

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

61

**Київ
2012**

Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. — К.: «ІНТАС», 2012. —
Вип. 61. — 280 с.

Редакційна колегія:

- Адрущенко В. П. — доктор філос. наук, професор
Ануфрієв Л. О. — доктор філос. наук, професор
Бабкіна О. В. — доктор політ. наук, професор
Головатий М. Ф. — доктор політ. наук, професор
Горбатенко В. П. — доктор політ. наук, професор
Губерський Л. В. — доктор філос. наук, професор
Денисенко В. М. — доктор політ. наук, професор
Кирилюк Ф. М. — доктор філос. наук, професор
Кремень В. Г. — доктор філос. наук, професор
Кресіна І. О. — доктор політ. наук, професор
Обушний М. І. — доктор політ. наук, професор
Сазонов М. І. — доктор філос. наук, професор
Токовенко С. О. — доктор філос. наук, професор
Хилько М. І. — доктор філос. наук, професор
Цвих В. Ф. — доктор політ. наук, професор
Шульга М. А. — доктор політ. наук, професор

Редакція часопису:

Відповідальний редактор — Кирилюк Ф. М., доктор філос. наук, професор

Заст. відповід. редактора — Хилько М. І., доктор філос. наук, професор

Видано на замовлення Політологічного центру при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ №4631, видане Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Згідно постанови президії ВАК України від 13. 12. 2000 р. № 1-01/10 часопис «Політологічний вісник» визнано фаховим виданням у галузі політичних та філософських наук.

Зміст

I. Історико-філософські студії

- [6-13] **Мозговий Л. І.** Психоаналітична транскрипція базових концептів містичної метафізики Майстра Екхарта
- [14-23] **Вдовиченко Г. В.** Філософські та суспільно-політичні погляди Д. Донцова в дослідженнях В. Юринця
- [24-33] **Кравчук М. О.** Медіа як чинник забезпечення комунікації в теорії соціальних систем Нікласа Лумана
- [34-43] **Санжаровець В. М.** Корупційна складова діяльності олігархічних груп епохи еллінізму

II. Філософська думка

- [44-54] **Заболотна Н. А.** Політичні аспекти ісламу та їх роль у сучасному світі
- [55-65] **Ліпич І. І.** Методологічний зміст поняття «життєсвіт» у контексті політологічних досліджень
- [66-75] **Бойченко Н. М.** Етичний кодекс ученого як ядро його професійної етики (коментар до етичного кодексу вченого України)
- [76-92] **Бех Ю. В.** Формування загальної теорії управління як соціальна проблема
- [93-102] **Басенко І. Ю.** Концептуалізація відношення наукового та художнього пізнання: до витоків проблеми

- [103-112] **Мельник О. Є.** Трансформація класичної філософської освітньої парадигми в контексті болонських декларацій

III. Теорія політики

- [113-120] **Колюх В.** Бікамералізм: європейська традиція та українські перспективи
- [121-131] **Скребець О. В.** «Вчення про імперію» ф. Тютчева
- [132-143] **Шедяков В. Є.** Промислові відносини та трудова поведінка людини: тенденції змін і можливості соціального управління
- [144-154] **Харченко Л. В.** Класичні теорії еліт та їх інтерпретації у сучасному політичному контексті

IV. Політичні комунікації

- [155-166] **Картунов О. В.** Практика формування інформаційного суспільства: досвід ФРН
- [167-185] **Сащук Г. М.** Соціальні та культурні виміри формування інформаційного суспільства
- [186-193] **Гурицька М. С.** ЗМІ в структурі владних відносин
- [194-206] **Рихлік В. А.** PR як запорука успіху сучасної політичної еліти

V. Публічна політика

- [207-215] **Климкова І. І.** Роль політичного консенсусу у процесі формування дієздатної моделі культури парламентської діяльності
- [216-222] **Феделеш Е. М.** Політична відповідальність політичних партій: роль та функція

VI. Соціальна політика

- [223-231] **Голубчук В. С.** Сучасні тенденції перетворень у соціальній політиці демократичних держав: перспективи України
- [232-242] **Олійник С. В.** Становлення соціальної держави на пострадянському просторі (приклад України)

VII. Світова політика

- [243-253] **Хилько О. Л.** Альтернативні моделі безпеки для України
- [254-266] **Вонсович О. С.** Шляхи позиціонування України у безпековому вимірі геополітичного простору Європи
- [267-277] **Алієв С. Ш.** Використання США політики в інформаційній сфері в військових цілях
- [278-279] Рецензія на монографію Харченко Л.В. *Становлення політико-управлінської еліти в Україні (історико-методологічний аспект)*. – Львів : ПАІС, 2011. – 370 с.

УДК 13.1 (091)+291.2

ПСИХОАНАЛІТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЯ БАЗОВИХ КОНЦЕПТІВ МІСТИЧНОЇ МЕТАФІЗИКИ МАЙСТРА ЕКХАРТА

Мозговий Л. І. ©

*Кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри
філософії соціально-політичних і правових наук Слов'янського
державного педагогічного університету*

Досліджено можливості застосування постнекласичних методологій історико-філософського дослідження феномену містицизму.

Ключові слова: *містицизм, метафізика, психоаналіз, реальне, символічне, жаринка, мовлення.*

Стан сучасного континууму філософської думки відзначається паритетним співіснуванням багатьох «стилів філософського мовлення». Така ситуація є вкрай неоднозначною: з одного боку, вона є наслідком реалізації принципів плюралізму в полі філософської комунікації; з іншого боку, ця ситуація робить проблематичною оцінку сучасних окремих філософських текстів. Особливо гостро це відчувається в сфері історико-філософського аналізу світоглядних формацій, в яких домінують елементи міфології, релігії або містицизму. Складність полягає у виборі конкретного стилю філософської дискурсії, засобами якого має здійснюватися транскрипція дискурсів нерационального характеру.

Пошуки методології історико-філософського дослідження міфологічних та релігійних світоглядних систем на теренах української філософської думки мають власну історію. Усвідомлення логіки цього процесу і має постати визначальним фактором ідентифікації актуальних тенденцій у межах вказаної проблематики. Фундаментальний злам у вітчизняному філософському процесі пов'язаний, звичайно, з набуттям Україною державної незалежності. Його еволюційний зміст полягає у пошуках автентичних національних елементів української філософської думки. Першим «топосом» на цьому шляху постав антропологізм, як природна альтернатива «дегуманізованій» системі радянської ідеології. Так, наприклад, відомий український філософ В. Табачковський, аналізуючи поступ радянської неідеологізованої філософії, в 70-х роках

минулого століття зазначає трансформацію філософських проблем з «суто гносеологічних» у «світоглядно-екзистенційні». Далі він надає змістовну характеристику наслідків вказаної трансформації: «Філософія може осмислювати ці проблеми, апелюючи до якихось «екзистенціальій», виокремлених в її власному річищі. Для М. Мамардашвілі у 1970–1980-ті роки, як і для Київської світоглядно-антропологічної школи, це були передусім екзистенціальії, пов'язані з предметно-діяльними структурами.

Але марксистське (та молодомарксистське) бачення цих структур (як і гегелівське та багато інших) виявлялося неминуче знеособлюючим. Сподівання, які ми покладали на те, що знеособлене сприятиме самозгортанню особистісного, не справдилися» [3, с. 97].

На цьому етапі здійснилася, так би мовити, первісна транскрипція історико-філософського масиву, яка визначила межі поля філософської думки. Проте антропоцентрична домінанта мислення суперечить сучасним світовим філософським тенденціям. Адже в контексті постмодерністських мутацій фокус філософської думки фіксується на дискурсивному вимірі символізації предметно-діяльних структур. Будь-який суб'єкт постає не у якості джерела та «актора», але як функція, продукт певної технології.

І на разі визріває необхідність здійснення вторинної транскрипції історико-філософського масиву з урахуванням оновлення спеціалізованих стилів філософського мовлення, зокрема психоаналізу. Реалізація вказаного процесу — це шлях до розвитку української філософії. З цієї стратегічної настанови виходить мета даної статті вибудувати диспозитив дослідження містицизму у вимірах філософської концепції психоаналізу.

На разі існує ціла низка досліджень, у яких спостерігається тенденція формування зваженого історико-філософського статусу містики. Це насамперед праці А. Бичко, Б. Бичка, Т. Любасюк, Ю. Шабанової. Монографія Ю. Шабанової «Трансперсональна метафізика Майстра Екхарта: В контексті розвитку європейської філософії» презентує фундаментальне історико-філософське дослідження витоків та становлення німецького містицизму пізнього середньовіччя та раннього Відродження. Нас цікавить, перш за все, стрижневий синтез усієї праці: філософська концептуалізація містицизму в якості трансперсональної метафізики.

Як відомо, між елементами будь-якої системи можливими є щонайменше три способи відношень: опозиція, кореляція та

аналогія. Українська дослідниця акцентує модус кореляції між світоглядними парадигмами містики та метафізики. Онтологічним чинником вказаної кореляції постає «розум, наділений подвійною функцією мислення — споглядання» [5, с. 12]. Генеалогічний модус відношення «містика — метафізика» розкривається у тому, що «містична об'єкт-суб'єктна єдність є вихідним фактором наступної раціональної дедукції в метафізиці» [5, с. 13]. Синтез зазначених засновків дозволяє авторці сформулювати чітко визначення містичної метафізики «в значенні фундаментального вчення про вищі принципи буття як надрозумної, надімперичної суб'єктивної реальності, у вигляді трансцендентно-інтroversного синтезу» [5, с. 13]. Далі зустрічаємо суттєве уточнення: «Такий тип метафізики передбачає не спекулятивно сконструйовану трансцендентність, а адекватний досвід переживання трансцендентної реальності як сутнісної глибини людини, що є неминуче пов'язаним із релігійним одкровенням» [Шабанова, с. 13]. Таким чином у результаті ми маємо спеціальне визначення містики в якості суто релігійного феномену, пов'язаного з вертикальною віссю духовного змісту людської особистості.

Далі Ю. Шабанова детально простежує відмінності між двома модифікаціями релігійної метафізики: теологією та теософією. Перша постає способом пошуку знання про Бога, друга — шляхом набуття знання самого Бога через досвід перебування у його існуванні. Містицизм у такому разі отожднюється із теософією і визначається «як трансперсональна метафізика у вигляді синкретизму філософського дискурсу, релігійного одкровення й містичної спрямованості до трансцендентного Суб'єкта як емпіричного перебування у Ньому» [5, с. 29]. Українська дослідниця успішно збудовує метафізичну модель релігійного містицизму. На прикладі теософії Майстра Екхарта вона розкриває сутнісні елементи, загальні для будь-якого типу містики. Проте у останньому розділі, де говориться про рецепцію фундаментальних концептів вчення Екхарта у європейському філософському контексті, є декілька «вузлових» моментів, в яких і простежується необхідність, зазначеного нами вище, розвитку дослідження містики засобами зміщення акценту до філософського поля, альтернативного щодо метафізики. Сама авторка актуалізує діалектичну складову Екхартівського містицизму. І наприкінці вказує на горизонт можливості співставлення концептів середньовічної містичної метафізики з фундаментальними поняттями

сучасної неklasичної філософії: онтологією М. Гайдеггера та психоаналізом З. Фрейда.

Але у цьому контексті виникає питання: яким чином можна побудувати предметне поле синтезу релігійної метафізики з принципово неметафізичними концепціями сучасної філософії?

Є щонайменше три варіанти реалізації вказаного проекту. Перший полягає у реконцептуалізації містицизму засобами екзистенціальної філософії, психоаналізу, структуралізму, тощо. Другий варіант — безпосередня деструкція метафізики. Третій — детальна реконструкція історико-філософських систем у генеалогічному вимірі взаємних впливів.

Пріоритетними постають перші два шляхи з необхідною опорою на існуючі варіанти інтерпретації містицизму. Надалі ми спробуємо створити певний нарис їх реалізації в площині концепції психоаналізу.

Базові концепти метафізики Екхарта породжують асоціації з діалектикою Гегеля, філософією Гайдеггера, психоаналізом Фрейда. Наприкінці своєї праці Ю. Шабанова стверджує: «Вся теорія творчого несвідомого Фрейда є продовженням цього антропософського питання» [проблеми потаємної глибини душі — жаринки як трансцендентної основи людини — Л. М.]» [5, с. 217]. Таке бачення є справедливим для юнгіансько-фроммівської версії психоаналізу, в якій знаходиться місце для архетипів як варіанту трансцендентальних форм свідомості та есенціалістського розуміння особистості.

У межах парадигми психоаналізу існує декілька варіантів тлумачення природи містичного досвіду. Радикальний підхід до метапсихологічного осягнення відчуття містичного концептуалізовано самим З. Фрейдом. Засновник психоаналізу звертається до формули «океанічного почуття», запропонованого Роменом Роланом для означення первісної емоції відчуття людиною розчиненості власного існування в надіндивідуальній реальності Абсолюту. Вказана емоція створює фундамент для становлення суб'єкта релігійного досвіду. Фрейд запропонує натуралістичну транскрипцію цієї формули, зводячи механізм «океанічного почуття» до феноменологічного досвіду єдності новонародженої дитини з тілом матері.

Для дорослої людини набуття містичного досвіду — це шлях повернення до інфантильних прошарків власного підсвідомого, який може бути психопатогенного характеру.

Отже, позиція Фрейда відносно містики є радикально антиметафізичною: містичний досвід однозначно позбавляється виміру трансцендентності. Універсалізм фрейдівського тлумачення заснований на суто феноменологічній основі.

Редукціонізм Фрейда у визначенні природи підсвідомого взагалі та «океанічного почуття» зокрема налаштував проти його концепції не тільки опонентів, але й деяких послідовників. Найвизначнішим серед останніх є К.-Г. Юнг, який створив власну інтерпретацію містицизму. Для нього «океанічне почуття» є функцією дії архетипічних структур психіки людини.

Проте існує більш критична антиметафізична версія психоаналізу, репрезентована в працях Жака Лакана. Лаканівський синтез ідей Фрейда з доробками «радикального» структуралізму (Р. Якобсон, К. Леві-Стросс) також розкриває певний горизонт інтерпретації парадигми базових концептів містицизму Екхарта. Творчість Лакана сконцентрована навколо тріади «Реальне-Уявне-Символічне», елементи якої означають «виміри існування людини, в залежності від координації яких твориться «доля» суб'єкта» [2, с. 529]. Вказана Тріада є Лаканівським варіантом Фрейдової системи Id (Несвідоме) — Ego (Свідоме) — Super Ego (Надсвідоме). Проте французький постструктураліст змальовує більш деталізовану картину природи цих інстанцій та відносин між ними. Саме в такому масштабі можна розробити альтернативну транскрипцію феномену містичного як відчуття прихованого та утаємниченого.

Щоб розпочати реалізацію нашого задуму треба згадати приклад аналізу самим Фрейдом відчуття зловісного (*unheimliche*). Фрейд починає з програмної настанови про те, що психоаналіз не має залишати осторонь власного інтересу поле естетики, «особливо ту його частину, яка охоплює негативні, одіозні, непристойні відчуття, залишені осторонь спеціальною літературою з естетики» [4].

Головним мотивом Фрейдового аналізу є визначення відчуття зловісного через співставлення зі спорідненими почуттями: «жахливим», «страхотливим», «невідомим», і що найважливіше для нашої розвідки, «таємничим». Аналізуючи семантичну структуру німецького слова «*unheimliche*», Фрейд доходить висновку про її амбівалентність: в одному смислі — це «невідоме і зловісне», а в іншому — «своє, близьке, домашнє». Це дозволяє австрійському психоаналітику розкрити зловісне як негативний вимір таємного і принагідно виявити

роботу механізму витіснення, який і продукує амбівалентне зміщення «відомого» до «зловісного».

Для нас у цьому аналізі є важливим Фройдівська інтерпретація феномену утаємниченого, одним із модусів якого постає містичне. Адже саме містичний досвід відчуття абсолютної єдності суб'єкта з Абсолютом складає фундаментальне осердя, телеологічний горизонт будь-якої містичної теорії та практики. Текст Фрейда виразно засвідчує пріоритетний статус мовлення у фокусі психоаналізу. Мовленнєвий аспект містицизму згідно з цією настановою постає тим стрижневим елементом, навколо якого буде обертатися хід нашого дослідження.

Згідно з апофатичною логікою мовлення позбавляється власного позитивного значення відносно містичного досвіду. Натомість набувають ваги модифікації відсутності мовлення: «мовчання», «тиша». В перспекції психоаналізу відсутність мовлення теж розуміється позитивно у двох вимірах одного й того ж феномену:

1) мовчання як ефект дії певного табу, зовнішнього відносно психіки;

мовчання як ознака травматичного моменту, вже у внутрішньому вимірі психічного.

Це два модуси одного механізму — зупинки розгортання символізації у вузловому зчепленні Реального та Символічного, яке залишається завжди, по той бік фантазматичних серій, які утворюють інстанцію Его. Цей вузловий елемент у Лакана має назву «*objet petit a*» — є одночасно «несимволізованим надлишком Реального та причиною бажання в Символічному». Навіть на рівні граматичної аналогії тут згадується славнозвісна «жаринка» душі — глибинний концепт-символ метафізики Екхарта. Жаринка — одночасно є трансцендентним об'єктом внутрішнього споглядання, іманентним залишком трансцендентного Бога як надлишком Божественного існування. Душа вкорінена в жаринці і в той же час не може ані споглядати, ані промовити її безпосередньо.

Інша особливість дискурсу Екхарта, яка привертає увагу, це система розрізнення між зовнішньою та внутрішньою людиною. У Лакана ми віднаходимо теорію про «стадію дзеркала», протягом якої внутрішній досвід, який не має форми («Я»), схоплюється через систему зовнішніх віддзеркалень, образів-імаго, які складають «мое я». Цей дуалізм є фундаментальним для становлення особистості.

Ставлення містика до мовлення попри позірну однозначність є глибинно двозначним: з одного боку він заперечує здатність мови виразити

сакральне містичне значення, але з іншого — розгортає ряд символізації, в якому розкривається латентний ресурс мови: ресурс негативного означення. Якщо ж звернути увагу на феномен «голосолалій» — ірраціонального екстагічного мовлення, то можна стверджувати, що містицизм вибудовує своєрідну вісь мовлення, на одному з полюсів якої знаходиться «мовчання» та «тиша», а на іншому — невпинне говоріння суб'єкта, одержимого голосом, безпосередньо трансляція Абсолюту. Ця вісь задає глибину суб'єкта містичного досвіду у його мовних трансляціях. Одержимість голосом та мовчання — це вершини крайнього знеособлення, телеологічні горизонти двох вимірів одного й того ж шляху втечі від власної особистості, який є принципово поетичним, як це засвідчує модерна поезія.

Отже, можна констатувати той факт, що поряд із темою «інтроспекції», яка визнається містичною варіацією новочасового суб'єкта, містицизм вибудовує власну версію фоноцентричної парадигми. Голос, репрезентований у його абсолютних модальностях, постає власне елементом зчеплення трансцендентного та іманентного в самій людині. Аналогічним є ставлення до голосу сучасного психоаналітика та філософа С. Жижека: «Голос — є чужим відносно тіла». Відношення інтимності та відчуження є контамінованими, коли це стосується голосу.

Апофатичний дискурс осягнення трансцендентного постає з вихідної інтуїції протиставлення форми та аморфності, де форма, у свою чергу, виступає для містичної свідомості ознакою вищих, первісних, Божественних форм.

Якщо звернутися до концепції Алена Бадью про розуміння «чотирьох базових умов філософії: математики, поеми, політичної конструкції та любові» [1, с. 15–16], можна тлумачити містичну метафізику в якості відхилення від домінанти математики, яке склалося в платонівсько-аристотелівській традиції і є характерним для схоластичної філософії. Аналізуючи за власною характеристикою «вік поетів», Бадью виявляє змістовний компонент «поеми», який утворено з двовимірною складкою «дезоб'єктивації/десуб'єктивації» змісту відношення «людина — світ». Аналогічні мотиви віднаходимо і в містичному вченні Майстра Екхарта, які формують його онтологічний зміст.

Трансперсоналізм містицизму у фокусі сучасних неklasичних парадигм мислення постає виявом глибинної світоглядної інтуїції про релятивну природу суцього (суб'єкта) і людини (суб'єкта). Базові кон-

цепти містичної метафізики у світлі психоаналітичної теорії постають корелятами феноменів глибинних психічних процесів, сприйнятих у досвіді внутрішнього споглядання.

Література:

1. Бадью А. Манифест философии/А. Бадью. — СПб.: Machina, 2003. — 184 с.
2. История философии. Энциклопедия. — Мн.: Интерпрессервис; книжный Дом, 2002. — 1376 с.
3. Табачковський В. Г. Чи може феноменолог «зрадити» філософії заради літератури?/В. Г. Табачковський//Філософська думка. — 2003. — № 2. — С. 92–121.
4. Фрейд З. Зловещее//[Электронный ресурс]/З. Фрейд — Режим доступа: http://books.atheism.ru/files/freud_sinister.htm.
5. Шабанова Ю. О. Трансперсональна метафізика Майстра Екхарта: В контексті розвитку європейської філософії/Ю. О. Шабанова — Дн.: Нац. гірничий ун-т, 2005. — 237 с.

Мозговой Л. И. Психоаналитическая транскрипция базовых концептов мистической метафизики Мастера Экхарта

Исследовано возможности применения постнеклассических методологий историко-философского исследования феномена мистицизма. Ключевые слова: *мистицизм, метафизика, психоанализ, реальное, символическое, искорка, речь.*

Mozgovyi L. I. Psychoanalytic transcription of basic concepts of mystical metaphysics by Meister Eckchart.

The article represents an analysis of possibilities enabling applying non-classical methodologies to historical philosophical investigation of mysticism.

Keywords: *mysticism, metaphysics, psychoanalysis, the real, the symbolic, spark, speech.*

УДК 14 (477): 329.73 «18/19»

ФІЛОСОФСЬКІ ТА СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ Д. ДОНЦОВА В ДОСЛІДЖЕННЯХ В. ЮРИНЦЯ

Вдовиченко Г. В. ©

Кандидат філософських наук, доцент кафедри української філософії та культури Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ця стаття подає перший комплексний аналіз дослідження провідним представником філософської думки УСРР 1920-х рр. академіком В. Юринцем філософських і суспільно-політичних поглядів Д. Донцова. Основну увагу присвячено аналізу В. Юринцем впливу на вчення Д. Донцова зарубіжних філософської і суспільно-політичної думок від епохи Нового часу до епохи модерну.

Ключові слова: *суспільно-політична думка, філософська думка, модерн, модернізм, марксизм, націоналізм*

Ця публікація є п'ятою із циклу статей, присвячених комплексному аналізу дослідження професором Українського інституту марксизму-ленінізму (УІМЛ) та Інституту філософії і природознавства Всеукраїнської асоціації марксо-ленінських науково-дослідних інститутів (ВУАМЛІН), академіком Всеукраїнської академії наук (ВУАН) Володимиром Юринцем (1891–1937) філософських та суспільно-політичних поглядів низки чільних діячів українського наукового, культурного і громадського життя XIX — початку XX ст. На сторінках попередніх публікацій уперше було висвітлено результати дослідження В. Юринцем філософських і суспільно-політичних поглядів Т. Шевченка, П. Куліша, С. Єфремова, М. Грушевського, В. Винниченка та М. Хвильового. Цю статтю ми присвячуємо першому комплексному аналізу вивчення В. Юринцем філософських і суспільно-політичних поглядів визначного вітчизняного політичного діяча та науковця, очільника «Союзу Визволення України» і співзасновника Української демократично-хліборобської партії та Української партії національної роботи, відомого літературознавця та публіциста, редактора видань «Літературно-науковий вісник» і «Вісник» Д. Донцова. Протягом другої половини 1920-х — початку 1930-х

рр. В. Юринець неодноразово піддавав гострій критиці філософські та суспільно-політичні погляди Д. Донцова, як одного з провідних ідеологів української націоналістичної думки ХХ ст., на сторінках кількох своїх українознавчих публікацій. Починаючи від статті «Новий ідеологічний маніфест українського фашизму» (1926) — центральної донцовознавчої розвідки ученого, присвяченої першому в філософській думці УСРР критичному аналізу монографії Д. Донцова «Націоналізм» (1926), та закінчуючи статтею «Український філософський фронт» (1932), де висвітлено засади «філософсько-соціологічного уґрунтування українського фашизму» Д. Донцовим, В. Юринець майже шість років тримав у полі своєї критичної уваги його філософські й суспільно-політичні погляди. В досить нечисленному переліку юринцезнавчих досліджень, крім двох головних — статті «Володимир Юринець — дослідник мистецтва» (1970) І. Іваньо та монографії «Трагедія академіка Володимира Юринця (Штрихи до історії української філософії радянської доби)» (1996) М. Роженка, цей аспект наукового пошуку В. Юринця не був актуалізований. Разом із тим, у розвідках І. Іваньо і М. Роженка цій проблемі присвячено досить незначну увагу, зокрема перший із них обмежився згадкою, що вчений «показав антинародну сутність ідейної та політичної платформ українських буржуазних націоналістів», а другий побіжно згадав про «критику «українського фашизму» Донцова» в статті «Новий ідеологічний маніфест українського фашизму». Пропонуючи перше комплексне висвітлення головних етапів донцовознавчих досліджень ученого протягом другої половини 1920-х — початку 1930-х рр., ми, разом із тим, звертаємо основну увагу на аналіз В. Юринцем впливу на вчення Д. Донцова зарубіжних філософської і суспільно-політичної думок від епохи Нового часу до епохи модерну.

Пропонуючи у статті «Новий ідеологічний маніфест українського фашизму» перший в УСРР системний історико-філософський аналіз учення Д. Донцова, В. Юринець так визначив власне бачення місця і ролі праці «Націоналізм» у розвитку української націонал-патріотичної думки: «Нарешті український фашизм, що був досі скоріше сумою неясних настроїв, глухих побажань, підсвідомих порухів, ніж точно з'ясованою, продуманою, логічно побудованою доктриною, здобувся на свій маніфест, найшов викристалізовану хоча б на перший погляд ідеологічну форму в книжці Дмитра Донцова: «Націоналізм» (Львів, 1926). Автор не дає ще тут лінії *актуальної* політики фашизму (про неї можна здогадуватися між рядків), а тільки вказує на основні *ідеологічні*

моменти свого напрямку ... Бо справді: що нового дає нам гордий донцовський маніфест? Нічого, абсолютно нічого. Він просто пустився у мандрівку по ідеологічній Західній Європі всіх діб і часів і за звичаєм поверхового туриста позбирав обломки гадок і у велетнів людського духу і на ідеологічних смітниках сучасної Європи; обломки думок, належних до різних діб і висловлені з приводу дуже різноманітних історичних випадків, він замальовував в одне механічне ціле, що на перший погляд справляє враження жорстокої систематичности, що однаке при докладнішій аналізі рветься на тисячі різнокольорових шматків, які під подмухом критичної думки блудними вогниками летять на багнища сучасної європейської безвихідности» [1, с. 205–206]. Насичуючи критичний аналіз «Націоналізму» багатьма історико-філософськими, історіософськими та культурфілософськими екскурсами у минуле України і Західної Європи від античності до епохи модерну, учений використав думки Д. Донцова як привід для переосмислення здобутків української суспільно-політичної думки ХІХ — початку ХХ ст. Докладно зупиняючись на розгляді її критичного аналізу Д. Донцовим як «українського провансальства», В. Юринець, водночас, піддав критиці суспільно-політичні погляди Д. Донцова. Закидаючи їм антимарксизм, антиеволюціонізм, аморалізм, фетишизування держави, традиціоналізм, антиінтелектуалізм, містицизм, зоологічний націоналізм, експансіонізм і західну орієнтацію, вчений провів численні паралелі між концепцією Д. Донцова та вченнями низки класиків західноєвропейської філософської і суспільно-політичної думок ХУІІ — початку ХХ ст., зокрема: Т. Гобса, расово-антропологічної школи у соціології (Ж. А. де Гобіно, Г. Лебон), анархосиндикалізму (Ж. Сорель, Л. Бжозовський) та «філософії життя» (Ф. Ніцше, О. Шпенглер).

Вказуючи, що Д. Донцов присвятив багато сторінок своєї праці аналізу ідеї волі до влади, В. Юринець пов'язав його концепцію з ученням про суспільство та державу Т. Гобса: «Цій ідеї волі до влади присвячує автор багато сторінок, дуже старанно аналізує різні форми її прояву. Її першим речником був англійський філософ Гобс, творець теорії абсолютної монархії. Коли приглянутися до справи уважніше, то ми побачимо, що Донцов узяв взагалі багато у Гобса. Ідея «боротьби всіх проти всіх», «людина людині вовк» — чи це не найвідповідніша орнаментика для книжки Донцова? І ідея абсолютизму не чужа Донцову, що у своїх державницьких аспіраціях наближається до ідеалу пруської юнкерської монархії» [1, с. 230–231]. Разом із тим,

співставляючи вчення Д. Донцова із ідеологією «німецьких гакенкрайцерів» — націонал-соціалістів, та визнаючи за квінтесенцію філософії автора «Націоналізму» протиставлення «українському провансальству» «чоловічої філософії західних рас», В. Юринець відзначив вплив на суспільно-політичні погляди Д. Донцова і концепції Ж. А. де Гобіно: «Цю нехить до насильства, до експансії лає Донцов як буддаїзм і питає слідом за Легором, чи він не є реакцією неарійських рас проти аріяства. Відома співанка. Кожний націоналіст мусить домовитися до расових теорій і зробити відповідний реверанс теоретику й апологету аріяства — Гобіно. Та немає, доречі, нудніших і нікчемніших соціологічних теорій, ніж расова. Їх уже досить висміяв Плеханов: він указав на те зачароване коло, де вертиться кожна расова теорія: расу вона вияснює через її прикмети (арійське є це тому, що є величне, мрійливе тощо), а дані прикмети через расу (це величне, мрійливе, бо воно арійське). Тимчасом поняття раси є тільки науковою фікцією, бо чистої раси ніде нема. З цим погоджуються всі антропологи» [1, с. 228]. Приділяючи чималу увагу висвітленню та критиці поглядів Д. Донцова на радянське націо-, культуро- та державотворення в УСРР, зокрема зауважуючи, що автор «Націоналізму» «облудно закидає більшовикам державницький централізм», і протиставляючи цій тезі висвітлення засад лєнінської національної політики, В. Юринець відзначив зумовленість поглядів Д. Донцова вченням про масову психологію Г. Лебона: «Лєгенда про більшовицький державницький імперіялізм є так само облудно-брєхлива, як облудно-брєхливе й несмачно-неоригінальне є його твердження про теологічний характер соціялізму, ідея, яку шумно колись пропагував назадницький англофільський французький «соціолог» Ле Бон, з якого Донцов списав відповідні «думки» (і тут Донцов веде знову подвійну бухгалтерію: з одного боку, він старається, виставляючи більшовизм як теологію, розворушити полум'ям обурення «поступову» європейську опінію, а з другого боку, оскільки він сам визнає теологічний характер свого націоналізму, змагається доказати, що більшовизм є тільки замаскованим націоналізмом» [1, с. 220].

На окрему увагу заслуговує аналіз В. Юринцем впливу на вчення Д. Донцова суспільно-політичних ідей теоретиків синдикалістського «неомарксизму» Ж. Сореля і Л. Бжозовського. Стверджуючи, що Д. Донцов «іде буквально стопами» Ж. Сореля та його «польського підголоска» Л. Бжозовського, вчений піддав критиці як антимарксистську спільно розроблену ними «теорію міфу» і приписав її засвоєння

Д. Донцову: «І Сорель, «неомарксист», старається зреформувати марксистизм через введення теорії міту (що відповідає «легенді» Донцова). Що таке суспільний міт? Це сума підкрашених чуттєво й волево образів (*не поняття*), в яких революційна кляса уявляє собі етапи й перипетії своєї боротьби й перемоги. Всяке розумове розважання цієї боротьби є вже утопією й загрожує перемогою купки бланкістів над клясою та її уярмленням. Таким мітом є, наприклад, для пролетаріату ідея загального страйку (*greve generale*). Це не значить, що такий загальний страйк дійсно матиме місце й що ним закінчиться капіталістичний лад. Загальний страйк — це тільки *образ*, що підтримує енергію робітників, не дає їм засипати в клясовій боротьбі. Це щось на взірць «клясової фікції». Такі суспільні фікції існували й раніше в історії, була, наприклад, нею ідея, «міт» боротьби Христа з антихристом у старих християн, ідея вселюдського братерства в енциклопедистів тощо. Як бачимо, ідея міту у Сореля має зв'язок з ученням прагматистів, що для них мірилом, критерієм правди є підняття життєвих потенцій, з ірраціоналізмом Бергсона та з німецьким фікціонізмом. Цю ідею виразив і Ібсен у своїй «Дикій качці». На польський ґрунт теорію міту переніс Бжозовський. У своїй ідкій праці: «Анти-Енгельс» він старався підірвати підстави революційного марксистизму й створити для польської нації соціальний міт, складовими частинами якого були б ідеї французького синдикалізму, але не в клясовім, а загально-національнім об'ємі (як у Донцова), польської романтики, спеціально Міцкевича, Норвіда й Мохнацького, сучасного неокатолицизму й польського традиціоналізму, особливо традиції історії ХУІ століття (з традиціоналізмом ми зустрінемося й у Донцова). Та швидка смерть не дозволила йому виконати цю «синтезу». З польсько-французької ниви переніс її на українську Донцов. Цікаво, що у Донцова вона пориває зовсім зі всяким соціалізмом, який у його вчителів парадував хоч як вивіска» [1, с. 226].

Крім того, В. Юринець звернув особливу увагу на «філософію життя» Ф. Ніцше як одне з теоретичних джерел учення Д. Донцова: «Ідеолог войовничої захватницької буржуазії, її лірик і одухотворений апологет міг дати найбільше матеріалу для міркувань Донцова. Тільки одного не треба забувати: Ніцше сам — натура не така одноцільна, прямолінійна, догматична, як це хотів би бачити Донцов. Вістун нового Заратустри й «надчоловіка», уособлення сучасного капіталістичного підприємця дуже часто потрапляв на шляху свого розвитку на манівці одчаю, симпатій до декаденства, як, наприклад, французького, і

дуже часто суворі контури героїчного епізму міняв на вабливі плеса імпресіонізму, знемоги. За принципом поклонник трагічного песимізму, що дуже підходило б до теорії Донцова, він часто метався в протилежний бік, в бік якоїсь спокійної радості ... Це хитання Ніцше зрозуміле як відбиток хитання кон'юнктури самої буржуазії. Воно знаменне й для «прямолінійного» Донцова, у якого з чорними хвилями песимізму зливаються блискучі плеса войовничої трумтадратії. Донцов іде далі в своїм цинізмі: певно пригадуючи собі відому фразу Ніцше про «блідого вбивця», він звеличує «радість вбивства» ... Джека Лондона» [1, с. 231]. Водночас, учений вперше провів у своїй статті згодом неодноразово актуалізоване співставлення вчення Д. Донцова і культурфілософії О. Шпенглера, зокрема так пояснив «атаку Донцова проти інтелектуалізму й логіцизму» — гостру критику ним історії як науки: «Донцов іде тут по стопах Шпенглера, який говорить, що немає ще історії, як науки, й що його морфологія історії дає початок цій науці. Він каже, що подібно тому, як для всіх інших наук основною категорією є простір, так для науки історії мусить бути нею час, категорія, якої звичайний інтелект збагнути не може. Звідси зовсім інша метода для історичних дослідів — метода інтуїтивна. Цією метою Шпенглер дає в своїй книжці цілу низку характеристик різних культур, як-то: старо-грецької, «фавстівської» (слово, яке Донцов переймає від Шпенглера ... арабської і т. п. Одначе, твереза критика (література про Шпенглера — дуже обширна) доказала, що всі ці характеристики з історичною дійсністю нічого спільного не мають. Прекрасні конструкції Шпенглера розсипаються в румовище під ударами аналітичного молота» [1, с. 214–215]. Зауважуючи у автора «Націоналізму» «потяг до «величного» — «поклик до культивування волі» і «культ героїв», В. Юринець зауважив у цьому також і вплив культурфілософії О. Шпенглера: «Донцову імпонують великі, повні ініціативи історичні підприємства на взірць експедиції Колумба або Васко де Гами. З пафосом він поглиблюється в цю епопею великих конкістадорів XV і XVI століття, яка їх гнала у безмежжя, манила, полонила. Він повний надхнення від тоски, якою овіяна «Мелянхолья» Дюрера, найглибший дійсно вираз цього гону в даль тих часів. Як Шпенглер, він обоготворяє цей «дух розширення» (Geist der Ausdehnung)» [1, с. 227–228].

Тема «Донцов-Шпенглер» у науковому пошуці В. Юринця потребує окремого розгляду, враховуючи проведення її ученим від середини 1920-х до початку 1930-х рр. Цікаво, що в підготовле-

ному філософсько-соціологічним відділом УІМЛ до III Всесоюзної Конференції марксистсько-ленінських науково-дослідних установ звіті «Марксистсько-ленінська філософська робота на Україні» йдеться і про актуалізацію В. Юринцем саме цієї теми: «... доповідь тов. Юринця: «Шпенглер і Донцов» (Донцов — теоретик українського фашизму), друкується в записках кафедри національного питання Українського інституту марксизму-ленізму...» [2, с. 205–206]. Висвітлюючи у статті «Філософський фронт на Україні» (1930) здобутки українських філософської та суспільно-політичної думок 1920-х рр. у діаспорі, В. Юринець знову згадав про вчення Д. Донцова і вплив на нього культурфілософії О. Шпенглера: «Український фашизм, являючись по суті зоологічним націоналізмом, виступив у постаті Донцова у всеозброєнні сучасної буржуазної філософії. Своє теоретичне обґрунтування він шукав і в інтуїтивній філософії Бергсона, в теорії соціального міфу Сореля, в філософських поглядах Зіммеля, в «історичній морфології» Шпенглера» [3, с. 129–130]. З нашої точки зору, розробка вченим у 1930 р. теми «Донцов-Шпенглер» була зумовлена його особливою увагою, як культурфілософа, до таких знакових здобутків української та зарубіжної культурфілософської думки початку ХХ ст., як розвідки «Націоналізм» Д. Донцова і «Занепад Європи. Нариси морфології світової історії». Прикметно, що коментування основних положень останньої із них, як і згадування прізвища її автора — одного з найвідоміших мислителів початку ХХ ст. О. Шпенглера, проходять червоною ниткою крізь чимало публікацій В. Юринця 1920-х — початку 1930-х рр. — розвідку «Павло Тичина. Спроба критичної аналізу» (1928), розділи підручника «Діалектичний матеріалізм» (1932) і десять статей 1922–1932 рр. Тривке зацікавлення ученого розробленою О. Шпенглером «морфологією світової історії» — ученням про «фізіогноміку» неповторних, незворотньо реалізуючих власну долю і маючих душі культур-організмів, як-от вісьмох «великих культур», засвідчене, головним чином, роздумами В. Юринця над оцінюванням автором «Занепаду Європи» проблеми співвідношення «культури» — «породженого ґрунтом організму», і «цивілізації», як «кінця будь-якої культури».

На окрему увагу заслуговує і такий аспект донцовознавчого наукового пошуку вченого, як його участь у ініційованій керівництвом КП (б)У під час української літературної дискусії 1925–1928 рр. кампанії публічної дискредитації філософських і суспільно-політичних

поглядів М. Хвильового. Піддаючи критиці публіцистичні виступи М. Хвильового 1925–1926 рр. і різко засуджуючи «ваплітовство» в рецензії «Вапліте». Зошит перший. Харків.1926. Вільна Академія пролетарської літератури» (1926), В. Юринець співставив історіософські погляди М. Хвильового і Д. Донцова: «Не позбавлений же глибокого значіння й далекосяглих *політичних* консеквенцій той факт, що теоретик фашизму Донцов творить цілу *історіософію орієнтації* України на *психологічну* (так, на *психологічну* в першу чергу) Європу й *одночасно* покликується на тов.Хвильового, як на симптом діяльних елементів в нашій збірній психології. Донцов — політик — його мета ясна: створення української монархії. Але політичне жало він хитро загорає в одяги психології, добре розуміючи, що *психологічна* Європа є й Європою *політичною*. А ця низка думок веде далше: Донцов теж за вігальний романтизм, який проповідує тов. Хвильовий; ідея «московських задрипанок» тов. Хвильового найшла більш пластичний вираз у замітках же Донцова про розкладовий й упадковий характер Москви й московської літератури спеціально, в замітках, друкованих на сторінках Літературно-Наукового Вісника у Львові» [4, с. 181–182]. Своє продовження це співставлення філософських та суспільно-політичних поглядів Д. Донцова і М. Хвильового знайшло в статті «Український філософський фронт»: «Донцов у багатьох своїх творах дає філософсько-соціологічне угрунтовання українського фашизму, куди складовими частинами входять: 1) філософія містичної інтуїції Бергсона, 2) вчення про вибрані меншості, як рушійні сили історії, 3) плекання національних легенд, «митів», як засобу підняття національної енергії, 4) зоологічний націоналізм, 5) апологетика куркульської приватної власности, 6) апотеоз мілітаризму, 7) теорія про західньо-європейський характер української нації і української історії, 8) теорія «азіятччини» більшовизму, як продукту чисто російського, і доконечність збройного його знищення для врятування європейської «конструктивної культури». Деякі теорії Донцова знайшли своє ехо в теорії фавстівської західноєвропейської культури, орієнтації на «психологічну Європу» у тов. Хвильового» [5, с. 186–187].

Вчений, виходячи у власному донцовознавчому пошуці з тих же самих ідейно-світоглядних настанов, що й під час розгляду філософських та суспільно-політичних поглядів Т. Шевченка, П. Куліша, С. Єфремова, М. Грушевського, В. Винниченка і М. Хвильового, знову сполучив кілька різновекторних підходів до аналізу цієї про-

блематики. Виступаючи з позицій українського націонал-комунізму й, отже, піддаючи гострій критиці філософські та суспільно-політичні погляди Д. Донцова саме як «український фашизм», В. Юринець визнав за «соціальний ґрунт» його націоналізму «скоропадщину», як-от «українські емігрантські поміщицькі монархічні групи», та «буржуазію, що родиться в Галичині». Засуджуючи «теоретика колишнього РУП» за те, що він «втілює тепер у постать низькосортного ідеологічного хулігана й держиморди», який виступає з критикою українців як «плебейської нації» з точки зору «чоловічої філософії західних рас», учений визнав за цілковито неприйнятну для українського народу «західну орієнтацію Донцова». Прикметно, що визначені В. Юринцем у якості теоретичних джерел вчення автора «Націоналізму» зарубіжні філософські й суспільно-політичні вчення, згадані вище, справили, як впливає з наших попередніх юринцезнавчих досліджень, чималий вплив також і на формування світогляду самого вченого протягом 1900-х — 1910-х рр. Разом із тим, висвітлюючи критичне оцінювання Д. Донцовим української суспільно-політичної думки XIX — початку XX ст. та солідаризуючись із засудженням його «примітивного інтелектуалізму» і «наукового квітизму», В. Юринець, що також прикметно, підтримав засудження Д. Донцовим «українофільства» і «українського дрібноміщанського соціалізму». На наш погляд, у цій позиції ученого знайшла яскравий прояв відзначена нами у попередніх публікаціях цього циклу стійка тенденція сполучення В. Юринцем націонал-комуністичних та націонал-патріотичних ідей, як правило завуальовувана радянською політичною риторикою і, водночас, неодноразово акцентована ним на сторінках його українознавчих публікацій. Припускаючи, із досить великою долею ймовірності, безпосередній вплив на

ідейно-світоглядне становлення В. Юринця протягом 1900-х — 1910-х рр. і пізніше, вже протягом 1920-х — 1930-х рр., на його культурфілософію в тому числі й філософських і суспільно-політичних поглядів Д. Донцова, ми вбачаємо потребу в докладнішому висвітленні цього питання.

Література:

1. Юринець В. Філософсько-соціологічні нариси. — Харків, 1930.

2. Марксистсько-ленінська філософська робота на Україні. Філософсько-соціологічний відділ У.І.М.Л. (До III Всесоюзної Конференції марксистсько-ленінських науково-дослідчих установ).//Філософія і політика. Вип. I. — Х.-К., 1930. — С. 205–206.
3. Юринець В. Філософський фронт на Україні.//Под знаменем марксизма. — 1930. — № 5. — С. 129–130.
4. Юринець В. Вапліте. Зошит перший. Харків. 1926. Вільна Академія пролетарської літератури.//Більшовик України. — 1926. — № 4–5. — С. 181–182.
5. Юринець В. Український філософський фронт.//Прапор марксизму-ленінізму. — 1932. — № 5–6. — С. 186.

Вдовиченко Г. Философские и общественно-политические взгляды Д. Донцова в исследованиях В. Юринца

Эта статья представляет первый комплексный анализ исследования ведущим представителем философской мысли УССР 1920-х гг. академиком В. Юринцом философских и общественно-политических взглядов Д. Донцова. Основное внимание уделено анализу В. Юринцом влияния на учение Д. Донцова зарубежной философской и общественно-политической мысли от эпохи Нового времени до эпохи модерна

Ключевые слова: *общественно-политическая мысль, философская мысль, модерн, модернизм, марксизм, национализм*

Vdovychenko G. Philosophical and social and political looks of D. Dontsov in studies of V. Urynets

This article presents first complex analysis of studying by leading representative of the philosophic thought in the Uk.SSR of the 1920s ac. V. Urynets of philosophical and social and political looks of D. Dontsov. Main attention is dedicated to analysis by V. Urynets of influence on D. Dontsov's learning of foreign philosophical and social and political thought from the epoch of New time to the epoch of modern

Keywords: *social and political thought, philosophical thought, modern, modernism, marxism, nationalism*

УДК 14:329

МЕДІА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ В ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ НІКЛАСА ЛУМАНА

Кравчук М. О.[©]

*Магістр філософії Київського національного університету імені
Тараса Шевченка*

Досліджуються проблеми медіа як чинника забезпечення комунікації в теорії соціальних систем Н. Лумана

Ключові слова: *комунікація, медіум, форма, смисл, символічно генералізовані медіа.*

Ось вже понад десятиліття оригінальний творчий спадок німецького соціолога Н. Лумана привертає увагу вітчизняних та світових науковців. В цій царині працюють М. Бойченко, А. Антоновський, Д. Беккер, Л. Лейдесдорф та інші.

Не дивлячись на достатньо високий інтерес наукової спільноти до теоретичної спадщини Нікласа Лумана, широкої палітри авторів, які б займалися даною проблематикою у вітчизняній гуманітарній традиції спостерігати не доводиться. Винятком є творчість М. І. Бойченка, який видав цілу низку публікацій, присвячених даній проблематиці.

Між тим, дослідження в галузі теорії соціальних систем є актуальними та важливими в сенсі розвитку вітчизняної соціологічної думки та гуманітаристики в цілому, оскільки дозволяють розглядати суспільство крізь призму системи, що самоорганізується. Така теоретична візія уможливило розробку нових підходів щодо аналізу суспільних процесів, долаючи межі національної держави, що особливо важливо в контексті процесів глобалізації.

Метою нашого дослідження є з'ясування ролі медіа в теорії соціальних систем.

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду предмету дослідження, необхідно коротко зупинитись на ще одній фундаментальній проблемі творчого доробку Н. Лумана, яка є відправною точкою його соціологічної теорії, а тому без її обговорення неможливо належним чином перейти до проблеми медіа. Перш за все, ми розглянемо проблему

неймовірності комунікації, яку Н. Луман висвітлює у однойменній статі [1], а також так чи інакше повертається до неї у багатьох своїх дослідженнях та публікаціях. Ця тема, безумовно, заслуговує на окреме дослідження, яке ми не плануємо проводити в межах даної роботи. Однак оминати її також неможливо.

Власне, для Н. Лумана комунікація постає вихідною точкою його підходу, що «соціальні системи спричинені комунікацією». Неможливість комунікації виявляється і неможливістю виникнення системи, а для вже існуючих систем обертається втратою здатностей до функціонування. Тож, коли йде мова про комунікацію, слід врахувати щонайменше три виміри її успішної реалізації, як зазначає сам Н. Луман [1]. Тут йдеться, перш за все, про те, що адресат має сприйняти повідомлення з тим смислом, який в нього вкладає мовець. Друга умова успішної комунікації полягає в необхідності інтенції адресата сприйняти інформацію, яку надсилає мовець. Нарешті, третьою підставою говорити про те, що комунікація відбулася є готовність адресата сприйняти отриману інформацію як підставу власної поведінки. Тобто, в даному випадку сприйняти інформацію, чим здійснити реалізацію одного з аспектів успішної комунікації, означає зробити її однією з умов *власної* мотивації щодо дії. Комунікація забезпечується лише за умови реалізації усіх трьох відзначених аспектів. Однак цілковите їх виконання виявляється неможливим. У першому випадку ми стикаємося з герменевтичною проблемою передсуду як фону розуміння інформації адресатом, адже сприйняття повідомлення, його «розуміння» завжди має зв'язок з попереднім досвідом людини, її очікуваннями тощо. Адресат може лише імітувати увагу, бажання сприйняття інформації, яку надсилає мовець. І, нарешті, адресат може мати справжню інтенцію до прийняття повідомлення, правильно зрозуміти інформацію, скажімо, маючи подібного роду передсуди стосовно повідомлення, що й мовець, однак це розуміння може жодним чином не позначитись на подальшій діяльності людини. Тож навіть на рівні ситуації безпосередньої взаємодії говорити про успішну комунікацію не доводиться, оскільки мовець ніколи напевно не зможе дізнатися, щодо дотримання усіх вимог можливості її здійснення співрозмовником, адже вони можуть лише імітуватися. Із збільшенням кількості учасників локальної комунікації загроза неможливості її реалізації лише зростає. Як зазначає сам Ніклас Луман в цьому сенсі, «відсутні жодні успішні шляхи комунікації».

Окресливши в кількох словах проблему неймовірності комунікації, ми тепер можемо перейти до теми нашого дослідження. Подолання проблеми неймовірності комунікації забезпечують медіа, які розширюють горизонт комунікації настільки, що стає неможливо відтворити вихідний смисл повідомлень, вирішуючи таким чином, проблему неспівпадіння вихідного смислу повідомлення, який закладає мовець, та його інтерпретації адресатом.

Комунікація відбувається завдяки розрізненню вільних та жорстких зчеплень, «системи комунікації самі конституують себе за допомогою розрізнення медіуму та форми». В цьому сенсі медіум постає в якості вільного зв'язку елементів, а форма забезпечує жорстке поєднання тих самих елементів. Неймовірність комунікації — це своєрідний «великий вибух», який уможливило виникнення системи, однак для повноцінного функціонування системи вона змушена також подолати і проблему неймовірності комунікації, як ми показали вище, тому слід повернутися до питання про медіа.

До медіа комунікації можна віднести книгодрукування, мову тощо. Окремим випадком медіа є медіум смисл, який є «особливого роду розрізнення медіума та форми». Саме на його аналізі нам необхідно зупинитися докладніше. Як і інші медіа, він передбачає наявність форми, однак, важливо відзначити, що смисл вписаний в контекст всіх медіа, які здійснюють функціонування в системі. Цей медіум є невід'ємною частиною системної комунікації, яка здійснюється саме навколо смислу. Самоопис — це величезний процес хаотичного циркулювання *смислів*. Якщо доречно вжити термін «центрація» щодо комунікації в теорії соціальних систем, то вона «центрується» саме навколо смислу, однак не в якості статичного сингулярного елементу, а в ролі плюрального динамічного, такого, який постійно перебуває в стані руху та змін феномену. Неможливо уникнути смислу, навіть тоді, коли взагалі нічого не робиш або чиниш всупереч загальному уявленню про осмислену поведінку. Тут смисл, майже як Веберова соціальна дія, є наявною навіть у випадку бездіяльності, звісно, якщо це не стан сну чи втрати свідомості, коли відсутня будь-яка інтенційна проекція.

Смисл смислу у неможливості його остаточного схоплення як фіксованої даності. Тобто, смисл виступає для інших медіумів в якості форми, але сам при цьому постає в якості медіуму, тобто, як наслідок жорсткого зчеплення смисл передбачає і вільний компонент. В цьому сенсі можна говорити, що «як оперативна єдність розрізнення та позначення, смисл

є формою, яка передбачає саму себе, а саме, розрізнення розрізнення та позначення». Отож, смисл в якості медіуму для системної комунікації виявляється формою форм, яка, хоча і реалізується на рівні жорстких зчеплень, але завжди передбачає і власне роз'єднання.

Таким чином виявляється, що остаточного формоутворення як принципової неможливості подальшого розчеплення жорсткої зв'язки бути не може. Смисл, користуючись терміном Вальденфельса, який він використав для характеристики Чужого, — це непосида, який не може віднайти свого місця. Саме тому неможливо уявити ситуацію досягнення консенсусу в такому розумінні феномену комунікації як його пропонує Луман. Тут сама комунікація імпліцитно запрограмована на генерацію суперечностей, вона не здатна тривалий час утримувати форми як сталі конструкти, ця нездатність і пояснюється тим, що форма — це є смисл, а смисл представляє собою медіум, який є водночас і медіум як слабке зчеплення, і форма, як зчеплення жорстке. Консенсус передбачає отримання такої форми, такого смислу, який неможливо надалі розчепити, в цьому немає жодної необхідності, адже всі дійшли згоди щодо нього, але навіть в такому випадку смисл сам, зрештою, розпадеться, сам в собі виявить такі елементи, які унеможливають його безпроблемну статистику факту, примушуючи включитись в динамічний рух комунікації. Комунікація — це не колекціонер, зусилля якого спрямовані на зібрання мертвих фактів-смислів, що припинили власне функціонування, а, швидше, живий організм, де смисли, подібно до клітин, постійно перебувають в процесі власного поділу. Як тільки поділ припиняється, організм помирає.

Однак в такому випадку, ми знов-таки потрапляємо в парадокс, адже смисл як форма виявляється, водночас і зчепленням вільних елементів. Вирішити цей парадокс можна лише завдяки депарадоксалізації, тобто «через приховання парадоксальності завдяки подальшим розрізненням». Неможливо, аби в контексті самоопису цей парадокс став явним, інакше відбудеться абсолютна паралізація системи, оскільки смисл має універсальний і, навіть можна сказати, примусовий характер, всі системні операції здійснюються в смислі, конституюючи смисл, система також має смисл, смислу неможливо уникнути. Подібного роду парадокс, на нашу думку, є таким потужним, що його можливо порівняти хіба-що з парадоксом неймовірності комунікації, оскільки, по суті, ми тут говоримо про неймовірність смислу. Адже смисл, на відміну від буденного уявлення про нього, перестає бути таким стійким як звикли про нього

думати, а точніше сказати — він нестійкий, постійно спрямований на власне розчеплення. А якщо смисл неймовірний, якщо неможливо насправді утворювати жорсткі зчеплення, оскільки насправду вони виявляються лише дещо сильнішими за вільне поєднання елементів, однак також є нестійкими, то чи варто взагалі здійснювати комунікацію, адже вона здається безглуздою, аналогічно, як і у випадку неймовірності комунікації, безглуздо її здійснювати, адже насправді вона все одно нереалізовна.

Водночас, на нашу думку, цей парадокс, як і фундаментальний парадокс, про який йшлося на початку статі, має так само основоположне значення для здійснення комунікації. Якби смисл був лише формою, але не медіумом, комунікація мала б вкрай «повільний», низько динамічний характер. Оскільки медіум смисл вписаний в усі можливі медіуми, які функціонують в системі, він програмує форму на те, аби бути потенційно здатною для розриву. Саме в цьому ключі можна розуміти зауваження Лумана про те, що для смислу «дійсність та можливість — це не дві окремі сфери». Форма дійсним чином — жорсткий тип зчеплення, але потенційно її буде розірвано. Якщо прибрати цю ідею потенційної здатності до розриву, то для інших медіумів, а значить і для системи на більш глобальному рівні в цілому, кожен наступний крок «поєднання-зчеплення-розчеплення» вимагав би колосальних затрат часу та енергії, це неефективна система. У випадку ж смислу як медіуму форма сама запрограмована на розчеплення. Можливо, медіум особливо і «не переймається» питанням розчеплення форми, його завдання — радше хаотична, випадкова генерація різнорідних, взаємопротилежних смислів, адже вони, врешті, самі запрограмовані, аби розчепитися. Звісно, ми не маємо на увазі, що вони самі по собі «лускають», очевидно, медіум бере участь у роз'єднанні форм, але ця участь мінімальна.

Коли в системі з'являється примус, то порушується програмне налаштування комунікації на самоорганізацію, а смисл може бути хибно інтерпретований в якості чистої форми, а не медіуму, це означає надзвичайно сильне зниження ефективності комунікації та системи загалом. Смисл не може бути догматизований чи переведений в розряд музейних експонатів. Смисл для системи — досить висока цінність, але він є цінністю лише в якості постійно динамічного феномену, в якості медіуму.

Наступним кроком нашого розгляду стане дослідження питання про символічно генералізовані медії комунікації. Одразу слід зауважити, що на даному рівні медіум смисл також здійснює своє функціонування з

усіма наслідками, які звідси витікають. Загалом же «символічно узагальнені медіа комунікації є медіа настільки, наскільки вони передбачають розрізнення між жорсткими та вільними зчепленнями, а на основі вільно зчепленого медіального субстрату уможливають формоутворення».

Символічно генералізовані медіа комунікації є особливим випадком медіа, які вписані в їх загальну матрицю функціонування, тобто, також передбачають наявність слабких та жорстких зв'язків, однак функціональна особливість цього типу медій полягає в тому, що вони вирішують проблему неймовірності комунікації, утворюючи відповідні підсистеми. Власне, їх виникнення можливе лише на ґрунті інших медіа, які здійснюють технічне розширення горизонту комунікації, коли вона виявляється здатною вийти за межі *face to face situation*, а її учасники перетворюються на анонімний загал. Технічно таким першим медіумом можна вважати книгодрукування. Саме розширення комунікації дозволяє здійснити символічну генералізацію її цілі. Поняття цілі в даному відношенні не слід розуміти в якості жорстко фіксованої даності. Це певний вектор, в руслі якого здійснюється самоопис.

Кожен символічно генералізований медіум являє собою таку векторну спрямованість комунікації. Скажімо, істина як медіум не вказує на конкретні концепції істини та методологічні принципи досягнення цієї цілі. Вона як мета комунікації вміщує в собі усі можливі підходи до поняття істини, включаючи і взаємовиключні її концепції, генеруючи, таким чином, і ситуації парадоксу, коли ці взаємопротилежності необхідним чином мають бути вуальовані, аби забезпечити безпроблемне здійснення комунікації та функціонування системи загалом. Жодну з цілей комунікації, які представляють собою символічно генералізовані медіа, неможливо визначити однозначно, вони заключають в собі і взаємовиключні підходи.

Символічно генералізовані медіа забезпечують певну візію, через яку комунікація реалізується. Тож в цьому сенсі вже не можна говорити про комунікацію як унітарне явище, а доводиться її характеризувати в якості різноманітних сегментів, відповідно до того чи іншого символічно генералізованого медіуму, який забезпечує вирішення парадоксу комунікації в даному регіоні системи. Кожен такий медіум утворює підсистему в контексті системи, при чому підсистему в цьому відношенні не варто розглядати в термінах ієрархічності, система не зводиться до суми підсистем. Генералізований медіум забезпечує виникнення своєрідної мови, яка дозволяє комунікувати теми, що виявилися

наслідком спрощення системою свого навколишнього середовища, в контексті різних словників. Як зазначає А. Ю. Антоновський, «влада, істина, гроші, право... є комунікативними кодами, тобто принципами впорядкування неосяжного соціального та психічного світів» [2, с. 230]. В основу символічно генералізованого медіуму покладено відповідний йому бінарний код, який дозволяє здійснювати селекцію інформації в його межах, скажімо, для генералізованого медіуму істина таким кодом є бінарна опозиція істинно\неістинно, для права — законно\незаконно тощо. Ці коди покладено в основу комунікації в межах підсистеми, таким чином «комунікативні засоби в цілях загальної орієнтації розвивають символічно генералізовані коди».

Однак така центрація символічно генералізованого медіуму навколо властивого йому коду зовсім не означає, з одного боку, втрату динаміки комунікації, а з іншого — її свободи, які є основоположними принципами функціонування системи. Адже медіум не втрачає тут жодних своїх базових характеристик, про які йшлося вище, він реалізується завдяки генеруванню невизначеностей та їх подальшому усуненню, що відбувається на рівні слабких та жорстких зчеплень, при чому форма не є тотально фіксованою даністю, а передбачає власне подальше розчеплення. Свобода комунікації зберігається завдяки випадковій генерації форм-альтернатив, які здійснює медіум, забезпечуючи тим самим цілу мережу опцій вибору, уникаючи таким чином чітко визначеного напрямку селекцій. Коли ми говоримо про властивий певному генералізованому медіуму код, то лиш стверджуємо, що селекції відбуваються в його межах, можливість здійснення самоопису в термінах інших кодів для медіуму є просто невидимою. Теми, які виникають в системі як наслідок спрощення навколишнього середовища, у контексті різноманітних підсистем можуть бути комунікованими лише у відповідних їм словниках.

Символічно генералізовані медіа зумовлюють перехід від станового суспільства до диференційованого суспільства функціональних систем, оскільки використовують різні шляхи здійснення комунікації, тобто вона відбувається одразу в контексті кількох систем кодів одночасно. Одна і та ж тема комунікується водночас в системі науки, політики, економіки, права тощо. При цьому комунікації різних підсистем про одну і ту ж тему не є видимими одна для одної. Вони здійснюються в різних словниках. Тож виникає потреба у деякому посереднику, який би дозволив ці словники, певною мірою, зробити читабельними для

інших підсистем, що дозволило б системі здійснювати комунікацію не на регіональному, а глобальному рівні.

В цьому відношенні нам слід звернути увагу на особливий тип медіа — масмедіа. Вони виникають лише в контексті функціонально диференційованих суспільств і пов'язані з технічною здатністю швидкого обміну інформації. Як і інші символічно генералізовані медіа, масмедіа вирішують парадокс неймовірності комунікації, створюючи такі умови, коли між відправником та адресатом не може відбутися безпосередньої інтеракції.

Особливістю масмедіа є те, що «вони відтворюють трансцендентальну ілюзію», тобто їх ціль полягає у забезпеченні мережі проміжних цілей, які зумовлюють динаміку комунікації, при чому сама ілюзія цілі конструюється як відповідь на запити реципієнтів. Масмедіа конструюють певну візію, спрямовану на реципієнтів, які, у свою чергу, створюють запити, відповідно до яких генеруються нові цілі. В цьому сенсі масмедіа є чинником не лише вирішення проблеми неймовірності комунікації, але і зумовлюють прискорення, динамізацію комунікативних процесів. Вони здійснюють конструювання реальності, при чому вона виявляється «не одномірною» реальністю, з одним «сміслом» чи «істиною», а мережею смислів. Це своєрідний каталізатор системного самоопису.

Бінарним кодом, який лежить в основі функціонування масмедіа є опозиція інформація\неінформація. Цей факт є надзвичайно важливим, оскільки для будь-якої підсистеми інформація є, з одного боку, вихідним пунктом селекції, яка відбувається в контексті власного бінарного коду відповідного символічно генералізованого медіуму, а з іншого — наслідки цих селекцій також можна розглядати як інформацію для системи масмедіа.

Тобто ті форми, які було утворено в межах окремих генералізованих медіа, є видимими, а отже, і здатними до подальших розчеплень лише в їх контексті. Для інших підсистем, як зазначалось, вони є непомітними. Завдяки тому, що масмедіа працюють на рівні «нейтрального» щодо інших підсистем коду, вони виявляються здатними прочитувати утворені в різних генералізованих медіах смисли, здійснювати їх подальшу переробку та трансляцію, таким чином забезпечуючи поєднання регіональних комунікацій, які здійснюються на рівні підсистем, в одну цілісність. Розчіплюючи смисли, утворені в різних підсистемах та реалізуючи власні форми, масмедіа роблять їх доступними та придатними

для комунікування в різноманітних підсистемах, тобто уможлиблюють мережеву, випадкову циркуляцію смислів. Таким чином відбувається і вирішення проблеми монотонності смислу, адже його замкнутість на одному генералізованому медіумі — це також своєрідний випадок монотонності, адже він видимий лише для власної підсистеми.

В більш загальному розумінні, можна сказати, що описана вище трансляція смислів між різними підсистемами здійснює постійну стимуляцію самоопису системи, адже «масмедіа слугують для породження та переробки подразнень», підтримуючи суспільство у стані постійного тону та готовності до новації.

Специфічним типом медіа постають символічно генералізовані медіа комунікації, які також забезпечують вирішення проблеми неймовірності комунікації, утворюючи при цьому підсистеми в межах системи. Генералізовані медіа здійснюють комунікування тем у контексті властивих лише їм словників так, що ці комунікування стають невидимими для інших підсистем. Одна і та ж тема може розглядатися в межах різних підсистем у властивих їм словниках. Єдиним медіумом, який здатен забезпечити трансляцію, «переклад» цих комунікацій для різних підсистем є масмедіа.

Загалом, тема медіа комунікації є надзвичайно важливою з теоретичної точки зору і відкриває шлях до осмислення інших цікавих проблем теорії соціальних систем, таких, наприклад, як проблема ідеології.

Література:

1. Луман Н. Невероятность коммуникации [Текст]/Н. Луман; пер. с нем. А. М. Ложеницина под ред. Н. А. Головина//Проблемы теоретической социологии. № 3. — С-П.: Издательство СПбГУ, 2000. — С. 43–54.
2. Антоновский А. Ю. Социальные системы Никласа Лумана [Текст]/Н. Луман; пер. с нем. А. Антоновского//Власть. — М.: Практис, 2001. — с. 223–250.

Кравчук Н. О. Медиа как условие обеспечения коммуникации в теории социальных систем Никласа Лумана

Исследуются проблемы медиа как условия обеспечения коммуникации в теории социальных систем Н. Лумана.

Ключевые слова: *коммуникация, медиум, форма, смысл, символически генерализованные медиа.*

Kravchuk M. O. Media as a factor of communication guarantee in Niklas Luhmann's theory of social systems.

Is devoted to research of media as a factor of communication guarantee in Niklas Luhmann's theory of social systems.

Keywords: *communication, medium, form, mind, symbolical generalized media.*

УДК 32.019:159.5

КОРУПЦІЙНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОЛІГАРХІЧНИХ ГРУП ЕПОХИ ЕЛЛІНІЗМУ

Санжаровець В. М. ©

Аспірантка кафедри соціології та соціальних технологій НАУ

Аналізується проблема корупції олігархії у давньогрецькому суспільстві та проводиться аналіз сучасному стану корупції еліт та олігархії.

Ключові слова: *корупція, еліта, олігархія, бюрократія.*

Корупція — це не тільки і не стільки форма злочинного збагачення бюрократичного державного апарату шляхом персоніфікованої тіньової взаємодії з господарськими та іншими структурами життєдіяльності суспільства. В усі часи вона була, є і буде основним джерелом криміналізації суспільного життя, його деградації. Не випадково стародавні римляни включали в це поняття зміст, що розкриває логічно взаємообумовлений зв'язок явищ: підкуп — псування — занепад. Як правильно зазначали М. Левін та Г. Сатаров, — «корупція проявляється там, де є влада, тобто право приймати рішення і розпоряджатися ресурсами. Це можуть бути бюджетні кошти, державні замовлення або пільги або, навпаки, — штрафи, заборони, ті чи інші покарання». До владних ресурсів відносяться право дозволу або заборон, право прийняти рішення або ухилитися від нього. Не слід вважати, що мова йде тільки про державну владу. Посадова особа в фірмі або громадській організації також має владу і можливість розпоряджатися ресурсами, що означає, і тут є можливість для корупції.

Русійна сила в демократичній системі — середній клас, який голосуванням висловлює свої погляди, ідеї. Це — протизвага олігархам. Саме держави з великим середнім класом мають міцні демократичні системи. Він продукує демократію, а не навпаки. Олігархи мають можливість скупити світ, вони також у змозі уникати контролю урядів та податків. Володіючи величезними ресурсами і політичним впливом, здатні змінювати закони цілих держав або просто переїздити до іншої країни, якщо їм щось не подобається, тобто бізнес у наш час глобалізований, але контролюючі органи залишаються на місцевому рівні.

Корупцію як соціальну аномалію, вважають, американські фахівці Р. Перкінс та Дж. Ная. Так, Дж. Най розуміє під корупцією поведінку, що відхиляється від формальних обов'язків публічної ролі під впливом відносно приватних (індивідуальних, родинних, окремої приватної групи) матеріальних, чи статутних цінностей або таких, що порушують правила, які забороняють певні види поведінки щодо приватного впливу. В посібнику з кримінального права Р. Перкінса зазначається, що корупція вказує на неохайність і непорядність, а коли цей термін зустрічається в кримінальному законі, то означає сторонні або великою мірою неналежні дії. Українські учені М. Камлик та Є. Невмрежицький зазначають, що корупція — це не конкретне суспільно небезпечне діяння, як це властиво будь-якому складові злочину. Вона може проявлятися в різноманітних протиправних формах: кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних та інших. Поділяючи їх думку, відомий вітчизняний фахівець, М. Мельник зазначає, що корупцію слід розглядати як багатоаспектне соціально-економічне, політичне та аморальне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних вчинків. Вчений стверджує, що як правова категорія, корупція — збірне поняття, яке охоплює сукупність взаємопов'язаних правопорушень. Можливі випадки коли вона носить лише аморальний характер і не потребує правового реагування з боку держави. У зв'язку з цим дослідниками проблеми висловлена пропозиція розглядати корупцію більш широко — в рамках не тільки правових, але й моральних відносин.

Відомо, що Карфаген у III ст до н. е. був найбагатшою державою, набагато багатше за Рим. Але це не заважало йому бути і самою корумпованою державою античності на той час. Як писав грецький історик Полібій, «в Карфагені ніщо не вважається ганебним, що веде до прибутку претенденти на державні пости отримують їх шляхом відкритої сплати хабарів». До кінця III ст. до н. е. корупція там досягла таких масштабів, що, як відзначав відомий німецький історик Т. Моммзен, в уряді і державних органах Карфагена домінувала партія, що фактично відстоювала не інтереси власної країни, а інтереси Риму. Т. Моммзен вказує, що це була партія олігархії, на відміну від народної партії, що спиралася на народні маси і на офіцерів армії Карфагена, яка вимагала продовження активної боротьби проти гегемонії Риму. І перше, і друге пояснення показують, що в партії олігархії були мотиви: і економічні, і внутрішньополітичні, — щоб бажати поразки власній державі

у війні зі своїм злим ворогом. Таким чином, ми маємо тут крайній прояв корупції — коли правляча «еліта» діє на користь ворога в його війні проти її власної країни і її власного народу. Цікаво в зв'язку з цим, що Арістотель, Платон, і Сократ (IV ст до н. е.) і інші древні автори виділяли олігархію (в перекладі з грецького, влада небагатых) як самостійну форму правління, поряд з демократією (владою народу) і тиранією (одноосібною владою царя, або авторитарним правлінням групи). Вся влада в Карфагені фактично знаходилася в руках так званої «корпорації ста чотирьох», тобто в руках ста чотирьох найбагатших людей країни. Офіційно вони називалися суддями, і їм це звання надавалося довічно, хоча такими насправді вони не були. Римляни і греки називали їх «сенаторами», хоча такими вони також не були — формально функції сенату (парламенту) в Карфагені виконувала Рада старшин, що обиралася народом. В Карфагені склалося панування олігархії, яке супроводилося небувалим розквітом корупції і наявністю щонайменше двох гострих соціальних конфліктів: один — між олігархією і вільним цивільним населенням, інший — між землевласниками і державою, що підтримує їх, з одного боку, і кріпосними селянами — лівійцями, з іншого боку.

Римська республіка до II ст. до н. е. була суспільством, якому була невідома корупція. Це була держава з глибоко укоріненою демократією і дивним почуттям громадянського обов'язку, яке і розділяло переважну більшість римських громадян. Обирані народом представники влади в Римській республіці (консули, претори, трибуни та інші) не отримували платні; проте, на заняття цих посад завжди знаходилося ще багато бажаючих. Хоча вибори, як правило, проходили щорік, але на кожну з цих посад були багато претендентів. Це пояснювалося, мабуть, тим, що багато римлян випробовували потребу зробити що-небудь на благо суспільства, і визнання суспільством їх заслуг було для них важливіше, ніж матеріальна винагорода. Не дивлячись на те, що чиновники в Римі не отримували жодної платні, ми не помічаємо там, аж до II ст. до н. е., проявів корупції. Більш того, якщо місце консула (тобто фактично — глави виконавчої влади) займав заможний римлянин, то вважалося нормальним, щоб він зробив що-небудь для суспільного блага за рахунок своїх власних засобів. Все це — приклади тієї безкорисливості, скромності і простоти удач, якими відрізнялося римське суспільство і римська еліта до II ст. до н. е. Але протягом II ст. до н. е. відбувалася поступова трансформація римського суспільства, і до кінця цього століття воно змінилося до невпізнання. Відгуки сучасників про

римське суспільство в цю епоху нічого спільного не мають з тим, що писали і говорили про римлян в епоху ранньої республіки.

Як писав Сенека в I ст. н. е. про римське суспільство, «люди всюди шукають насолод, кожен порок б'є через край. Жадання розкоші скочується до пожадливості; чесність в забутті; що обіцяє приємну винагороду, того не соромляться». Наведені вище приклади ще не свідчать про корупцію, але вони показують той фон, на якому в пізній Римській республіці розвинулася корупція. Вже починаючи з I ст. до н. е. проглядаються ознаки серйозної корупції. Робилися спроби боротьби і з тими змінами моралі, на тлі яких розвивалася корупція. У цих цілях протягом II ст. до н. е. неодноразово вводилися так звані закони про розкіш. Відповідно до них всі речі, що зараховуються до розкоші (перш за все коштовності), обкладалися високими податками; також були, наприклад, строго регламентовані звані обіди і вечері, обмежена вага коштовностей, які дозволялося носити на публіці, а також кількість срібних предметів у будинку. В усякому разі, якщо уважно вивчити питання, яку ж саме сферу більш всього вразила корупція в Римі в II ст. до н. е., то цією сферою виявиться не торгівля і не якась інша область пов'язана з розвитком економіки і права. Це була сама як там не є традиційна сфера — земельної власності, а саме, це було питання про те, як розподілити заново придбані Римом землі між його громадянами. Отже, ми маємо справу з явною корупцією: сенатори, користуючись власною владою і будучи представниками держави, захоплюють (але вже як приватні особи) державні землі і нічого за них при цьому не платять. І причина цієї корупції також сповна очевидна: надто багато земель захопив Рим у вказані два століття, дуже велика була спокуса скористатися плодами слави і багатства, що звалилося на Римську республіку.

Таким чином, ще одна причина виниклої корупції полягала в недосконалості тієї моделі демократії, яка склалася в Римській республіці: багатші і знатніші мали більше політичних прав, аніж всі інші громадяни. Отже корупція, викликана жадністю римської сенатської олігархії, що стояла у владі і її небажанням слідувати законному порядку розподілу державних земель стала основною причиною, мабуть, самих затяжних в світовій історії громадянських воєн, що продовжувалися щонайменше 50 років (80-і — 40-і роки до н. е.), а якщо вважати початком громадянських воєн вбивство Тіберія Гракха, то і всі 100 років.

Проте земельне питання було не єдиною сферою, де виявилася корупція в період пізньої Римської республіки. Іншою сферою був,

наприклад, збір податків на знов завойованих Римом територіях. Римські сенатори, які за своїм статусом повинні були піклуватися про суспільне благо, на ділі виступали як шкідники, що заохочували морське піратство і хлібні спекуляції, на яких самі наживалися. Зрозуміло, при такому розквіті корупції і падінні вдач в Римській республіці, які там спостерігалися в першій половині I ст. до н. е., навряд чи не зачепленими цими явищами виявилися інші сфери діяльності і суспільного життя. Під владою корупції виявилися розподіл державних земель, збір податків, постачання продовольства, була паралізована діяльність по розширенню торгівельно-постачальницької інфраструктури і боротьба з морським бандитизмом. Але корупція проникла і, наприклад, в систему розподілу дешевого хліба бідним верствам населення. Римські багатії умудрялися включати до списків своїх рабів, які згідно із законом не мали права отримувати дешевий хліб (їх повинен був годувати сам господар), крім того, мабуть, частина списків була фікцією, що служило прикриттям для крадіжки державного зерна чиновниками. В усякому разі, коли до влади прийшов Цезарь, то після перевірки цих списків і виключення фіктивних осіб або осіб, що не мали підстав на включення в список, вони були скорочені з 320 до 150 тисяч чоловік.

На довершення описаної вище картини необхідно зазначити, що на початок I ст. до н. е. фактично перестало діяти законодавство, що існувало раніше, про хабарі. Хабарі стали настільки поширеним і звичним явищем, а судових розглядів по ним так давно не було, що всі, включаючи сенаторів, були упевнені, що хабарі — сповна нормальна, неосудна діяльність, і обговорювали їх абсолютно відкрито. Тому коли в 91 р. до н. е. народний трибун Лівій Друз спробував реанімувати старі закони про хабарі і вніс пропозицію про проведення сенатського розслідування стосовно хабарів, це породило сильне незадоволення і протидію з боку сенаторів і вершників, а сам Лівій Друз незабаром був убитий. Отже, корупцію можна визначили як продаж або ігнорування інтересів суспільства чиновниками або керівниками держави в угоду інтересам окремих осіб або іноземних держав.

Певно, що найбільш сильна корупція в античності була в Карфагені в IV–III ст. до н. е. і в Римській республіці з середини або кінця II ст. до н. е. і до середини I ст. до н. е. В обох випадках це відбувалося в умовах встановлення олігархічної форми правління, яку відомі автори древності, розглядали як одну з форм державного устрою. В обох випадках період панування олігархії супроводився не лише небувалим

розквітом корупції, але і гострими соціальними конфліктами (щонайдовші в історії громадянські війни в Римі, повстання і гостра політична боротьба в Карфагені). А Карфаген, який був до середини III ст. до н. е. наймогутнішою і багатшою державою античного світу, надалі перестав існувати, багато в чому внаслідок зради або корупції його олігархічної верхівки.

Серед заходів Цезаря по боротьбі з корупцією можна відзначити наступні.

По-перше, він ліквідував систему податкових відкупів, що існувала в Малій Азії і Сіцилії, а також усунув усіх інших посередників по збору податків на всіх підвладних Риму територіях.

По-друге, він зайнявся активним перерозподілом державних земель на користь італійської бідноти: всього за 4 роки свого правління він надав землю від 50 до 80 тисячам чоловік, причому у багатьох випадках земля і деякий первинний капітал для її обробки надавалися цілеспрямовано найбіднішим версвам населення, тобто особам, що не мали жодного майна, в інших випадках вони надавалися багатодітним сім'ям і ветеранам.

По-третє, він здійснив ряд заходів, що обмежили корупцію у фінансовій сфері: заборонив кому-небудь стягувати високі лихварські відсотки (більше 1% в місяць), встановив правила оцінки і продажі закладеного майна, що полегшували положення селян, що заборговували, стосовно до їх кредиторів, заборонив обертати в рабство за борги.

По-четверте, він прийняв або планував прийняти ряд заходів по поліпшенню організації торгівлі і боротьбі з піратством, у тому числі посилив державний контроль за хлібною торгівлею, хоча багато заходів не встиг здійснити (в т. ч. створення регулярного флоту і розвиток торговельної інфраструктури, які здійснив згодом Август).

По-п'яте, він усунув корупцію в області продажу дешевого хліба населенню.

По-шосте, він почав робити заходи по наведенню законності і порядку: організував міську поліцію, посилив кримінальні покарання і став вимагати строгого дотримання законів, ввів вимоги для домовласників утримувати в порядку вулиці і тротуари, заборонив пересування по місту паланкінів і екіпажів в денний час, що створювали перешкоди міського життя.

Нарешті, в-сьомих, він увів нові закони проти розкоші і, на відміну від практики вживання попередніх законів, став строго стежити за їх виконанням, караючи порушників великими штрафами.

Тому вбивство Цезаря в Сенаті в 44 р. до н. е., натовпом сенаторів, було безпосередньою реакцією на ці заходи. З цього факту нам також стають ясні дійсні мотиви вбивства: майже всі змовники мали високі державні посади, але були сильно знервовані їх девальвацією. А вже до приходу Цезаря кожна така посада обіцяла золотий дощ, який відразу починав сипатися на чиновника у вигляді хабарів, спекулятивного прибутку і незаконних поборів з населення. При Цезарі все це закінчилося: він перекрив майже всі канали корупції, увів жорстку фінансову дисципліну і контроль і набрав відусюди інформаторів, що докладали йому про всі порушення закону і навіть про всі надмірності, які дозволяли собі багаті римляни в своєму приватному житті. Звичайно, не дивлячись на ці абсолютно очевидні мотиви вбивства Цезаря, декілька змовників навряд чи зважилися б на таку справу із-за боязні не лише втратити свої посади, але і, можливо, своє життя. Проте, судячи з усього, вони отримали гарантії Сенату на те, що їм залишать і те, й інше. Як писав Аппіан, вже дуже скоро стало ясно, що Сенат був у згогорі з убивцями.

Це ще раз підтверджує, що олігархія нерозривно пов'язана з корупцією, а корупція полягає в продажі або ігноруванні інтересів суспільства. Тому олігархія є не що інше, як особлива каста або група людей, яка виступає проти інтересів суспільства і, що найважливіше, інтереси олігархії і суспільства прямо протилежні.

Окрім двох методів: підкупу і насильства римська олігархія вдавалася і до ще одного випробуваного методу управління. «Розділяй і володарюй» — гасло, відоме з часів Риму. І тут проявився ще один прийом, до якого удавалася олігархія з часів античності, — лицемірство. По суті, необхідність лицемірства витікає з самого положення олігархії в суспільстві. Тому що якщо інтереси олігархії в корені протічать інтересам суспільства, то вона повинна це всіляко приховувати, щоб ввести в оману хоч би найменш розумну і проникливу його частину.

З усього цього можна зробити лише один висновок. Олігархія за допомогою імпорتنих постачань зерна спочатку всюди руйнувала його місцеве у виробництві, а потім, коли провінції вже міцно «сідали на голку» імпортного хліба, вона починала створювати його штучний дефіцит то в одному, то у іншому місці, маніпулюючи імпортними постачаннями. Візантія в масовій свідомості, особливо на заході,

сприймається як одна з найбільш корумпованих держав, що існували коли-небудь у минулому. Існує навіть таке поняття як «візантійство», яким зазвичай називають лабіринт складних бюрократичних взаємовідносин, церемоній і інтриг з неабиякою домішкою корупції. Окрім цього, є цілий набір приказок і навіть загадок або завдань, пов'язаних з темою саме візантійської корупції. Кожен чиновник, в усякому разі, у вищому ешелоні візантійської бюрократії, офіційно купував свою посаду, і надалі, звичайно, прагнув окупити витрачені таким чином гроші за рахунок якихось додаткових зборів або хабарів з населення. Вже один цей факт, без сумніву, говорить про наявність корупції. Інший факт, що свідчить про корупцію влади, — це запекла боротьба за владу впродовж більшої частини візантійської історії, причому, боротьба не політичними методами, а силовими — за допомогою військового перевороту, повстання або вбивства діючого імператора. Так, було підраховано, що з 109 імператорів, що правили у Візантії, 74 зійшли на престол шляхом скидання або вбивства свого попередника. Проте, незважаючи на ці досить красномовні факти, не можна сказати, що у Візантії впродовж усієї її історії була страшна корупція. Можна, мабуть, стверджувати, що в певні періоди часу (IV ст., VIII — IX ст.) корупція у Візантії була меншою, ніж в Римській імперії в епоху її розквіту. У будь-якому випадку, поза сумнівом, що у візантійській історії, як і в римській, були періоди посилення і послаблення корупції.

Зроблена у Візантії спроба обмежити приватну власність і приватне підприємництво допомогли державі побороти корупцію і відновити в країні економічну і соціально-політичну стабільність. Падіння моралі виразилося не лише в жаданні наживи і прагненні витратити державні гроші на власні потреби.

Іншими словами, корупція уразила усі пори візантійської держави і зробила саму цю державу ілюзією або фікцією. Багато представників місцевої олігархії, включаючи самих імператорів, зраджували і продавали часто-густо інтереси своєї країни Заходу, при цьому навіть не піклуючись про те, щоб виручити від такого продажу більше грошей або зустрічних послуг. Тобто, візантійська олігархія у своєму марнославстві і невгамовному прагненні до багатства не просто продавала свою країну, а продавала її все дешевше і все без церемонніше.

Особливе місце тут займала робота по впровадженню різних помилкових ідеологій і міфів і робота по національній і релігійній лінії — вирощування олігархії і протестних груп серед національних і

релігійних меншин, для чого використовується щедрий підкуп і фінансування. Кінцева мета — розколоти націю, позбавити національних лідерів підтримки більшості, щоб потім нав'язати їй інших лідерів, готових служити не своєму народові, а «світовій імперії», і кінець кінцем розчленувати ці держави.

Корупція існує повсюдно і понині. Отже потрібна організована система органів, методів та механізмів боротьби з цим огидним явищем на основі концентрації і координації спільних зусиль. У подальшому з урахуванням змін у соціально-політичному й економічному житті суспільства необхідно корегувати стратегію і тактику цієї боротьби в напрямку пошуку оптимального співвідношення репресивних і попереджувальних заходів. А саме високий рівень нормативності, чітке законодавче врегулювання, системність заходів і мають визначити стратегію і тактику боротьби з корупцією в сучасних умовах. Потрібно щоб парламент і уряд встановили високі етичні стандарти для адміністраторів і стали домагатися їхнього виконання.

Література:

1. Бортошек М. Римское право. Определения. Понятия. Термины. — М.: Политиздат, 1989.
2. Гайдук А. В. Заходи адміністративного примусу у боротьбі з корупцією в Україні. Дис. ... канд. юрид. наук. — Київ, 2006.
3. Гладких В. И. Коррупция в России: генезис, детерминанты и пути преодоления//Российский следователь. — 2001. — № 3.
4. Камлик М., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. — К.: Знання, КОО, 1998.
5. Кальман О. Г. Стратегія і тактика боротьби з корупцією//Використання досягнень науки і техніки у боротьбі із злочинністю. — Х. — 1998.
6. Мельник М. І. Корупція: проблема визначення сутності і поняття//Вісник Академії правових наук України. — 1997. — № 3.
7. Михальченко М., Михальченко О., Невмержицький Є. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз. — К., 2010.
8. Монтескье Ш. О духе законов//Монтескье Ш. Избранные произведения/Общ. ред. и вступ. М. Н. Баскина. — М., 1955. — 478 с.

9. Шалгунова С. А. Питання попередження хабарництва та корупції в органах внутрішніх справ//Конституційні гарантії захисту людини у сфері правової діяльності. Дніпропетровськ, 1999.

Санжаровец В. Н. Коррупционная составляющая олигархических групп эпохи эллинизма

Анализируется проблема коррупции олигархии в древнегреческом обществе и проводится анализ современному состоянию коррупции элит и олигархии.

Ключевые слова: *коррупция, элита, олигархия, бюрократия.*

Sanzharovets' V. Corruption component of oligarchic groups Hellenistic period

The problem of corruption oligarchy in Greek society and analyzes the current state of corruption and elite oligarchy.

Keywords: *corruption, elite oligarchy, bureaucracy.*

УДК 1.289.1

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ІСЛАМУ ТА ЇХ РОЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Заболотна Н. А.[©]

*Пошукач кафедри релігієзнавства Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

Проаналізовано роль та місце політичних аспектів ісламу у світових масштабах та їхній вплив на західний світ. Досліджено особливості протистояння західної та східної цивілізації та розкрито основні політичні аспекти ісламських рухів у сучасному світі.

Ключові слова: *іслам, мусульманські організації, мусульмани, держава, цивілізація, західний світ, політичні аспекти ісламу.*

Реалії глобалізованого світу актуалізували проблему взаємозв'язку ісламської та інших цивілізацій. Статистичні дані засвідчують, що чисельність мусульманської громади постійно зростає як за рахунок емігрантів, так і завдяки новонаверненим. Часто такий стан речей призводить до напруженості у стосунках між різними етноконфесійними групами, спалахів ісламофобії та екстремізму. Тому це зумовлює необхідність проаналізувати роль та місце політичних аспектів ісламу у світових масштабах та їхній вплив на західний світ.

Зростання ролі ісламського чинника на Заході доводить стрімке зростання кількості мусульман на території різних держав. За даними на 2010 рік приблизна кількість мусульман складала в Азії 780 мільйонів, в Африці 380 мільйонів, у Європі 32 мільйона, у Північній Америці 6 мільйонів, у Південній і Центральній Америці 1,3 мільйони, в Австралії й Океанії 300 тисяч [12].

Це обумовлено такими особливостями демографічного обрахунку як те, що народжений від мусульманина вважається мусульманином, незалежно від свого віросповідання. Водночас, відступництво чи зречення суворо засуджується мусульманською громадою.

Однак, рівень народжуваності далеко не єдина причина зростання кількості мусульман. Сприяє поширенню й впливу ісламу простота й доступність ісламського віровчення, що до того ж існує на двох рівнях: офіційному або елітарному та народному. Останній здатний легко увійти

в життя й побут найрізноманітніших верств населення. Вільне пристосування ісламської догматики й культу до місцевих умов спричиняє значне зростання мусульманської громади у інших країнах та на всіх континентах.

Також хибною є думка, що іслам нав'язується силою. Як зазначають дослідники, навіть в історичному плані багато народів за власною волею приймали іслам [1, с. 140]. Причини для цього були різноманітні і часто доволі прозаїчні. Наприклад, підкорені народи приймали іслам, щоб платити менше податків [2, с. 40].

Про поступовий та добровільний перехід у мусульманство свідчить наявність релігійних меншин на території мусульманських держав, зокрема християн-коптів у Єгипті, конфесійного парламентаризму у Лівані тощо. Більше того, спалахи насильства та конфлікти частіше виникали на етнічному, а не конфесійному ґрунті, між різними школами ісламу, а не релігіями [3, с. 39].

В сучасному суспільстві іслам не втратив своєї привабливості. Віссю ісламу стає ідея боротьби в найширшому розумінні. Замість споглядального ісламу, побудованого на тлумаченні священних текстів, народжується релігія дії. Іншим важливим моментом, який необхідно враховувати при оцінці потенціалу популярності ісламської ідеології, є її здатність відображати і задовольняти інтереси своєї аудиторії. В Індії іслам приймає велика кількість індусів із касты «недоторканих» з метою позбутися свого підпорядкованого соціального становища та відповідних обмежень.

Подібні тенденції та перспективи по-різному оцінюються в науковій літературі. Про загрозу розростання мусульманських громад науковців спонукають говорити, зокрема, норми ісламу, що стосуються ставлення до іновірців.

Західні дослідники наводять наступні тези з Корану:

«Ви, народ найдосконаліший серед всіх народів, що коли не будь з'являлись серед людей; ви заохочуєте все добре і забороняєте зле; ви віруєте в Бога...» [4, 3:106];

«Ні багатство, ні діти не допоможуть невірним викупити тебе перед Богом. Вони будуть ввергнуті в гієну вогняну і залишаться у ній вічно» [4, 3:112];

«Істинні віруючі говорять: «О, якби зійшла з неба хоч одна сура, що наказує війну проти невірних» [4, 27:22].

Також занепокоєння науковців викликає антизахідна риторика багатьох ісламських лідерів. Ствердження того, що вестернізація це головна причина відсталості Сходу, є основною ідеєю багатьох праць, зокрема Наджметтина Еркбана, «Західництво» Але Ахмада, «Ідейна основа зіткнення культур Сходу і Заходу» Сайда Хосейна Насра, «Цивілізація землі» Шакера Мустафи [5].

З іншого боку, у священних текстах ісламу можна знайти як підтвердження агресивної позиції мусульман, так і терпимості ісламу. Як слушно наголошує Б. Ключников: «Вирвавши окремі цитати, можна поставити з ніг на голову будь-яке вчення» [6, с. 243].

До цього слід додати і той факт, що переважна більшість релігій несе в собі елементи месіанізму та проголошує вищість людей, які сповідують саме цю релігію.

Критика вестернізації зовсім не означає нетерпимого ставлення до населення західних країн. Це лише заклик протидіяти впливу західної цивілізації. Насамперед, це стосується духовної сфери та світоглядних орієнтацій. Обґрунтуванням анти західної позиції служить акцент на вичерпаності, кризі філософії індивідуалізму та раціоналізму. Тобто, мусульманські рухи відродження можуть заперечувати західні цінності, однак їх не можна заздалегідь вважати ворожими західним інтересам [7, с.32].

На підставі подібних тверджень, навіть, висловлюються думки що: «На теперішній момент ісламський фундаменталізм не несе загрози заходу, але становить загрозу для самого населення, оскільки основна мета радикалізувати населення для боротьби з правлячою елітою» [8, с.112]. Тобто, набагато частіше у мусульманському світі політичний іслам виступає в ролі опозиції владі, звинувачує її у «багатобожжі» (ширк) і «невір'ї», вимагає створення «ісламської держави» за всяку ціну, де географічні й державні кордони не мають значення.

Об'єктивно конфронтація між ісламською громадою та рештою суспільства зростає з різних причин. Історично відносини між мусульманським та християнським світом завжди складались на основі суперництва цивілізацій. Приклади не толерантного ставлення до чужої релігії можна знайти з обох сторін.

Порозуміння між мусульманами та корінним населенням західноєвропейських країн ускладнюються через те, що прихильники ісламу не можуть примиритись із багатьма ліберальними поглядами, що виглядають для них як всюдозволеність і розпушта. Це питання пов'язані,

насамперед, із відносинами статей. Нерідко у Північній Америці і Європі правовірним мусульманам доводиться робити нелегкий вибір, особливо коли мова заходить про суспільні й сімейні відносини, харчування, одяг (особливо для жінок) і розваги, тому що тут виникає конфлікт між приписами ісламу і нормами домінуючої культури.

Важливе місце у посиленні протистояння між ісламськими громадами та спільнотою західних держав належать елітам з обох боків, які від цього прагнуть отримати політичну вигоду. На думку Муктадара Хана, еліти як Сходу, так і заходу використовують у своїй риторичній дихотомічній поділ світу на чорне і біле. При цьому мусульмани за кордоном опиняються ніби між двох вогнів, то між історичною і теперішньою Батьківщиною. І найгірше, стверджує Хан, що вся комунікація завдяки елітам здійснюється на рівні діалогу релігій, хоча це мав би бути діалог цивілізацій [9].

Природною відповіддю світової ісламської громади стало заперечення зв'язку ісламу з тероризмом і зустрічне обвинувачення Заходу в несправедливих гоніннях, що втілюється у формулі ісламофобії. У ісламському середовищі вона сприймалась як порушення прав людини, що лежить в основі концепції гуманітарної інтервенції. Ця ідея припускає пріоритет прав людини над внутрішнім законодавством і суверенітетом національних держав. Іншими словами, суверенна держава, що порушує права своїх громадян, може піддатися агресії інших держав, стурбованих порушенням цих прав. Найбільш відомі приклади цієї нової міжнародної практики — Гаїті (1994), Югославія (1995, 1999).

До цієї ж групи маніпуляцій належить підтримка урядами розвинутих держав реакційних ісламських режимів, що спрямовуються на послаблення своїх супротивників. Наприклад, створення Боснії і Косово на Балканах, війна в Афганістані.

Вузька теологія пристосовувала іслам під одне завдання — джихад. Вона перевизначила джихад як винятково військовий і прагнула перетворити його на атакуючу війну, яку ведуть фанатики, на відміну від первісної оборонної мети для ісламського суспільства.

Також ряд сучасних ісламських дослідників намагаються в світлі сучасних умов проаналізувати ті положення ісламу, що стосуються проживання мусульман поза сферою розповсюдження ісламу. Найважливішими такими принципами є поділ світу на Дар аль-Іслам та Дар аль-Харб — земля ісламу і земля, що воює. Більшість іслам-

ських богословів сходяться на тому, що жити в межах Дар аль-Харб мусульманину заборонено. Однак, М. Халіді звертає увагу на те, що деякі напрямки та школи ісламу визнавали можливість для віруючого визнати певні межі сповідання ісламу, якщо він опинився у морально складному становищі і не може очікувати на підтримку з боку влади мусульманських держав. Найбільш гнучкою у цьому розумінні була ханафітська школа.

Халіді наводить приклад мусульман Індії, які опинились під владою англійської корони. У цей період склалась збірка положень мусульманських правознавців, які дозволяли мусульманам жити під світською владою Великобританії, в тих межах в яких не зачіпаються права на віросповідання. Проте, Халіді наголошує і на тому, що частина індійських мусульман не витримали англійських порядків та емігрували до Афганістану [9, с. 24].

Попри неоднозначні оцінки ролі політичних аспектів ісламу у західних країнах, на наш погляд, більш ймовірно виглядає його обмеженість духовною сферою життя громади, поряд із поступовим послабленням політичної та екстремістської складових діяльності. Адже, суперечності цивілізаційного характеру також стосуються, насамперед, світоглядних проблем. Протистояння Сходу і Заходу — це протиставлення двох базових цінностей свободи і справедливості [10, с. 18].

Серед різноманітних аргументів щодо даної перспективи найбільш вагомим є внутрішня роздробленість та протиріччя ісламських течій та шкіл. Відсутність кінцевої інстанції у вирішенні суперечок релігійного характеру спричинила майже індивідуальне трактування різних догматів. Доступність основних релігійних джерел дає підстави сучасній мусульманській інтелігенції вважати, що вона сама здатна осягнути істинний зміст Писання та прийняти правильне рішення на його основі.

Зокрема, про відсутність єдності між ісламськими громадами свідчить той факт, що араби уникають молитись в мечетях чорних мусульман. Як зазначає, Аміна Беверлі МакКлауд, навіть якщо американські мусульмани різної етнічної приналежності і зустрічаються на святкуванні Іда або під час молитви у п'ятницю, вони зберігають соціальну дистанцію і ніде більше не зустрічаються [9, с. 25].

Також чинником розмежування є вік віруючих: молоді люди менш релігійні і більше схильні до ваххабізму. Вони менше приймають участь в житті своїх общин та групуються за альтернативними формами ідентифікації.

До думки про тимчасовий характер політизації ісламу схиляється Жиль Кепель, автор книги «Джихад: розповсюдження і занепад ісламського руху». Він вказує на те, що подібним чином вичерпали себе Іранська революція, арабський націоналізм тощо [6, с. 193].

Подібної точки дотримується і Б. Льюїс, який радить підтримати помірковані ісламські спрямування. Льюїс підкреслює, що ряд мусульманських напрямків та громад реалістично оцінюють внутрішнє становище своїх держав і не прагнуть шукати зовнішнього ворога в особі Заходу [11].

Ще більш ймовірно видається перспектива поступового послаблення та, зрештою, зникнення ісламського екстремізму. Так, Е. Примаков стверджує: «Глобалізація, поза всяким сумнівом, посилить процес демократизації ісламу. Чого у зв'язку з цим вартий один Інтернет, за допомогою якого стали широко доступні лекції, виступи мусульман-лібералів. Екстремістські ісламські ідеї в історичному плані приречені, насамперед, тому, що вони отримали розповсюдження в сфері анахронічній, що відживає свій вік, не витримує зіткнення з історичним прогресом світової спільноти в цілому» [3, с. 42–43]. При цьому Примаков додає, що західні держави можуть не надто боятись ісламського екстремізму, оскільки він спрямований не стільки в русло «джихаду», скільки проти урядів тих мусульманських країн, які обрали громадянські форми правління [3].

Водночас, варто пригадати про всеохоплюючий характер мусульманської системи, який вже неодноразово згадувався. Іслам є єдиним систематизованим знанням, сукупністю цінностей та установок. Іслам має свої політичні партії, такі, наприклад, як Пан-малайзійська ісламська партія в Малайзії, Республіканська ісламська партія в Ірані, «Джамаа-і-ісламі» у Пакистані, БААС у Сирії тощо.

Іслам має широку мережу міжнародних організацій. Це Всесвітній ісламський конгрес, Ліга ісламського світу, Афро-Азіатська ісламська організація, Ісламська рада Європи, Регіональна ісламська організація країн Південно-Східної Азії і Тихого океану та багато інших. Найбільш впливовою з них є Організація ісламської конференції (ОІК), створена у 1969 р. До складу ОІК входять 43 держави і Організація визволення Палестини (ОВП). Мусульманські країни представлені в ній главами держав і урядів. Свою діяльність, спрямовану на здійснення ісламської солідарності, ОІК проводить через Генеральний секретаріат зі штабквартирою у Джидді.

3 1975 р. ОІК має статус спостерігача при Організації Об'єднаних Націй.

Все це доводить, що іслам в цілому не зникне, зокрема він буде істотно впливати і на життя західного світу.

Важливо зауважити, що переважна більшість мусульманських емігрантів не асимілюються з корінним населенням. Вони складають організовану меншину. Особливо це стосується нових мусульман, а не тих, що народились на території не мусульманської держави. Як стверджує МакКлауд, їх не покидає ідея про повернення на Батьківщину, хоча вони користуються благами західного світу, наприклад, отримують якісну освіту. Вони також більше переймаються суспільно-політичними процесами у себе на Батьківщині, а не тієї спільноти, де вони нині проживають [9].

Мусульман за кордоном підтримують їхні держави через посольства, стимулюючи створення різноманітних організацій. Наприклад, турки у Франції об'єднані в Європейську федерацію общин турків-сунітів [6].

Подібні організації європейського ісламу можуть служити основою для поступової ісламізації західного світу, плацдармом для виховання молоді в дусі екстремізму. Ісламські європейські общини також можуть бути джерелом фінансування для політичних сил на історичній батьківщині. Так, успіху турецької націоналістичної партії Еркбана сприяли мусульманські общини у Німеччині.

Мусульманські громади у різних державах прагнуть представляти свої інтереси і у політичній сфері. З цією метою створюються ісламські політичні партії. У 1989 р. було створено Ісламську партію Британії. Вона не стала достатньо впливовою, проте у 2001 р. чотири мусульманина були членами парламенту Великобританії. За словами лорда — мусульманина Назира Ахмада, у парламентських структурах країни працювало тоді 160 мусульман. В межах всієї держави на 2 млн. мусульман припадало близько 2 тис. мечетей і молебних будинків, 80 медресе, які також є певною мірою центрами політизації мусульман [12].

У Франції спілка «Джамаат-і табліг» з 1962 р. вела активну пропаганду ісламу, сприяючи наверненню у мусульманство корінних французів. Тут уже в 80-і роки іслам прийняли понад 30 тис. колишніх католиків й атеїстів, у тому числі колишній член керівництва компартії Франції філософ Пиці Гароді. У 1985 р. саме вони створили Національну федерацію мусульман Франції (НФМФ) [12].

У Німеччині, незважаючи на досить високу чисельність мусульман, їхня релігійна активність порівняно низька: більшість не відвідує мечеті. Проте їхня політична й етносоціальна організованість досить висока.

Також у Німеччині діяли 14 організацій ісламо-екстремістів, до яких належало більше 20 тис. бойовиків, у тому числі вихідці з Алжиру, Сирії, Єгипту, Ірану. У Німеччині у них є й матеріальна база — мусульманам тут належать 37 тис. підприємств [13].

У Бельгії, де рівень ворожості до мусульман — найвищий у Європі (її висловлюють тут 55% жителів), влада довго перешкоджала самоорганізації мусульман. Тут тільки після тривалої боротьби мусульманам вдалося у 1999 р. сформувати шляхом виборів Вищу ісламську раду. У країні активні марокканські громади, турецька «Міллі Герюш», Ліга ісламського світу, Європейська арабська ліга, партія «Нур». Улітку 2003 р. міністром праці Бельгії стала марокканка Анісу Темсамані, що, можливо, відбило прагнення влади Бельгії, з одного боку, заспокоїти мусульман, чисельність яких у країні де-факто в 3–4 рази перевищує офіційні цифри, а з іншого, — зупинити хвилю протестів проти розв'язаної США війни в Іраку [14].

Що ж стосується Нідерландів, то в цій країні є всього дві організації мусульман — відділення «Ісламської допомоги» і партія «Пан-тюрк», за даними багатьох спецслужб, — філія ультранационалістичної турецької організації «Сірі вовки».

В Італії «Ісламський заклик», що користується підтримкою Лівії, давно отримав вплив не тільки серед приїжджих арабів, турків й іранців, але й серед корінних албанців і навіть деяких італійців.

У Швеції діє 150 різних ісламських організацій. Мусульманська асоціація Швеції містить у собі 45 національних ісламських співтовариств — арабське, боснійське, сомалійське, турецьке й інші. У Федерацію мусульманської молоді країни входять 36 організацій.

У Китаї налічується 18 млн. мусульман. Найбільша їхня організація — Ісламська асоціація Китаю (з 1953 р.), що підкоряється Бюро релігійних справ КНР. Але поряд з нею діють до 27 груп, не контрольованих владою [15].

Такі статистичні дані яскраво демонструють, що недооцінка або нехтування зваженою політикою щодо ісламського чинника може негативно позначитись на соціальній і політичній стабільності західноєвропейських держав. Передумовою нормального співіснування мають стати:

1) заборона ісламофобської риторики в засобах масової інформації, подання судових позовів проти осіб та інституцій, що неаргументовано звинувачують ісламські організації в екстремізмі тощо;

2) відмова від примусового залучення мусульман до базової культури, заборон щодо носіння традиційного одягу, дотримання культових обрядів та ритуалів, якщо вони не заважають іншим і не порушують громадського порядку;

3) повага до релігійних переконань та поглядів мусульман згідно з принципом свободи совісті;

4) можливість використовувати легальні методи представництва інтересів ісламськими релігійними громадами, забезпечення рівноправності мусульман з іншими особами;

5) стимулювання участі мусульман, особливо молоді, у різних суспільно-політичних процесах, що забезпечить альтернативні основи групової ідентифікації.

В цілому політика стосовно мусульман у державах, де вони складають меншість, має базуватись на прагненні поступового включення іммігрантів до спільноти місця проживання, формування лояльного ставлення та патріотизму стосовно «другої Батьківщини», виключення будь-яких підстав для звинувачення урядів у розпалюванні етнічної та релігійної нетерпимості. Фактично, всі запропоновані передумови містять ліберальні демократичні принципи, закріплені у законодавстві західноєвропейських держав. Проте, на практиці трапляються порушення цих прав.

Тобто, іслам є потужним чинником само ідентифікації мусульман у всьому світі. Як висловлюються мусульманські автори: «Ісламський світ завдяки, насамперед, релігійним факторам і причинам виявляється здатним до цивілізаційного супротиву, відмовляючись стати гвинтиком глобальної соціально-економічної світобудови» [10, с.17].

Виходячи з цього, можна дійти висновку, що іслам як одна з впливовіших релігій світу у найближчій перспективі буде важливим чинником суспільно-політичних процесів. Водночас, ступінь радикальності та політизованості буде залежати від характеру релігійної політики урядів тих держав, де мусульмани становлять меншість, але постійно збільшують свою чисельність. Зосередження ісламських організацій на духовних та неполітичних проблемах цілком ймовірна перспектива за умови поширення філософії толерантності та стабільної геополітичної ситуації у світі.

Література:

1. Беляев Е. А. Арабы, ислам и Арабский халифат в ранене Средневековье/Беляев Е. А. — [2-е изд.] — М.: Наука, 1966. — 234 с.
2. Массэ А. Ислам. Очерки истории/Массэ А. — [Пер. с франц.], [3-е изд.] — М.: Наука, 1982. — 124с.
3. Примаков Е. М. Мир после 11 сентября и вторжения в Ирак/Примаков Е. М. — Запорожье: Премьер, 2004. — 192 с.
4. 4. Коран/[пер. і комент. В. Рибалкін]. — К.: Стило, 2002. — 270 с.
5. Левин З. И. Общественная мысль на Востоке. Постколониальный период/Левин З. И. — М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1999. — 198 с.
6. Ключников Б. Ф. Исламизм, США и Европа. Война объявлена!/Ключников Б. Ф. — М.: ООО «Издательство «ЭКМО», 2003. — 317 с. — (Горячая линия).
7. Лапидас А. Современные исламские движения в исторической перспективе/Лапидас А.//Арабо-мусульманский мир на пороге XXI века: Реферативный сборник/ — [сост. и отв. ред. А. И. Фурсов]. — М.: ИНИОН РАН, 1999. — С. 6–32.
8. Ясен И. И. Г. Двойственная природа исламского фундаментализма/Ясен И. И. Г. //Арабо-мусульманский мир на пороге XXI века: Реферативный сборник. — [сост. и отв. ред. А. И. Фурсов]. — М.: ИНИОН РАН, 1999. — С. 108–116.
9. Мусульмане в публичном пространстве Америки: надежды, опасения и устремления/[Ахмад М., Аль-Альуани Т., Ансари З. и др.]; [пер. с англ. Ирина И. Мюрберг]. — М.: Идея-Пресс, 2005. — 480 с.
10. Султанов Ш. Запад против Ислама/Султанов Ш. — К.: Оріяни, 2005. — 24 с.
11. Льюис Б. Что не так? Путь Запада и Ближнего Востока: прогресс и традиционализм/Льюис Б.; [Пер. с англ.]. — М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. — 224 с.
12. Котин И. Ю. Ислам в Южной Азии и Великобритании/Котин И. Ю. — СПб.: Петербургское востоковедение, 2008. — 287 с.

13. Малашенко А. В. Политический ислам: мирное сосуществование или глобальное противостояние//Отечественные записки. — 2001. — № 1. — С. 34–43.
14. Михайлов С. В. Ислам и Западная Европа: тенденция и их интерпретация/Михайлов С. В.//Полития. — 2007. — № 4 (49). — С. 122–217.
15. Игнатенко А. А. Ислам в XXI веке/Игнатенко А. А.//Полития. — 2007. — № 4 (49). — С. 7–34.

Заболотная Н.А. Политические аспекты ислама и их роль в современном мире

Проанализированы роль и место политических аспектов ислама в мировых масштабах и их влияние на западный мир. Исследованы особенности противостояния западной и восточной цивилизации и раскрыты основные политические аспекты исламских движений в современном мире.

Ключевые слова: *ислам, мусульманские организации, мусульмане, государство, цивилизация, западный мир, политические аспекты ислама.*

Zabolotna N.A. Political aspects of Islam and their role in today's world

The role and place of the political aspects of Islam worldwide and their impact on the Western world. The features of the confrontation of Western and Eastern civilization and uncovered major political aspects of Islamic movements in the modern world.

Keywords: *Islam, Muslim organizations, Muslim, state, civilization, the Western world, the political aspects of Islam.*

УДК 502.31617

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЄСВІТ» У КОНТЕКСТІ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

Ліпуч І. І. ©

*Кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри
філософії і соціології Бердянського державного педагогічного
університету*

Обґрунтовується, що трансформація феноменології у напрямку відмови від прояснення апріорних структур суб'єкта привела до розчинення цього суб'єкта у функціональній визначеності досвідом буденного життя, що можна політологічно визначити як знищення відповідальності за свої дії політичної персони.

Ключові слова: *політологічне дослідження, життєсвіт, інтерсуб'єктивність, трансцендентальний суб'єкт, самоідентифікований суб'єкт.*

Актуальність та зміст проблеми. Сучасний розвиток соціогуманітарних наук, зокрема політології, спричинив розуміння того, що потрібно уточнити методологічні принципи, а звідси і саму методологію соціогуманітарного пізнання. Існування різних підходів є яскраве тому свідчення. Один можна назвати сциентистським і бере він початок від позитивізму О. Конта і соціологічних досліджень Е. Дюркгейма. Він орієнтується на природничо-наукові методи пізнання. А інший бере свій початок від «філософії життя» та неокантіанства, фундаторами якого є Г. Ріккерт та В. Дільтей. Цей метод різко протиставляє природничо-наукові методи та методи «наук про дух». Феноменологія, яка безперечно тяжіє до другого методологічного напрямку, зі своєю концепцією життєсвіту намагалась довести, що тільки через життєсвіт можливе адекватне пізнання суспільної дійсності. Та наскільки виправдані ці домагання у межах наприклад академічної політології залишається під питанням.

Аналіз останніх досліджень. Концепція життєсвіту і його зв'язок з гуманітарним пізнанням досить популярна тема методологічних досліджень останніх десятиліть. Прикладом можуть слугувати такі автори як Ю. Хабермас з його теорією комунікативної дії, де життєсвіт проти-

ставляється інструментальному раціоналізму, Б. Вальденфельс з його топографією чужого, де життєсвіт виростає на співвідношенні свого і чужого. У вітчизняних та російських дослідників також досить популярна ця тема. Це стосується перш за все Мінакова М. А. Кебуладзе В. І., а серед російських, це перш за все Мікешина Л. А. та Смірнова Н. М. Загалом, для цих досліджень характерна орієнтація на опис структур життєсвіту та їх використання в гуманітарних дослідженнях, проте нажалі не має відповіді на питання, наскільки концепція життєсвіту є методологічно прийнятною саме в академічній науці, а особливо в політології. Окрім можливо, радянського дослідника Бабушкіна В. У. [1], проте, не дивлячись на те що для свого часу це досить не погане дослідження, актуальність його для нашого часу залишається під питанням, з огляду не тільки на ідеологічні інтенції цього твору, але й на розвиток філософії та соціогуманітарних наук загалом, що відбувся за цей час.

Виклад основного матеріалу. Перш за все потрібно зазначити, що життєсвіт або буденний світ, можливо має сенс ототожнити ці поняття в рамках мети цієї статті, виступає також певним фоном або тлом на якому виникає в процесі розвитку людської цивілізації різні сфери діяльності людини, перш за все науки. Такий спосіб тлумачення характерний в основному для Гусерля. Який у своєму заключному великому творі «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія» заповів своїм послідовникам прояснити ці не проявлені смисли буденної свідомості. Що, як він вважав, дасть змогу подолати світоглядну кризу європейських наук та європейської цивілізації загалом.

Гусерль вважав, що якраз відхід від тих смислів, який задає життєсвіт і привів до кризи науки. Наука за Гусерлем, виходячи з інтенцій новочасової філософської думки, що задала певні способи погляду на світ, йдучи за цими смисловими орієнтаціями, прийшла до кризи. При цьому кризу науки Гусерль в основному розуміє як кризу росту, який можна подолати прояснивши смисли розвитку наук за рахунок прояснення смислів буденного світу, тоді, в результаті, очевидність буття науки підкаже вихід з кризи науки, а за одно і вихід з цивілізаційної кризи європейської культури. Він підкреслює, що наука в античності та навіть до нового часу була тісно пов'язана з філософією і дуже часто сприймалась як єдине ціле. «Таким чином, в історичному аспекті позитивістське поняття науки в наш час являється залишковим поняттям.. З нього випали всі питання, які раніше включалися то в більш вузьке, то в більш широке поняття метафізики, і серед них всі питання, які недо-

статньо ясно іменуються «найвищими і останніми» [4, с. 24]. Така наука більш цілісно дивилася на світ і розуміла принципову обмеженість своєї здатності пізнавати дійсність і її пояснювати. Одночасно наука старого зразка дивилася на філософію та релігію як на рівноправних партнерів поясненні дійсності та пізнання світу. Починаючи з нового часу в науці набирають тенденції математизації реальності та відображення об'єкту пізнання науки в математичних формулах.

Тобто теоретико-логічний підхід, який закладений в науці з часів античності, кінець-кінцем в процесі розвитку європейської цивілізації і філософії привів до математизації науки. Але Гусерль усвідомлює, що без такого підходу до дійсності, без такого погляду на світ, якого дотримується наука, вона б не змогла досягти тих висот у пізнанні, яких вона досягнула. Потрібно додати, що все-таки у Гусерля залишається невиясненим питання, як може допомогти життєсвіт науці. Можливою відповіддю на це питання, може стати те, що сучасна наука все більше схиляється до розгляду етичних питань, питань пов'язаних з чисто філософськими науками, відбувається бурхливий розвиток гуманітарних наук. Виникає багато міждисциплінарних програм дослідження, які вимагають науковців і спеціалістів різних дисциплін. Також виникають дисципліни, які знаходяться на межі різних наук, в тому числі природничих і гуманітарних. Тобто розширення сфери діяльності наук, розвиток гуманітарних наук і в тому числі розробок і удосконалення математичного апарату цих наук, поширення предмету наук на питання, які раніше стосувались філософії та політології, відповідає певним інтенціям Гусерля на те, що змісли життєсвіту повинні допомогти європейській науці вийти з кризи.

Однак такий поворот до життєсвіту, якщо можна так його назвати, можна сказати обумовлений логікою розвитку самої світової цивілізації, або того, що називали модернізмом, який перейшов в постмодернізм. Ця тенденція геніально була передбачена в статті Макса Шеллера «Людина в епоху зрівняння». « Якщо би на воротах майбутньої епохи світової історії я повинен був би написати назву, яка б передавала всеохопну тенденцію цієї епохи, то мені здається, їй підходило тільки б тільки одне — «зрівняння», зрівняння майже всіх характерних специфічних природних здібностей, як фізичних, так і психічних, які притаманні людським групам як таким, на які можна поділити все людство і — одночасно — бурхливий ріст духовних, індивідуальних і відносно індивідуальних, наприклад, національних відмінностей: врівноваження

расових напруженостей, врівноваження менталітетів, поглядів на Я, світ та Бога у великих культурних колах, перш за все Азії та Європи. Зрівняння специфіки чоловічого і жіночого типів духа в їх боротьбі за панування над людським суспільством. Зрівняння капіталізму та соціалізму, а тим самим — класових логік і класових станів і прав між вищими і нижчими класами. Зрівняння в розподілі політичної влади між так званими культурними, напівкультурними і первісними народами; зрівняння відносно більш примітивного і у вищій мірі цивілізованого менталітету. Відносне вирівнювання молодості та зрілості в сенсі ціннісного відношення до їх духовних позицій. Вирівнювання спеціального наукового знання і освіти людини фізичної і розумової праці. Зрівнювання сфер національних економічних інтересів і того вкладу, які нації вносять в загальну культуру і цивілізацію людства в смислі його духовного та цивілізаційного розвитку. Нарешті, це і зрівняння односторонніх ідей в людині...» [7, с. 106]. Звісно не зі всім з цього можна погодитись, але зазначені положення цілком збігаються з тенденціями явища сучасної світової цивілізації, яке можна охарактеризувати як постмодерн.

Треба нагадати, що головним завданням феноменології Гусерль вважав прояснення апріорних структур трансцендентального суб'єкта: людина як жива істота обмежена у своїх властивостях ситуацією «тут і тепер» має здатність трансцендентувати окремі свої властивості за межі «тут і тепер». Проте в Гусерля виникли певні труднощі, які перш за все виражаються в загрозі соліпсизму. Фактично, Гусерль не зміг апріорно виписати структуру суспільної дійсності. Наскільки загалом можлива така апріорна структура залишається під питанням, але Гусерль зміг тільки констатувати існування певної спільності монад, які зачинені в своїх трансцендентальних апріорних структурах. Щоб стало можливим спілкування і взаємодія між цими монадами, а також конституювання єдиного поля (об'єктивної природи) в якому взаємодіють ці монади, він мусив був визнати те, що для цього потрібно вийти за межі апріорності і звернутися до того факту людського існування, що забезпечує людині якраз доступ до речей — це людське тіло. «Так до моєї власної сфери очищеної від всіх смислів «іншої» суб'єктивності, належить смисл «просто природи», який також втратив це уточнення «для кожного», і який, відповідно, ні в якому разі не можна приймати за якийсь абстрактований шар самого світу або його смислу. Тоді серед тіл, захоплених цією природою в моїй власній сфері, я знаходжу моє живе тіло, виокремлено в своїй унікальності, як те єдине серед них, яке є не просто

тіло, але власне моє живе тіло, єдиний об'єкт в межах абстрагованого мною світового шару, якому я, прилаштовуючись до досвіду, приписую поля відчуттів, хоча вони по-різному пов'язані з ним (поля тактильного відчуття, поля відчуття теплого і холодного і т. д.), єдиний об'єкт, в якому я безпосередньо переважаю і паную, як, зокрема, і в кожному з його органів» [3, с. 194]. Отже тіло в Гуссерля виступає фундаментом на якому будується досвід іншого, а звідси і сам життєсвіт. Звідси і бере початок прагматична настанова, яка є панівною в рамках самого життєсвіту, адже основою побудови досвіду такого життєсвіту виступає людське тіло з його вкоріненості можна так сказати у бутті.

Таким чином проект побудови феноменологією Гуссерля апріорних структур в межах трансцендентальної суб'єктивності не виправдав себе у формі варіанта певної метанауки яка б пояснювала походження всіх дедуктивних смислів, що використовуються різноманітними науками. У цьому контексті гуссерліанську феноменологію більше потрібно розглядати як намагання побудови послідовної філософської рефлексії, аніж спробу побудови нової метафізики виходячи з апріорних систем трансцендентальної суб'єктивності. «За Е. Гуссерлем лише на підставі свідомості та виходячи з неї мають бути виділені « ноематичні структури « — типи предметностей свідомості (предмети уявлені у смисловій єдності). Завдяки інтенціональності (« свідомості про ...») свідомість надає смисли, наповнює ними символічні форми, що дозволяє будь-яке питання, яке стосується речей самих по собі, залишати за межами цих смислів. Відповідно, догматичне прийняття принципу, що існує незалежна від суб'єкта об'єктивна дійсність міфологізовано створює почуття впевненості стосовно мети науки, але насправді ні уявлення про існування Бога, ні про існування природи не гарантують самі по собі об'єктивності наших уявлень, не знімають з науковця особистої відповідальності за конкретні припущення, які ним висуваються. Свідомість має справу зі смислами, зміст яких, як передбачається феноменологією, є природним тільки для «Я», що розуміє. Будучи перетворений в інтерсуб'єктивно прийнятну мовну форму, він втрачає безпосередній зв'язок з первинною реальністю, утворюючи культурну реальність духу. Отже, іманентне буття свідомості (якщо розглядати його як феномен, що існує без самосвідомості) не потребує припущення реального світу, а поняття « реальний світ », якщо воно мислиться, навпаки, вимагає уявлення про існування свідомості » [6, с. 141]. Там де межі рефлексії для

Гусерля стають очевидними він прокладається на досвідні структури життєсвіту або буденного світу.

Отже, у Гусерля життєсвіт в цьому варіанті, виступає як атрибут трансцендентальної суб'єктивності і свідомості, і є засобом, що допомагає свідомості подолати прірву між собою і світом, між собою та іншими. Але при цьому, цей життєсвіт будується на основі тілесно-культурної визначеності суб'єкта, що робить з життєсвіту тільки певного проєктора цієї визначеності, на якому її структури та смисли відбиваються. Далі ця думка була спотворена послідовниками Гуссерля.

В подальшому розвитку феноменології послідовники Гусерля відмовляються від такого центрування на свідомості, як це мало місце в його варіанті феноменології. Вже в Гайдеггера, який проте не використовує термін життєсвіт, структури дазайн, в його герменевтично-феноменологічному аналізі передбачають це поняття. «Буття-в-світі дазайн завжди вже розкладалось чи навіть розколось з його фактичністю на певні способи буття-в. Багатоскладність цих способів буття-в приблизно позначається наступним перерахуванням: мати справу з чим, виконувати що, застосовувати що, випустити і дати пропасти чому, вживати, пробивати, визнавати, опитувати, розглядати, обговорювати, обумовлювати ...Ці способи буття-в що підлягає ще ретельній характеристиці буттєвий образ турбування. Способи турбування це і дефективні модуси нехтування, упущення, відмови, халатності, всі модуси «тільки лише» по відношенню до можливостей турбування. Титул «sturбуватись» має найближчим чином своє доннаукова значення і може означати: що-небудь виконувати, влаштувати, «доводити до розуму». Вираз може також розумітися: чим-небудь потурбуватись в смислі «що-небудь собі роздобути». Далі, ми використовуємо в характерному обороті: я стурбований, що захід не вдається. «Стурбованість» означає тут щось схоже на побоювання. На фоні цих доннаукових, онтичних значень вираз «турбування» в даному дослідженні використовується як онтологічний термін (екзистенціал) для позначення буття можливого буття-в-світі. Титул обраний не тому що, скажемо, дазайн перш за все і в більшій мірі економічно і «практично» але тому що саме буття дазайн належить побачити як турботу. Цей вираз знову ж потрібно брати як онтологічне структурне поняття. Воно не має відношення до «тягот», «затьмареності» і «житейским турботам», онтично віднайдених в кожному дазайн. Подібно, рівно як «безтурботність» і «веселість», оптично можливо лише оскільки дизайн онтологічне зрозу-

міле є турбота. Так як до дазайн сутнісно належить буття-в-світі, його буття до світу є по суті турбування » [5, с. 76]. Гайдеггер, звідси можна зробити висновок, намагався побудувати свою метафізику виходячи із структур життєсвіту, поняття, що він ніколи не вживав. Тут даність людині самій собі якраз являє собою буденний світ людини на основі якої вибудовуються всі інші сфери людського буття і діяльності. Отже, буденний світ у Гайдеггера виступає певною онтологічною структурою. Тому феноменологія у нього, на відміну від Гусерля, не зводиться до прояснення структур свідомості і теоретичних (інтелектуальних) даностей, а являє собою певний метод вбачання даностей і сутностей реальності, який більше нагадує споглядання істини в грецькій філософії ніж декартівську рефлексію *cogito* на яку опирався Гусерль. При цьому Гайдеггер намагався виходити з людини, але не як даній собі в свідомості, а як даній самій собі у своєму буденному бутті.

Звідси в подальшому розвитку феноменології поняття життєсвіту зазнало певних змін. Тепер життєсвіт це перш за все непроблематизована система знань та умінь даних людині від народження її оточуючим середовищем. Остаточне оформлення поняття життєсвіту, яке набуло визнання та поширення було здійснене Альфредом Шюцом. Тут життєсвіт вже основа побудови самої суб'єктивності і її відносин з навколишнім світом.

Першою характеристикою буденного світу в Шюца виступає прагматична настанова, що характерна людині в її буденному житті. Людина буде своє життя виходячи з планів, що імпліцитно вбудовані в її життєвий проект. Сам цей проект не є експліковано даний людині, проте його корелятивною ідеєю виступає фундаментальна тривога, що цілком співвідноситься із інтенціями гайдеггерівської філософії — « Я знаю. Що моєму триванню покладені межі. З цього виводиться система релевантності природної настанови: системи надії та страху, потреб та задоволень, шансів та ризику, які в різні способи переплітаються між собою і спонукають людину опановувати життєсвіт, долати перешкоди, накреслювати та здійснювати плани» [8, с. 61]. І ще: «Я знаю, що я помру, і боюсь померти. Це базове почуття ми передбачаємо назвати фундаментальною тривоگوю» ... «З фундаментальної тривоги витікає множина взаємопов'язаних систем надій і турбот, потреб і задоволень, шансів і ризиків, які стимулюють людину в природній настанові намагатися оволодіти світом, подолати перепони, будувати та здійснювати їх» [9, с. 422]. Ці цитати із шуцівських творів можна порівняти з концеп-

цією Гайдеггера буття-до-смерті, де людина фактично віднаходить сама себе і свою суть. «Характеристика екзистенціально накиданого власного буття до смерті дозволяє підсумувати себе так: заступання оголює дазайн загубленості в людині-самості і ставить його перед можливістю, без первинної опори на стурбовану турботливість, бути самим собою, але собою в пристрасній, що відмовилась від ілюзій людей, фактичній, в собі самій впевненій і страхотливою свободою до смерті» [5, с. 302]. Отже оцінка Шюцем і Гайдеггером буденного світу не є подібною. Буденний світ чи життєсвіт є визначений прагматичною настановою. Але якщо Шюц не передбачає вихід за цю прагматичну настанову і його фундаментальна тривога залишається фактором упорядкування людиною свого життя, то Гайдеггер, навпаки, розуміє прагматичну настанову буденного життя як певну неавтентичність людини самій собі, і тільки в бутті до смерті ця стурбованість людини своїм буттям-в-світі переростає в щось більше, і людина як би вивисується над своїм буденним існуванням стаючи автентичною собі, протиставляючи себе йому, тоді як в рамках буденного існування вона була розчиненою в ньому.

Життєсвіт чи буденний світ, його структура за Шюцем тісно пов'язана з способом сприйняття людиною світу. Людина сприймає світ перш за все типово. В процесі сприйняття виділяються ті риси, які найбільш повторюються у речах. «Весь мій досвід життєсвіту пов'язаний із цією схемою в такий спосіб, що предмети та події життєсвіту виступають переді мною відразу в їхній типовості, взагалі як гори та каміння, дерева та тварини, більш специфічно як гірський хребет, дуб, птахи, риби тощо» [8, с. 20]. Звідси людина розподіляє світ на типи та види, якщо якась річ не підлягає ні під один тип чи вид, то створюється новий тип чи вид, до якого відноситься ця річ і подібні речі, що будуть зустрічатись людині надалі. Інша особливість сприйняття світу є проблемність світу і завдання людини забезпечити не проблемне існування: «... при-таманна біологічній природі людського існування відкритість-світу завжди трансформується (і в сутності повинна бути трансформована) суспільним порядком у відносну закритість-світу» [2, с. 88]. Так от, ця проблемність, яка визначається суспільно-біологічно з перевагою суспільного, становить мотив діяльності людини. Людина вирішує проблематичні ситуації, проблематичні ситуації повторюються, в процесі повторення вони типізуються, а також типізують і їх вирішення, далі вирішення типових ситуацій перетворюються на рутину життєсвіту. Доходячи до цього А. Шюц зазначає, що існують настільки рутинізовані

проблемні ситуації, що вони навіть ніколи не виступали в нашій свідомості як проблемні, наприклад процес дихання чи процес ходьби. Тобто, це в основному проблемні ситуації пов'язані з тілесністю людини. В усвідомленій формі проблемні ситуації не відносяться людиною самою, а запропоновані їй суспільством. Це рецепти вирішення таких проблем були вибудовані історично і передавалися із покоління в покоління у вигляді знань. Більше того, як вважає А. Шюц та його послідовник Т. Лукман, це знання переважно і обумовлює структуру суспільства, її політичну цілісність. Спеціалізацію і диференціацію суспільної структури вони пов'язують із спеціалізацією і диференціацією знань.

Наступною характерною рисою життєсвіту на думку феноменологів (наприклад А. Шюц) є те, що будь-яка соціальність, перш за все бере свій початок від безпосереднього спілкування людей в так званій сфері «Ми». Це сфери, де одна людина дана іншій безпосередньо, коли явна тілесна присутність і виникає смислова тілесна єдність в цьому мовно-тілесному відображенні, яка проте ще потребує певного співпадання мотивів, інтересів. Порозумітися в такому випадку також допомагає мова. Але якщо немає спільної мови, а проблемна ситуація все одно вимагає певного порозуміння і якщо в такому випадку співпадання структур релевантностей є суттєвим і цього вимагає прагматичний мотив життєсвіту, на цьому ґрунті може навіть виникнути нова мова.

Людина сприймає іншого також типово, виділяючи типові риси його поведінки і на основі цього формується персональний тип, який, проте, являється досить динамічним, на відміну від суспільного типу, риси якого закріплені в суспільстві. У сприйнятті і соціальній взаємодії ці два типи дуже часто переплітаються, але чим менш знайома нам людина, тим анонімніший тип її сприйняття. На цій основі А. Шюц будує свою методологію пізнання суспільства, для нього ці суспільні типи виступають першоосновою для розуміння діяльності людини, адже їхні функції закріплені суспільно. Другою визначальною рисою його методології є те що передумовою розуміння діяльності певного досліджуваного індивіда чи певної групи індивідів передбачає розуміння тих смислових орієнтирів, які задані певним суспільно-культурним, політичним середовищем, а також розуміння мотивів діяльності самого індивіда. Розуміння мотивів діяльності людини, передбачає їх раціональність, а ця раціональність напряду пов'язана з прагматичною настановою життєсвіту. Тобто вирішуючи релевантні своїй життєвій програмі про-

блемні ситуації індивід має діяти раціонально усвідомлюючи ситуацію як певний проєкт.

Висновки. Отже трансформація феноменології у напрямку відмови від прояснення апріорних структур суб'єкта привела до розчинення цього суб'єкта у функціональній визначеності досвідом буденного життя, що можна визначити як неможливість автентичності, яку Фуко витлумачив як смерть суб'єкта. У відомих обґрунтуваннях методологічної ролі соціальної феноменології для політології не враховується, що у відмові неklasичної феноменології прояснювати апріорні структури суб'єкта криється відмова від визначення таких властивостей людини, які дозволяють їй бути самоідентифікованою. Тому виникає фундація масовізації культури і людських типів як виконавців суспільних ролей, соціальних функцій. Між такими функціями людина як біологічна істота ніби є дещо єдине, яке одночасно може бути батьком, сином, студентом, байкером, пішоходом і т. д. Одночасне актуальне існування таких іпостасей, як слушно виявив Бодріяр, свідчить про умови буття шизофреніка, а не відповідальності за свої дії людини.

Література:

1. Бабушкин В. У. Феноменологическая философия науки: критический анализ./За ред. д-ра филос. наук. Б. Т. Григорьяна. — М.: Наука, 1985. — 189 с.
2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. — М.: Медиум, 1995. — 325 с.
3. Гуссерль Эдмунд. Картезианские размышления./Пер. с нем. Складнева Д. В./За ред. Слина Я. А. — СПб.: Наука, 2006. — 315 с.
4. Гуссерль Эдмунд. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология./Пер. с нем. Складнева Д. В./За ред. Слина Я. А. — СПб.: Владимир Даль, 2004. — 400 с.
5. Хайдеггер Мартин. Бытия и время./Пер. с нем. Библика В. В. — Харьков: Фолио, 2003. — 503 с.
6. Чуйко В. Л. Когнитивизм як об'єкт когнітології. Монографія. — Ніжин: Міланік, 2007. — 148 с.

7. Шелер М. Избранное произведения./Пер. с нем. Денежкина А. В., Малинкина А. Н., Филлипова А. Ф./За ред. Денежкина А. В. — М.: Гнозис, 1994. — 490 с.
8. Шюц Альфред, Лукман Томас. Структури життєсвіту./Пер. з нім. Кебуладзе В. І. — К.: УЦДК, 2004. — 560 с.
9. Шюц Альфред. Избранное: Мир, светящийся смыслом./Пер. с англ. Смирновой Н. М. — М.: РОССПЭН, 2004. — 1054 с.

Липич И. И. Методологическое содержание понятия «жизненный мир» к контексте политологических исследований

Обосновывается, что трансформация феноменологии в направлении отказа от прояснения априорных структур субъекта привела к растворению этого субъекта в функциональной определенности опытом повседневной жизни, что можно политологически определить как уничтожение ответственной за свои действия политической персоны.

Ключевые слова: *политологическое исследование, жизненный мир, интерсубъективность, трансцендентальный субъект, самоидентификований субъект.*

Lipych I. I. The methodological meaning of «life world» in the context of political science research.

Substantiated that the transformation of phenomenology in the direction of non-enlightenment a priori structures of the subject led to the dissolution of this entity in the functional clarity of experience of everyday life, political science can be defined as the destruction responsible for their actions political person.

Keywords: *political science research, life world, intersubjectivity, transcendental subject, self-identified subject.*

УДК: 177

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС УЧЕНОГО ЯК ЯДРО ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ (КОМЕНТАР ДО ЕТИЧНОГО КОДЕКСУ ВЧЕНОГО УКРАЇНИ)

Бойченко Н. М.[©]

Кандидат філософських наук, доцент кафедри управління проектами та загальноосвітніх дисциплін Університету менеджменту освіти НАПНУ

Системно проаналізовано основні положення щодо етики вченого у Етичному кодексі вченого України.

Ключові слова: *етичний кодекс, наука як символічна система, наукові цінності, наука як соціальний інститут.*

Зв'язок між етикою та наукою є незаперечним, його особливості досліджувалися, починаючи з Сократа та Аристотеля. Враховуючи, що проблеми прикладної етики набувають сьогодні особливої актуальності внаслідок етичного осмислення все ширшого розмаїття соціальних практик, осмислення зв'язку між етикою та наукою видається особливо цінним для розгляду інших практик, оскільки вчені відрізняються чи не найвищим рівнем рефлексії та раціональної аргументації з-поміж усіх практиків. Тому не дивно, що проблема взаємодії науки та моралі охоплює велике коло питань, що широко обговорюються не тільки в науковій літературі, на симпозиумах та в дискусіях учених, але й викликають глибоку зацікавленість громадськості. У обговорюваній проблемі, на думку відомих дослідників Т. В. Мішаткіної, Я. С. Яскевич, В. С. Вязовкіна, можна виокремити наступні основні аспекти:

— етичні проблеми, пов'язані з тим, яку роль відіграє наука в сучасному суспільстві; з соціальною та моральною відповідальністю вченого за науково-технічний прогрес та його наслідки, взагалі за застосування наукового знання;

— етичні аспекти ставлення вченого до своєї праці, моральні проблеми власне наукової творчості;

— проблема етичних відносин в науковому колективі; вимоги, що висуваються до особистості й поведінки вченого.

Лише врахувавши багатомірність буття науки, можна отримати шанс знайти певний компроміс у вирішенні гострих проблем співвідношення науки та етики. Сьогодні наука розглядається не тільки як система знань, як вид професійної діяльності людини, але і як соціальний інститут. Наука може не потребувати нагального етичного обґрунтування в тому випадку, якщо підходить до науки лише як до системи знань. Оскільки наукове знання як таке не може бути ані етичним, ані аморальним, то, в цьому сенсі, наука дійсно виступає як нейтральна в етичному плані. Але коли ми розглядаємо науку як людську діяльність і як певну систему організацій та відносин у суспільстві, то неминуче приходимо до висновку, що в цьому сенсі вона задовольняє загальним умовам всякої діяльності, а саме — схильна до впливу на неї ціннісних (у тому числі й етичних) чинників, що приймаються суб'єктами наукової творчості та суспільства в цілому.

Гостра постановка питання про обов'язок та відповідальність вченого перед суспільством вперше виникла у зв'язку із застосуванням США в 1945 році атомних бомб в Хіросімі та Нагасакі. У 1946 році була створена Всесвітня федерація науковців, яка зафіксувала в своїх програмних документах принципи гуманізму та соціальної відповідальності вченого. У 1955 році Ф. Жоліо-Кюрі та П. Бікар запропонували провідним вченим світу активно виступити проти виробництва та застосування ядерної зброї. З 1957 року регулярними стали конференції знаменитого Пагуошського руху вчених за мир та гуманізм науки. У 1973 році створюється Міжнародне товариство соціальної відповідальності в науці. В даний час вчені всього світу ведуть боротьбу за роззброєння, проти виробництва та застосування ядерної, біологічної, психічної та інших видів зброї. У сучасній науці виникає стійка необхідність в залученні чинників, що встановлюють контроль за самим осягненням наукової істини, а в ієрархії цінностей, до яких вона поза сумнівом належить, повинні бути присутніми такі цінності, як благо людини і людства, добро й мораль, благополуччя та безпека.

Інтерес до проблем моральної регуляції наукової творчості постійно зростає. Так, Всесвітня федерація науковців ще в 1973 р. ухвалила рішення, що зобов'язує кожного вченого продумувати можливі наслідки своєї наукової роботи та запобігати використанню її результатів в антигуманних цілях. Вимога гуманності, турботи про охорону соціального та екологічного середовища, неприпустимість наукової

розробки проєктів, що суперечать сумлінню вченого, містяться також у «Рекомендаціях про статус науковців», прийнятих ЮНЕСКО у 1974 р. Особливої уваги з цієї точки зору заслуговує Бухарестська Декларація з етичних цінностей та принципів вищої освіти у Європейському регіоні (2004 р.).

Втім, в усіх цих важливих документах чітко не розрізняється етичний аспект поведінки вченого як фахівця, тобто його професійна етика, та етичний аспект поведінки вченого як представника особливого соціального інституту. В принципі, професійна етика вченого має враховувати також і останній аспект поведінки. Однак, на практиці рідко доходить до усвідомлення такого загальносуспільного аспекту поведінки вченого, не кажучи вже про брак системного теоретичного осмислення цієї важливої складової етичної поведінки вченого. Як правило, розуміють професійну етику як систему моральних принципів, норм та правил поведінки фахівця з урахуванням особливостей його професійної діяльності та конкретної ситуації. Така професійна діяльність включає загальносуспільні обставини хіба що як доволі абстрактний і хоча й обов'язковий у своїй фактичності, але переважно невизначений або доволі акцидентально визначений змістовно складник. Безумовним і субстанційним у професійній етиці вченого визнають те, що вона повинна бути невід'ємною складовою підготовки кожного фахівця. Однак, при з'ясуванні тієї незаперечної обставини, що зміст будь-якої професійної етики складається із загального та конкретного, це загальне виявляється нерідко чимось на кшталт вимушеної політкоректності. Щось на зразок обов'язкових згадок про рішення чергового з'їзду КПРС на початку філософських монографії радянського періоду — які всіма сприймалися як не завжди доречна рамка, вимушена передмова, яка не мала жодного стосунку до суті справи, про яку йшлося в основному тексті. Так би мовити, це був елемент більше етикету, аніж етики. Так само і сьогодні більшість науковців сприймають як основні питання професійної етики ті, які впливають безпосередньо з конкретики їхньої професійної діяльності, а обставини функціонування науки як соціального інституту до такої конкретики мало хто відносить — мовляв, наука потрібна будь-якому суспільству. Така самовпевненість на межі із зарозумілістю своїм наслідком має не лише поступову, але неминучу втрату поваги суспільства до людей науки (від сприйняття як диваків до урізання державного бюджету на науку). Більш небезпечним наслідком є втрата науковцями ангажованості суспільними проблемами і болями. Науковці починають

жити у вежі зі слонової кістки, ними самими ж і побудованої. Наука перетворюється на самодостатні екзерсиси, на кшталт мистецтва заради мистецтва, а наступним кроком неминуче стає і повна дегуманізація науки — вчений втрачає відчуття межі, переступати яку не дано нікому. Тоді і з'являються доктори Менгеле, які ставлять досліди на людях, які більше нагадують катування, а також трапляються ситуації соціальної та політичної дезорієнтації, коли вчений робить наукове відкриття, а потім усе життя намагається від нього «відхреститися», спокутувати заподіяне, як це було, наприклад, у біографії винахідника водневої бомби академіка Сахарова.

Таким чином, бурхливий розвиток наукового знання висуває перед вченими низку етичних проблем і вимагає їх дотримання. Це, як в цілому справедливо зауважує В.С. Мовчан, в першу чергу, «усвідомлення науковцями себе як певної духовної спільноти, а наукового знання, що складається в спільному творчому пошуку фахівців певної галузі, як цілісного процесу, всередині якого іде розширення та поглиблення меж знаного» [6, с. 398]. Втім, якщо з думкою щодо вихідної духовної єдності вчених як єдиної спільноти важко не погодитись (хоча варто докладніше з'ясувати підстави виникнення і розвитку такої спільноти), то визначення знання як процесу не виглядає досконалим, не кажучи вже про невизначеність основних аспектів цього процесу та їх зв'язку у цитованому уривку з підручника Мовчана. Видається необхідним вирізняти щонайменше три аспекти процесу наукового пошуку та організації знань: когнітивно-символічний (де знання, поєднані у систему наукових знань, постають як особлива самодостатня символічна система, організована на принципах когнітивної досконалості), ціннісний (де знання постають як особлива цінність, яка займає своє місце у ціннісній ієрархії науковців, та дещо відмінне місце у ціннісній ієрархії інших соціальних спільнот та суспільства як цілого), інституційний (наукові знання як втілення наукової раціональності як особливого типу соціальної інституційної раціональності). У кожному з цих аспектів існує можливість розробляти дещо відмінні етичні позиції щодо наукової діяльності.

Загалом же, варто більш системно підійти до розгляду питання про етику науковця. Цікавою спробою такого підходу у вітчизняній науці та науковій спільноті було проголошення Етичного кодексу вченого України (далі по нашому тексту — Кодексу) у 2009 році [3]. Спробою цікавою, але не досить системною. Адже у цьому документі перелічено

багато іпостасей науковця: як дослідника (розділ 2), як автора (розділ 3), як керівника (розділ 4), як викладача (розділ 5), як консультанта чи експерта (розділ 6), нарешті як громадянина (розділ 7). Перший розділ Кодексу присвячено загальним принципам, що цілком зрозуміло, але наступна послідовність розділів виглядає дещо довільною, але в усякому разі відкрито не обгрунтованою. Зокрема, не завжди зрозуміло, як чинити науковцю, якщо його поведінка у одній іпостасі вступатиме у суперечність з поведінкою у іншій іпостасі. А за цією практичною проблемою стоїть не вирішене теоретичне питання: якою є ієрархія цінностей для науковця і чи є вона взагалі? Відповідь на це питання, на нашу думку, могла би дати теорія соціальних систем, і загальні підходи до такої відповіді спробуємо зараз накреслити.

Передусім, як соціальна система наука має обов'язковий стосунок до кожного члена суспільства і будь-яка поведінка вченого не повинна перешкоджати доступу інших членів суспільства до знайомства, оцінки і висунення власної думки щодо наукових знань або поведінки вченого. Як тільки науковець починає замикати символічну систему науки на себе, або навіть на своїх колег (обраних), відразу ця символічна система починає втрачати не лише шанси на відтворення, але й шанси на розвиток. Як Ньютону допомогло відкрити закон фізики яблуко, що впало йому на голову, так і науковцю допомагають навіть «профанні» ідеї не-науковців (майже як Шерлоку Холмсу наївні погляди доктора Ватсона). Причому не завжди у режимі парадоксу чи винятку (свіжого погляду збоку). Приймаючи ідеали Просвітництва, мусимо визнати, що колективний розум завжди сильніший індивідуального — як стратегічно, так і комунікативно. І тут варто подолати хибне уявлення, що символічні системи можуть існувати самі по собі, навіть поза комунікацією. На нашу думку, саме те, що сприймають нерідко як комунікативний «контекст» насправді є комунікативною основою, визначальним смисловим полем для символічної системи. Згадаймо ідею Боргеса щодо того, що один і той самий текст («Дон Кіхот») може мати зовсім різний смисл для різних людей [1]. Але ще більше підтвердженнь цьому є у релігійних практиках, коли одні й ті ж символічні системи продукують інколи не лише відмінні, але й ворогуючі соціальні практики: згадати хоча б сюжети Старого заповіту у іудейській, мусульманській та багатьох християнських інтерпретаціях. Комунікативна практика визначає смислове наповнення символічної системи, а тому чим більш широкою є така практика, тим більше комунікативних підтвердженнь вона отримує. Тим

самим навіть з вузько професійної, партикулярної позиції інтересів вченого наука як соціальна система має значні переваги перед наукою як справою обраних.

Деякі положення Кодексу схиляють до думки, що інтуїтивно його автори розуміють логіку функціонування соціальних систем — наприклад, постійні згадки про необхідність враховувати взаємодію спільноти вчених із суспільством та враховувати інтереси останнього. Але виглядає така позиція переважно як відома формула ЮНІСЕФ «діяти у кращих інтересах дитини», маючи на увазі, що дитина (у нашому випадку — суспільство) цих своїх «кращих інтересів», як правило, не усвідомлює. Тобто це позиція зверхності, яка йде врозрід з духом теорії соціальних систем, адже створює нерелевантні, а отже несистемні, шкідливі перешкоди для комунікації (на відміну від корисних перешкод, які учасники комунікації свідомо перед собою створюють для загострення уваги на найбільш важливих напрямках). Щодо справедливості такої оцінки хибної позиції авторів Кодексу свідчить уже його перше речення, у якому дія Кодексу обмежується спільнотою вчених і викладачів (чому вже тоді не обмежилися лише вченими, або не додали до викладачів також консультантів-експертів тощо). Кодекс має бути регулятивом не лише для професіоналів, але для кожного, хто має дотичність до науки, а з позицій теорії соціальних систем — це кожен член суспільства.

З цих позицій видається більш близьким по духу до теорії соціальних систем підхід англійського філософа і соціолога К. Поппера, до якого звертається В. С. Мовчан при розгляді питань етики вченого [6]. Поппер висунув ідею, згідно з якою фактом науки слід вважати не досвід окремого вченого, а те, що визнане за факт науковою спільнотою [7]. Тут до визначення наукового знання як символічної системи явно додається його визначення як елементу певної ціннісної ієрархії. Таким чином, пропонований Поппером підхід зумовлений складністю процесу творення достовірного знання внаслідок складності його перевірки. Наукова спільнота виступає носієм морально-ціннісного відношення до змісту знання, що має містити в собі також моральнісно визначений підхід до процесу його творення. Як бачимо, лише на перший погляд тут йдеться про цінності самої спільноти вчених — насправді Поппер враховує і ціннісну картину в суспільстві в цілому: наука в нацистському суспільстві має інші «сигнали» від суспільства, аніж наука у суспільстві демократичному.

Варто також підтримати думку В. С. Мовчана, що таку ціннісну ангажованість науки Попперу вдається врахувати завдяки зверненню до процедури фальсифікації як такої, що визначає науковий статус знань. Згідно з Поппером, «інструментом» творення об'єктивного знання є «теорія фальсифікацій» або «теорія критичного раціоналізму». Вона виходить з того, що наукове пізнання базується на перевірюваності фактів. Досвід (сфера фактів) не констатує, а лише контролює, «відбраковує» теорії. Скільки б фактів не свідчило на користь теорії, за наступної перевірки вона може виявитися хибною. Можливість заперечення (фальсифікації) складає принципову відмінність наукового знання [7]. Таку можливість, на нашу думку, слід надавати для кожного члена суспільства, а не лише «записного» науковця. Лише це може вберегти науку від неминучої некритичності в межах однієї дослідної групи, традиції тощо. Критика може прийти будь-який момент і з будь-якого джерела — такою має бути реальність наукових досліджень. Оскільки наукова теорія формується так, що зберігається можливість фальсифікації, наявність принципу заперечення (доповнення, зміни) є принциповою ознакою наукового знання.

Отже, етичною нормою для вченого є визнання принципової можливості помилковості висунутої ним теорії, що сформувалася на основі неповної кількості фактів. Як справедливо зауважує В. С. Мовчан [6], таку моральну позицію засвідчив, скажімо, Ч. Дарвін, доповнивши свою теорію міжвидової боротьби як закону виживання природних видів теорією взаємодопомоги всередині виду. Жоден вчений не може претендувати на володіння абсолютною істиною. Звертаючись до еволюціонізму у своїй епістемології, Поппер стверджує, що наукове знання, що існує у вигляді істин-гіпотез, може бути уподібнене до біологічних видів у їх еволюційному розвитку: воно народжується, вдосконалюється і відмирає внаслідок заміни досконалішим знанням.

Розвинув цю ідею своєрідного демократизму в науці американський філософ, представник постпозитивізму Пол Фейєрабенд [8]. Згідно його позиції, меті запобігання авторитаризму в науці, а отже, догматизму і фальсифікації, покликаний служити принцип «розмноження» теорій. Створення теорій, альтернативних існуючим, навіть якщо останні підтверджені та загально визнані, сприяє пошуку різноманітних нових засобів, що дозволяють давати різні пояснення тим самим експериментальним даним. Цей процес сприяє розвитку творчих здібностей кожного вченого. Розмаїття думок методологічно необхідна для розвитку науки.

Оскільки в науці завжди існують альтернативи, їх боротьба є рушійною силою наукового прогресу. З іншого боку, в атмосфері творчого пошуку і висунення нових ідей науковці сповнюють наснаги на подальше поглиблення знання.

В цьому ж ключі етичні аспекти дослідницького пошуку формулює американський соціолог, один із засновників соціології науки Р. Мертон: «базовими» нормами етики вченого він називає: «універсалізм», «колективізм», «безкомпромісність», «організований скептицизм» [4]. Чотири виміри моральної доброчесності дослідника, названі Мертоном, його колега Б. Барбер доповнює ще двома, а саме: «раціоналізм» та «емоційна нейтральність» [5, с. 131]. Виникає запитання: у чому моральна цінність науки не лише щодо фахівців, зайнятих творчим пошуком як самоцінним? М. Вебер відповідає: «Науковий прогрес є частиною, і притому надзвичайно важливою частиною, того процесу інтелектуалізації, який відбувається з нами протягом тисячоліть» [2, с. 134]. Наука визначилася як значна суспільна сила завдяки соціальним наслідкам її застосування. Працюючи на прикладні сфери, вона якісно змінила природне середовище, створила нову, технічно оснащену цивілізацію. Моральне покликання науки служити інтересам людства сформулював ще Ф. Бекон, який розглядав науку як засіб опанування людиною свого життя.

Американський філософ Р. Коен у праці «Етика і наука» визначає низку аспектів зв'язку етики і науки. По-перше, наукові відкриття можуть примушувати до прийняття етичних рішень. По-друге, вони роблять можливим деякі етичні рішення. По-третє, наукові методи можуть допомогти в раціональному контролі та етичному плануванні суспільного та особистого життя. По-четверте, наука може запропонувати модель демократичного способу життя тим, хто цікавиться нею [10, с. 114].

Більш докладно простежити ціннісні взаємозв'язки науки та суспільства, а точніше спільноти вчених та інших спільнот, які утворюють усі разом суспільство — завдання, яке за своїм масштабом виходить за рамки окремої статті. Тут ми лише намітили основні напрями його розробки.

Нарешті, варто звернутися до інституційного аспекту процесу наукового пошуку та організації знань. Тут якраз варто підтримати позицію авторів Кодексу, які намагалися «вписати» вченого у якомога більшу кількість інституційних практик: освітню, управлінську,

експертну, митецьку тощо. З одного боку, кожна така практика є відносно самодостатньою, і у цьому автори Кодексу праві: вчений як митець не обов'язково той самий, що й вчений як професор чи керівник. Кожна практика має свої правила застосування. Однак, не можна забувати, що ці правила не можуть переступати ані за рамки базової символічної системи науки, ані за рамки етичних цінностей науки. Інакше — інституційні практики почнуть радикально і незворотно конфліктувати між собою, що в кінцевому результаті призведе до непродуктивних і непередбачуваних перешкод у науковій комунікації, тобто до її припинення, що аж ніяк не збігається з основним завданням етики вченого. Таким завданням є надати системне підґрунтя науковим дослідженням, вписавши їх у систему соціальної комунікації, надаючи їм смисл, цінність і забезпечуючи відкритість будь-яких наукових досліджень для подальших удосконалень. У цьому полягає чи не основна «мораль» етики вченого — не менш важливим за особисту відповідальність щодо точності наукового дослідження є створення можливості його продовження, тобто братися варто не стільки за особисте досягнення ідеального результату, скільки за залучення до його досягнення якомога більшої кількості професійних науковців та інших членів суспільства.

Література:

1. Борхес Х. Л. Пьер Менар, автор «Дон Кихота»/Х. Л. Борхес; [пер.]//Борхес Х. Л. Коллекция: Рассказы; Эссе; Стихотворения. — СПб.: Северо-Запад, 1992. — С. 123–124.
2. Вебер М. Наука как призвание и профессия/М. Вебер; [пер. с нем.]//Самопознание европейской культуры XX века. — М.: Политиздат, 1991. — 250 с.
3. Етичний кодекс ученого України Затверджено зборами Національної академії наук 15 квітня 2009 р.//Бюлетень ВАК. — 2009. — № 6. — С. 15–18.
4. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура/Роберт Мертон; [пер. с англ.]. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — 873 с.
5. Мирская Е. Этические регулятивы функционирования науки//Вопр. философии. — 1975. — № 3. — С. 131–138.
6. Мовчан В. С. Етика. Навчальний посібник/В. С. Мовчан. — К.: Знання, 2007. — 483 с. (397–404).

7. Поппер К. Р. Объективное знание. Эволюционный поход/К. Р. Поппер; [Пер. с англ. Д. Г. Лахути. Отв. ред. В. Н. Садовський]. — М.: Эдиториал УРСС, 2002. — 384 с.
8. Фейерабенд, П. Избранные труды по методологии науки/П. Фейерабенд/[Пер. с англ. и нем. А. Л. Никифорова; общ. ред. и вступ. ст. И. С. Нарского]. — М.: Прогресс, 1986. — 542 с.
9. Фролов И. Т. Этика науки. Проблемы и дискуссии/И. Т. Фролов, Б. Г. Юдин. — М.: Политиздат, 1986. — 399 с.
10. Cohen R. S. Ethics and science/R. S. Cohen//Boston Studies in the Philosophy of Science. — 1974. — Vol. XIV. — P. 23–49. 191.

Бойченко Н. М. Этический кодекс ученого как ядро его профессиональной этики (комментарий в этический кодекс ученого Украины)

В статье Системно проанализированы основные положения относительно этики ученого в Этическом кодексе ученого Украины.

Ключевые слова: *этический кодекс, наука как символическая система, научные ценности, наука как социальный институт.*

Boychenko N. M. Ethics codex of scientist as kernel of his professional ethics (a comment to the Ethics codex of scientist of Ukraine)

Substantive provisions are system analysed in relation to ethics of scientist in the Ethics code of scientist of Ukraine.

Keywords: *ethics codex, science as symbolic system, scientific values, science as social institute.*

УДК 32:303.8

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Бех Ю. В. ©

*Кандидат філософських наук, доцент, докторант НПУ імені
М. П. Драгоманова*

В статті автор пояснює природу, сутність, зміст, структуру, форму виявлення, механізм і умови виникнення та розробки загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами у структурі планетарного соціального організму.

Ключові слова: *соціальна потреба, соціальний інтерес, соціальна проблема, соціальне протиріччя, система управління, соціальний організм країни.*

Спроби наукового осмислення проблем управління здійснювалися вченими ще за часів Давньої Греції, але розвиток відповідних теоретичних досліджень відноситься лише до кінця XIX — початку XX сторіччя. Однак і тепер, на початку XXI сторіччя, ми не можемо не тільки сказати, що процес формування даної науки завершився, але й наголошуємо на тому, що фундаментальні філософські основи так й не було розкрито.

Що торкається практичного напрямку щодо управління, ми виходимо з того, що на початку XXI століття загальна теорія управління вільно формується у сфері управління соціальних організмів різних країн і не є предметом цілеспрямованої дії. У той же час на практиці спостерігаємо країни у яких управління від корпоративного до державного рівня облаштовано ефективно на відміну великої кількості країн у яких управління немає морфологічної визначеності, функціональної сталості і продуктивності.

Таким чином, за мету статті ставимо — уточнення багатомірного поняття «*формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами як соціальної проблеми*», що полягає у поясненні природи, сутності, змісту, структури, форми виявлення, механізму і умов виникнення та розробки загальної теорії

управління технічними, біологічними і соціальними системами у структурі планетарного соціального організму.

Отже, ми вживаємо термін «формування», яке в «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля термін «формировать» пов'язується, як відомо, з чимось таким, що має власну онтологію і означає «набирати, будувати, складати, доповнювати до повного складу» [3, 538]. У словнику іноземних слів за редакцією В. І. Льюхіна та Ф. М. Петрова його подано у двох значеннях, а саме: а) утворювати та б) надавати форму. Це означає, що у ході спеціального дослідження процесу управління технічними, біологічними і соціальними системами треба дослідити саме чому надається гармонійна форма і яка, а також що і як утворювати.

Термін «формування» у даному випадку вживається як такий, що має процесуальний характер, враховує природні й штучні впливи у ході становлення загального алгоритму управління технічними, біологічними і соціальними системами, тобто він містить у собі природні й соціальні імпульси, має своє наявне буття у формі певної системи відносин, у якій і треба визначити природу, сутність, зміст, структуру, форми і три специфічні види управління, як цілісності і, нарешті, відбити їх у гносеологічній площині.

За змістом термін формування [12] — це *процес надання форми чому-небудь*. У даному випадку це надання теоретичної або наукової форми багаточисельним концепціям державного, адміністративного, галузевого, регіонального корпоративного управління, що заповнили Інтернет і реакція на вимогу глобалізованого світу, що потребує управління. *За характером* — це спонтанний процес без обмежень у часі і просторі, без національної приналежності, на відміну від раціонального процесу управління.

Для того щоб довести соціальний характер походження проблеми формування загальної теорії управління (управління технічними, біологічними і соціальними системами) треба розглянути підходи, що існують нині у теоретичній спадщині світової спільноти, до визначення «соціальної проблеми» взагалі. Саме уточнення прикметника «соціальне» має, на нашу думку, вирішальний вплив на визначення сутності, змісту, структури, форми виявлення, механізму і умов виникнення та вирішення соціальних проблем. Пояснимо це більш детально.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що існує, як мінімум, два підходи до визначення суті соціальної проблеми — вузький та широкий.

«Вузький» підхід до визначення соціальної проблеми можна спостерігати у теоретичних доробках авторів, які, головним чином, працюють за кордоном. Тут під соціальною розуміється проблема, яка зачіпає інтереси (у соціально-психологічному вимірі) не індивіда, а багатьох людей. При цьому проблема подається як «зло», яке порушує статус-кво стану речей, що склався, ситуації та явища стають соціальними проблемами тоді, коли вони викликають у суспільстві шок, збуджують суспільну думку, привертають до себе увагу учасників (аналітиків тощо), які оцінюють їх як рушійні, негативні, загрожуючі. А отже, ці автори, опрацьовуючи цей напрямок, визначають сутність та зміст соціальної проблеми за допомогою різних аспектів: дезорганізація, «розладнання» суспільного життя; «дисфункція» суспільних інститутів; умови, що негативно впливають на значні групи людей; фактори, які заважають досягненню соціально вагомих цілей; «аномія»; «девіація»; постійний розгolos, що існує у суспільстві; нездатність людей та їхніх об'єднань прийти до загальної згоди; крах певних соціальних цінностей, очікувань; порушення правил соціальної гри тощо. Наголошуємо, що наведена семантика оцінок повністю належить до сфери управління. Наприклад, таке визначення «Соціальна проблема — це значна невідповідність між культурними імперативами та існуючими умовами, які впливові лідери та залучені індивіди вважають необхідним змінити через відповідні соціальні дії» [4, 187–18] свідчить про наявність розбіжності цілей управління (або стандартів) із досягнутими результатами (або умовами).

«Широкий» підхід до визначення соціальної проблеми більше притаманний вітчизняним та російським авторам, які працюють у протилежній світоглядній парадигмі і тому виходять з категорії необхідності, соціального детермінізму до розвитку національних систем управління. Так, наприклад, «суспільна проблема — форма існування й вираження необхідності для суспільства здійснити певну діяльність» [4, 20], наприклад, розбудувати національну державу, модернізувати управління певними галузями тощо.

Складність уточнення поняття «соціальна проблема управління» полягає в розумінні прикметника «соціальна», який визначає глибину,

природу, тип, генезис проблем управління та засоби їхнього вирішення. Розглянемо цей аспект.

Поняття «соціальне» як характеристика однієї з сторін суспільного життя було введено, як відомо, К. Марксом. У його наукових працях разом з Ф. Енгельсом вживається поняття «суспільний» (*gesellschaftlich*) коли мова йшла про суспільство загалом, коли ж вони досліджували природу відносин людей, положення людини та її роль у суспільстві, то застосовували поняття «соціальне» (*sozial*). Останнє ними нерідко ототожнювалося з поняттям «громадянське», з яким пов'язувалася взаємодія людей у рамках конкретних соціальних спорідненостей (родина, клас тощо.).

При розробці історичного матеріалізму вчені-марксистки стали ототожнювати поняття «суспільне» і «соціальне». Протилежна думка склалася в країнах Західної Європи і США — коли постало питання про розробку загальної соціологічної теорії, було введено поняття «соціетальне» (*sozietal*), що використовується для характеристики суспільства загалом, всієї системи суспільних відносин. У радянській науці спостерігалась відсутність чіткого розмежування між поняттями «суспільне» і «соціальне», оскільки зазвичай використовувались поняття «суспільне» і «громадянське». З розвитком соціологічної науки в СРСР термін «соціальне» набув самостійного значення й став найчастіше розглядатися як особливий аспект суспільних відносин [10, 27].

Отже, термін «соціальне» перебуває в безперервному русі становлення. Яскравим підтвердженням цього є заміна синоніма поняття «соціальний» на поняття «суспільний», «суспільний» — на «соціетальний» тощо.

В науковій літературі досі немає усталеної точки зору на *природу «соціального»*. Її пов'язують із способом життєдіяльності, діяльністю, дією, суспільними відносинами, суспільною та індивідуальною свідомістю, ноосферою, знанням, божественною субстанцією тощо. Але жодна з цих позицій не може нас влаштувати з тієї простої причини, що немає вказівки на специфіку субстанції підстави, тобто ми не можемо її відрізнити від інших. Як пише К. Маркс, «пояснення, в якому немає вказівки на *differentia specifica* (специфічну відмінність — В.Б.), не є пояснення» [6].

Ми явно потрапили в семантичний глухий кут і якщо не уточнити сутність поняття «соціальна», то поза аналізом залишиться природа проблем управління технічними, біологічними і соціальними систе-

мами, а відповідно й те ціле, що їх породжує. На практиці це обов'язково загрожує обернутися фрагментарним відтворенням проблем управління, що ми сьогодні й спостерігаємо у сфері менеджменту та низьким рівнем аналізу, грубими помилками або гострими суперечностями у сфері формування загальної системи управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Вихід ми вбачаємо в аналізі «соціального» як явища, що виникає на основі інтеграції інтелектуальної (органічної) енергії індивідуумів, що «проявляється в бутті як тотальний процес обміну діяльністю між людьми, що виявляє і затверджує себе на практиці шляхом колективізму» [1, 139]. Інакше кажучи, поняття «соціальне» віддзеркалює соціальний світ або родове життя людини, яке розгортається перед нами, як м'яке динамічне соціальне поле квантово-хвильового походження [1, 106–125]. У такому випадку зміст соціального світу — це не сам по собі субстрат соціального, а його внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих соціальну цілісність елементів між собою і з середовищем і зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; в цьому сенсі самий зміст соціального виступає як процес [1, 140].

При цьому зміст соціальної реальності неможливо уявити існуючим без специфічної соціальної структури, яка формалізує і зберігає в цілісності потоки речовини, енергії та інформації, доки вони знаходяться в соціальному просторі і здійснюються у вимірі соціального часу — без соціального організму.

Тому системні характеристики управління кожного складового чинника загальної системи управління — технічними, біологічними і соціальними системами — слід аналізувати тільки на рівні: а) соціального організму країни; б) глокальних утворень, наприклад, ОБСЄ, ЄЄП; в) глобальному — планетарному рівні. З наукової літератури добре відомо, що явище управління науковцями розглядається, з одного боку, як відносно самостійний орган у структурі родового життя будь-якого народу, а з другого, — як складова частина у структурі соціального організму будь-якої країни.

Вважаємо доречним думку Ф. Шеллінга, який писав, що «мета діяльності організму — не безпосереднє збереження своєї субстанції, але збереження субстанції в тій формі, у якій вона є форма існування більш високої потенції...» [14, 482]. А тому надамо визначення соціальному організму країни для того, щоб у ході подальшого аналізу можна було розглядати його, як таке соціальне ціле, що обумовлює розвиток

загальної системи управління. На наш погляд, соціальний організм країни є складним утворенням особистості й соціуму, який виник на мікрорівні завдяки здатності соціального світу до самоорганізації та подальшої еволюції в залежності від рівня зрілості людини та зміни зовнішнього середовища. І тому соціальний організм на макрорівні постає як органічна єдність особистості й суспільства, суб'єктивних і об'єктивних суспільних відносин у момент їхньої діалектичної взаємодії між собою [1, 190] і що протистоїть як природному середовищу, так і аналогічним соціальним утворенням» [13, 196].

Приходимо думки, що система управління є специфічним продуктом органоценозу в соціальному організмі країни. Проблеми формування системи управління виникають у соціальному світі, пов'язані з характером та змістом організаційного спілкування людей між собою, модернізують особистість на придатність її здійснювати організаційну роботу у структурах його соціальної управління.

Настав час дати робоче визначення поняттю «формування загальної теорії управління як соціальна проблема». Якщо за вихідний пункт взяти зв'язок необхідності та протиріччя, то її визначення прийме, на наш погляд, таку форму: соціальна проблема — це форма існування та вираження протиріччя між уже назрілою необхідністю визначених суспільних дій — суспільної потреби мати зрілу загальну теорію управління по відношенню до внутрішнього та зовнішнього стану сучасної системи управління технічними, біологічними і соціальними системами та недостатніми ще умовами її, назрілої, потреби реалізації у складі саморозгортання планетарного соціального організму.

Для подання більш глибокого портрету формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами як соціальної проблеми треба розкрити більш детально її **елементну основу**, яка існує у вигляді системи форм логічних конструкцій. Це означає, що проблема являє собою рух субстанції за рівнями логічних форм, зміну стану субстанції, з якої формується система управління, як відносно самостійний орган у структурі соціального організму планети. З цього кута зору, проблема — це форма оцінки стану загальної управління з боку дослідників.

До елементів, сукупність яких вибудовує кістяк соціальної проблеми, відносяться: соціальна необхідність, соціальна потреба, соціальний інтерес, нарешті, соціальне протиріччя. Саме перелічені елементи складають *архітектоніку формування загальної теорії управління як*

соціальної проблеми і «надають» їй такий фундаментальний атрибут, як *об'єктивний характер*. І це справедливо, оскільки соціальна проблема становлення системи управління зароджується у глибинах соціального життя, визріває зі складного комплексу соціальних умов та зв'язків і, як така, не залежить від волі та свідомості людей, а навпаки, детермінує стан свідомості людини. Завершений гносеологічний образ вона може набути за умов онтологічного визрівання і буття як соціальної реальності. У іншому випадку це будуть тільки її прогностичні модифікації.

Тепер послідовно розглянемо елементи, що складають конструкцію соціальної проблеми формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами, а саме: необхідність — потреба — інтерес — протиріччя.

Найбільш глибокою внутрішньою основою проблеми є соціальна (суспільна, історична) необхідність, в порівнянні з якою проблема управління технічними, біологічними і соціальними системами виступає як специфічна для соціального життя форма її існування та вираження. На даному етапі явище, або проблема, торкається водночас як соціального організму країни, так і його органу — системи управління соціальним цілим. Необхідність є основа та одночасно сутнісна ознака як всякого об'єктивного закону, так і соціальної проблеми. Вона притаманна як цілому, так і усім його частинам. Тут треба підкреслити, що мова йде про закони саморозгортання соціального організму країни або навіть ширше — соціального світу.

В. П. Тугарінов писав: «Поняття необхідності має два сенси: сенс неминучості і сенс потреби» [11, 105]. Для нас це зауваження має важливе методологічне значення, оскільки тим самим соціальна потреба у системі управління соціальним цілим «прив'язується» до соціального організму країни. Бо потреби притаманні саме біологічним та соціальним системам. Наші потреби, — слушно писав К. Маркс, — породжуються суспільством, мають суспільний характер» [8]. У соціальному житті потреба виражає відносини управління, професійних груп викладачів та вчених, нарешті, особистості до середовища свого існування. Але між необхідністю та потребою системи управління існує розмежування, оскільки категорія «потреба» фіксує не будь-яке, а *необхідне* ставлення до середовища.

Як будь-яке самодостатнє соціальне утворення, яке веде особисте життя в рамках соціального організму країни, система управління як провідна потреба має забезпечення своєї онтологічної цілісності та функ-

ціонального благополуччя, які гарантуються на етапі сталого розвитку *гомеостазом*, а на етапі трансформації до якісно нового стану цілого — *гомеорезом соціального цілого*. Г. Югай у роботі «Загальна теорія життя» розмежовує названі поняття таким чином: «Якщо гомеостаз означає сталість рухомого рівноважного стану, то гомеорез — сталість шляхів розвитку живої системи, їхніх змін, які включають у себе переходи від одних рівноважних станів до інших, тобто гомеорез охоплює і гомеостаз» [15, 137].

Отже, потреби системи управління — це конкретні моменти її стану, які на практиці пов'язують її із соціальним організмом країни, у першу чергу, а потім і з більш віддаленим довкіллям — планетарним утворенням, що створюється світовою спільнотою.

На наступній стадії «соціальна проблема» ніби відривається від свого носія (соціального організму країни) й знаходить своє безпосереднє втілення у зовнішньому середовищі. Існування потреби системи управління в довколишньому середовищі відомо нам як її *соціальний інтерес*, який формалізується як *вимоги* системи управління до соціального цілого (соціального організму країни).

Інтерес системи управління має певну схожу характеристику із потребою. По-перше, вони є об'єктивними компонентами соціальної проблеми, а також, вони визначають об'єктивну природу, структуру, головні характеристики соціальної проблеми управління. По-друге, вони обумовлені різноманітними суспільними відносинами.

При цьому цілком ясно, що соціальний інтерес системи управління є наслідком стану суспільних відносин, оскільки формується на їх сукупності, він фіксує взаємозалежність людей, їх зв'язки із зовнішнім світом (ставлення людини до природи, до речей, до своїх потреб тощо).

Потреби соціального цілого оформлені як його, соціального цілого, інтерес. І цим вони, соціальний організм країни та його система управління, поєднуються, що є нічим іншим, як загальним соціальним інтересом. Тут важливо підкреслити, що: «загальний інтерес існує не тільки в уявленні, як «загальне», але понад усе він існує в дійсності як взаємна залежність індивідів, між якими поділена праця» [7]. Інтерес — об'єктивний фактор, який виражає спрямованість позиції та поведінки системи управління при виборі або створенні умов для задоволення своїх потреб. Будучи безпосереднім виразником потреби, інтерес, насамперед, одним із своїх безпосередніх виразів має *зацікавленість* системи управління у конкретних умовах свого існування та розвитку.

Отже, іманентний зв'язок між системою управління і соціальним організмом країни має *діяльнісну основу*. Взаємозв'язок за допомогою діяльності є сталим процесом, за допомогою якого відбувається відтворення системи сталих суспільних відношень.

З іншого боку, саме взаємозалежність індивідів, виробничих фірм та об'єднань різних форм власності, нарешті, галузей народного господарства є не тільки основою інтересу суспільства до системи управління, але й навпаки, саме збереження та обслуговування цього загального інтересу є *головною функцією системи управління*, її соціальним інтересом.

Таким чином, *соціальна проблема з'являється й визнається майже одночасно саме у той момент, коли система управління перестав обслуговувати загальні інтереси населення країни. Наразі це відтворення на більш високій семантичній основі громадянського суспільства, наукове та кадрове забезпечення державотворчого процесу та розбудова соціально орієнтованої економіки України. І впливає вона із розходження між змістом, спрямованістю та характером діяльності головних верств населення країни і якістю функціонування системи управління.*

Підкреслюємо, що суспільний інтерес детермінує виробничі функції національної системи управління. Змінюється поділ праці, змінюється соціальний інтерес, який обслуговує система управління, змінюється зміст її головної функції.

Крім вказаних вище схожостей між соціальними потребами та соціальним інтересом системи управління існують відмінності. Відомо, що потреба — фактор життєдіяльності системи управління взагалі. Вона торкається відтворення морфологічної цілісності та функціональної досконалості даної системи. Інтерес, насамперед, — фактор життєдіяльності вищезгаданого соціального органу, головним, вихідним пунктом якого є організаційна (трудова) діяльність (тобто практична спрямованість поведінки), яка протікає в галузі духовного виробництва, а отже спрямована на довколишні умови.

Визрівання проблеми в соціальному тілі системи управління стимулюється за рахунок того, що суб'єктивована потреба організму країни або системи управління не може «зустрітись» з об'єктивованим інтересом. На підґрунті цього формується соціальне протиріччя, яке ми розглядаємо як онтологічну основу проблеми системи управління. Це натуральна, або природна, форма існування проблеми в соціальному тілі системи управління.

Отже, *протиріччя* — це особливий, розчленований на дві протилежності, стан соціальної проблеми. Протиріччя включено у весь процес руху проблеми — від зародження до її вирішення. Тому про протиріччя, що лежить в її основі, можна говорити, як про стрижень та таємницю соціальної проблеми.

Різноманіття типів протиріч детермінує різноманіття типів проблем, таким чином тут ми підійшли до питання про можливість трактування соціальної проблеми системи управління у *широкому та вузькому сенсі*. Коли ми визначаємо проблему як форму існування та вираження необхідності для системи управління здійснити певний вид діяльності, то ми говоримо про суспільну проблему в *широкому сенсі* слова.

У *вузькому сенсі* поняття проблеми системи управління також віддзеркалює назрілу суспільну необхідність, яка розглядається вже як одна сторона розвитку суспільного протиріччя. Другою стороною виступають суспільні умови. Причому, умови реалізації об'єктивної необхідності, що виникла й розвивається, можуть бути ще недостатніми. Саме це ми сьогодні і спостерігаємо у горизонті формування загальної теорії управління технічними, біологічними і соціальними системами.

Протиріччя при цьому може виникнути й з ініціативи соціального організму країни, якому буде конче потрібна функція або послуга з боку системи управління, а та її не може задовольнити або не забезпечує певної якості, наприклад, запобігти екологічним і соціальним конфліктам, що постійно зіштовхує соціальні організми країн зі сталого розвитку у стан кризового розвитку і протистояння одне одному.

Як висновок з того, що розглянуто нами вище, можна стверджувати, що *розвиток або саморозгортання соціальної проблеми системи управління здійснюється по лінії: необхідність — потреба — інтерес — протиріччя*. При цьому важливо вказати на те, що гострота останньої стадії, тобто протиріччя, що притаманне системі управління соціального цілого, прямо свідчить про зрілість соціальної проблеми.

Назвемо деякі інші ознаки або характеристики соціальної проблеми системи управління соціального цілого. Це — сфера дії; масштаб, обсяг; тип; носій та виконавець; новизна; складність, трудність; зрілість; гострота; регулятивні функції; формування та вирішення проблеми; способи, термін, темпи цього формування та вирішення. Особливе місце, зрозуміло, займає управлінська діяльність людей, що спрямована на вирішення проблеми та результати діяльності у сфері матеріального і духовного виробництва.

Соціальна проблема системи управління, на початку XXI століття, *дозріла онтологічно*, бо має суб'єктивну складову в соціальному організмі — загін політиків і менеджерів та об'єктивну складову в соціальному організмі країни. На даному етапі всі метаморфози, які має соціальна проблема системи управління, пояснюються системою суспільних відносин, що сформувалась і функціонує в країні, наприклад, в Україні. При цьому спостерігається залежність між рівнем онтологічної зрілості соціальних проблем системи управління й рівнем зрілості системи відносин в країні. Накопичення соціальних проблем за кількісними та якісними показниками свідчить про те, що з системою суспільних відносин теж відбуваються негаразди. У разі формування високорозвинених протиріч у системі суспільних відносин, тобто соціальному організмі країни, проблеми системи управління, як його органу, ніби завмирають та відходять на задній план.

Тепер постало питання про *зміст соціальної проблеми системи управління соціального цілого*. Специфіка його змісту полягає у тому, що система управління — це не морфологічно відокремлений від середовища об'єкт, а функціональний орган у структурі соціального організму країни. Тому система управління — є сукупність процесів організації і активації діяльності окремих людей, як правило, фахівців та їх колективних утворень.

Як впливає з процесуальної природи даного явища, зміст соціальних проблем у такому випадку пов'язується з процесами деформації та саморозпаду, дисфункціями, аритмією та дисгармонією, які спостерігаються на етапі функціонування системи управління у складі соціального організму країни.

Зміст соціальної проблеми системи управління своїми визначеннями, характеристиками, структурою, рухом, висловлюючись мовою Г. Гегеля, зобов'язаний умовам. Умови немовби трансформують свій зміст у соціальну проблему. Різні умови по-різному впливають на проблему системи управління (активно або пасивно), але у комплексі вони конструюють проблему, визначають її зміст, який, завдяки формі, набуває індивідуальних рис.

Умови, водночас, формують поведінку системи управління. Трансформація змісту зовнішніх умов у соціальну проблему веде до видозміни або збагачення функцій системи управління. Цей процес має два типу прояву. Перший тип — видозміна тих, що вже є, а другий — поява принципово нових видів організаційної діяльності. Якщо у першому випадку має місце часткове відмирання існуючих морфологічних органів

системи управління, що її раніше забезпечували змінені види організаційної діяльності, то у другому випадку — мова повинна йти про розширення функціонального прояву окремих її морфологічних підрозділів, або прояву принципово нових морфологічних одиниць у її структурі, на які покладається забезпечення виконання нових обов'язків.

Водночас, тут треба підкреслити, що *умови виступають засобами вирішення соціальних проблем системи управління*. Більш детально це ми розглянемо далі.

Отже, зміст соціальної проблеми розкривається як сукупність вимог системи управління до себе або до соціального організму країни та окремих його підрозділів, наприклад, економіки, соціальної сфери, політики, ідеології або їхні якості функціонування, спрямованості, характеру та масштабу.

Кожен з елементів соціальної проблеми має такий атрибут, як вимоги. Цей термін, в науці використовують, як відомо, при характеристиці соціальної проблеми як однієї з ознак закону. Тому тут правомірно говорити «вимоги закону». Отже, вимоги складають каркас змісту соціальної проблеми, є її онтологічною основою. По-перше, така основа має соціальну природу, по-друге, безпосередньо пов'язана з системою управління, по-третє, має морфологічний та функціональний вимір, по-четверте, виходить на формування особистості та суспільства, по-п'яте, відповідає вищому або організменному рівню складності взаємозв'язків між особистістю та суспільством.

При цьому зауважимо, що до цього ми розглядали «соціальну проблему» як гносеологічну категорію, а тепер, при формалізації вимог даного функціонального утворення в структурі соціального організму країни, ми маємо справу з її морфологічним виміром. У такому випадку аналіз вивчення змісту соціальної проблеми системи управління дає змогу подати такі важливі її характеристики, як: форму, буття, рух, енергетичний потенціал, методологічні підходи до вивчення та деякі ін.

Зміст соціальної проблеми тісно пов'язаний, як відомо, з формою, до якої належить усе певне. *Форма соціальної проблеми, таким чином, — це зміст, що просто утримується у фіксованому вигляді і завдяки цьому стає доступним для спостереження дослідником.*

Отже, визначенням форми соціальної проблеми як рефлектованої визначеності є тотожність і відмінність. Тотожність — як деяка безлика діяльність, яка має задовольнити її вимоги (зміст — Ю.Б.), а відмінність — як різниця чи як протилежність видів діяльності, що становить

сутність різновидів організаційної діяльності й матеріалізується у різноманітті технологій управління.

Крім того зауважимо, що оскільки форма соціальної проблеми визначає субстанцію, з якої створена система управління, а субстанція, насамперед, визначається формою, то цим визначаються параметри системи управління, як соціального утворення. З огляду на соціальну природу системи управління, особливо її квантово-хвильовий характер, така субстанція є ніщо інше, як інтелігібельна матерія [1–2].

Форма соціальної проблеми з'являється, як відомо, перед дослідником у бутті. Саме ж буття соціальної проблеми складається з взаємовідносин комплексу логічних форм, у межах якого виникає, розгортається, існує й задовольняється протиріччя. Тому форма соціальної проблеми — це форми існування протиріччя. Вони дослідникам добре знайомі й пов'язані з рівнем, на якому проблема формується. Зрозуміло, що мова тут іде про тотожність, відмінність, протилежність, конфлікт, компроміс, згоду, інтегративність.

У відповідності з типами суспільних відносин можна спостерігати модифікацію форм існування проблем системи управління. Це так звані економічні, соціальні (у вузькому сенсі слова), політичні, національні, ідеологічні, міжнародні і т.ін. різновиди форми існування соціальної проблеми управління.

Рух соціальної проблеми системи управління складається з руху протиріччя за рівнями існування соціального світу й охоплює усі *три рівні буття* соціального світу. На *мікрорівні* соціальна проблема виглядає як необхідність, однією із форм існування якої є *неминучість*. За наявності визначених умов необхідність здійснюється з неминучістю, невідворотністю, обов'язковістю.

На *макрорівні* рух спостерігається як оновлення системи потреб та «перебір» потенційних засобів їхнього задоволення. Рух, активність соціальної проблеми переходить із потенційної у реальну форму свого існування, ми це фіксуємо завдяки її атрибуту — протиріччю. А отже, на практиці соціальна проблема системи управління досліджується, як правило, у зрілому стані, тобто на цій фазі протиріччя, а інколи, навіть у перзрілому стані, тобто на етапі загострення протиріччя або кризи.

На *мегарівні* рух соціальної проблеми набуває логічної форми, яка «закладає» нову необхідність, але вищого ґатунку. Системний підхід до вивчення руху соціальних проблем полягає у тому, щоб вивчати увесь спектр їхніх перетворень, тобто перехід від необхідності до потреби та

інтересу, нарешті, до протиріччя. У той же час рух уваги дослідників до осягнення сутності соціальної проблеми на практиці здійснюється у зворотному напрямку. Спочатку вивчається протиріччя, потім інтерес, потреби та необхідність. Саме такий алгоритм, порядок та глибина забезпечують цілеспрямований перехід у дослідженні і використанні теорії управління: від «гарячого» тактичного до поміркованого оперативного та ефективного стратегічного вивчення системи управління технічними, біологічними і соціальними системами, у структурі інтегрованого цілого — системи управління соціального організму країни, що крім управління утримує ще й алгоритми самоорганізації і регуляції.

Соціальна проблема системи управління має свою специфічну структуру, а саме — структура соціальної проблеми складається з сукупності зв'язків та відносин між елементами соціальної проблеми. Головними зв'язками цієї структури є взаємовідношення: внутрішніх основ, вимог, умов виникнення, умов вирішення, результату діяльності людей з вирішення соціальної проблеми вищої школи. При цьому головними відносинами структури проблеми є відношення між її вимогами, умовами виникнення та умовами вирішення.

Структура соціальної проблеми завжди забезпечує її головну функцію, яка полягає у регулятивному впливові на поведінку людей. *Оскільки соціальна проблема є певною системою, то вона є системою регуляторів.* Зрозуміло, що сила та роль кожного з регуляторів яким володіє у тій чи іншій мірі кожен з елементів проблеми є різною. Регулюючі впливи проблеми на соціальні процеси здійснюються у комплексі з її умовами. А регулюючі функції соціальних проблем системи управління в певних умовах можуть бути діаметрально протилежними.

Соціальна проблема системи управління здійснює свої вимоги до соціального організму й через такі форми вираження соціальної необхідності, як: *соціальна норма, принцип, повинність, обов'язок, місія, зобов'язання.* Послідовність регулятивної дії соціальних законів така: вимоги соціальних законів проявляються через вимоги проблем, вимоги проблем через вимоги соціальних норм тощо.

Норма, що зафіксована у законі або у галузевому/корпоративному стандарті, вимагає не просто дії, а дії *певного типу*, оскільки це вимога до всіх або окремих членів суспільства та підприємств тощо здійснювати у визначених умовах дії устанавленого зразка. При цьому норма завжди пов'язана з *принципом*, який є безпосереднім регулятором поведінки людей на практиці і ґрунтується на законі. Принципи притаманні

усім системам, що самоорганізуються. Виконувати свої обов'язки для системи управління — значить діяти так, щоб сприяти задоволенню потреб соціального організму загалом та його підсистем — економічної, соціальної, політичної, ідеологічної. Можливість такої реалізації виступає у формі *прав системи управління*.

Соціальний обов'язок — це форма вираження вимог, яка фіксує: необхідність виконання вимог системою управління; необхідність підкорення дій останнього інтересам других підсистем соціального організму країни; детермінованість цих дій також внутрішнім збудженням системи управління/управління, як виконавця суспільних вимог.

Як вже зазначалось, система управління, як орган соціального тіла, входить до системи управління соціального організму країни. Вона створює так званий зворотний зв'язок позитивного типу. Механізм його діяльності ґрунтується на потоці семантичної реальності (смысле-генезі), що розгортається на планетарному рівні. При цьому культура аналізується як поле колективних смислів, а мистецтво, освіта, засоби масової інформації — як механізми їхньої трансляції. Освіта, до речі, відноситься дослідниками до найбільш ефективної спрямованої трансляції смислів у структуру особистості [5].

При цьому *сила впливу* соціальної проблеми системи управління на соціальний організм країни визначається енергетикою одиниць смысле-логенезу, які залучені до її проблемного поля. Кількісно енергетичний потенціал соціальної проблеми системи управління вимірюється енергією людини або колективу людей, яку треба затратити на її вирішення.

Тепер можна, виходячи з того, що ми тільки що розглянули, дати більш розширене визначення сутності поняття «соціальна проблема системи управління». На наш погляд, *соціальна проблема системи управління* — це форма існування та вираження необхідності для національної системи управління тривало здійснювати специфічну регуляційну діяльність, без якої неможливо забезпечити творення та відтворення органічної сукупності суспільних відносин на кожному з етапів саморозгортання соціального організму країни.

Наведене тут визначення, на перший погляд, відрізняється від робочого формулювання, що було наведене нами раніше. Але це тільки на перший погляд. У кінцевому варіанті соціальна проблема системи управління визначена в широкому сенсі, а в першому — у вузькому. Перший тип проблеми є формою прояву другого типу. Можливість

різних модифікацій та варіацій визначення соціальної проблеми підкреслює високий рівень її складності.

Таким чином, арсенал соціальних проблем системи управління обумовлюється, як вище доведено, станом та специфікою наступного етапу саморозгортання соціального організму країни. Для України, наприклад, мова йде про породження громадянського суспільства на етапі породження соціального цілого, забезпечення гомеорезу, у ході якого формується система управління соціального тіла на етапі становлення соціального організму країни, зберігання гомеостазу на етапі його зрілого функціонування та трансформацію або модифікацію структури та функціональних властивостей соціального цілого в нову якість на етапі еволюційного (революційного) розвитку соціального світу.

Зрозуміло, що на кожному з цих етапів систему управління чекає «свій» набір соціальних проблем. І вона повинна бути готовою виробляти заходи для їхнього подолання. «Історично неможливо, — підкреслював Ф. Енгельс, — щоб суспільству, що стоїть на більш низькому ступені економічного розвитку, довелось вирішувати задачі та конфлікти, які виникли і могли виникнути лише в суспільстві, що стоїть на більш високому ступені розвитку» [9].

Оскільки від соціальних проблем системи управління нікуди подітись, вони будуть супроводжувати її, поки буде культивуватись існуюча форма організації соціального життя людей, то, як свідчить їхній теоретичний аналіз, треба більш детально дослідити, окрім вимог (змісту) соціальної проблеми, інші складові головного відношення її структури, а саме: *умови виникнення* та *умови вирішення*, які різняться між собою в часі, а також перші є можливістю других, перші — необхідні і недостатні умови, а другі — необхідні і достатні.

Література:

1. Бех В. П. Генезис соціального організму країни: Монографія. 2-е вид. доп. — Запоріжжя: Просвіта, 2000. — 288 с.
2. Бех В. П. Філософія соціального мира. — Запорожье: «Тандем-У». — 1999. — 284 с.
3. Даль В. Толковий словарь живого великорусского языка: В 4 т. — СПб.: «Диамант», 1996. — 688 с.
4. Куценко В. И. Общественная проблема: генезис и решение. — К.: Наукова думка, 1984. — 439 с.

5. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. — М.: Смысл, 1999. — 487 с.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — Т. 1. — С. 229.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — Т. 3. — С. 31.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — Т. 6. — С. 446.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — Т. 22. — С. 445.
10. Социология/Осипов Г. В. (рук. автор. кол.) Ю. П. Коваленко, Н. И. Щупанов, Р. Г. Яновский. — М.: Мысль, 1990. — 446 с.
11. Тугаринов В. П. Соотношение категорий диалектического материализма. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1956. — 122 с.
12. Формирование//Википедия — свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Формирование>.
13. Храмова В. Л. Целостность духовной культуры. — К.: Феникс, 1995. — 399 с.
14. Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения в 2 т.: Пер. с нем. — Т. 2. — М.: Мысль, 1987. — 637 с.
15. Югай Г. А. Общая теория жизни. — М.: Мысль, 1985. — 256 с.

Бех Ю. В. Формирование общей теории управления как социальная проблема.

В статье автор объясняет природу, сущность, содержание, структуру, форму выявления, механизм и условия возникновения и разработки общей теории управления техническими, биологическими и социальными системами в структуре планетарного социального организма.

Ключевые слова: *социальная потребность, социальный интерес, социальная проблема, социальное противоречие, система управления, социальный организм страны.*

Bekh Y. V. Formation of the general theory of management as a social problem.

The author explains the nature, essence, content, structure, shape identification, the mechanism and conditions for the emergence and development of a general theory of control engineering, biological and social systems in the structure of the planetary social organism.

Keywords: *social need, social interest, social problem, social contradiction, the management system, the social body of the country.*

УДК: 167/168

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВІДНОШЕННЯ НАУКОВОГО ТА ХУДОЖНЬОГО ПІЗНАННЯ: ДО ВИТОКІВ ПРОБЛЕМИ

Басенко І. Ю. ©

*Аспірантка кафедри філософії гуманітарних наук Київського
національного університету імені Тараса Шевченка*

Розглядається проблема взаємовідношення наукового та художнього пізнання та спроби її концептуалізації.

Ключові слова: *творчість, логічне мислення, наукове пізнання, образне мислення, художнє пізнання.*

Питання про співвідношення наукового та художнього методів пізнання цікавить філософію досить давно. Аналізуючи проблему взаємодії наукового та художнього пізнання в ретроспективному огляді, можна побачити, що ці два види пізнання були нероздільними у своєму розвитку аж до XVII століття, тобто до появи класичної науки. Починаючи з цього періоду, їх шляхи розходяться, тому що наука перетворюється в цілісну систему знання, яка базується на експерименті та математиці. Освоєння дійсності, її осмислення є результатом пізнавальної діяльності людини, яка досягається за допомогою наукового і художнього пізнання. Особливу увагу потрібно приділити процесові мислення, визначаючи, які способи і засоби відображення повинні вважатися науковими, а які — художніми. У сучасному світі зростає інтерес до наук про людину, предметом яких є і тіло, і душа, і дух, а також діяльність, свідомість та особистість. Саме дефіцит знання про людину негативно впливає на рішення практично всіх глобальних проблем сучасності. Стає необхідним знання меж і можливостей людини на тлі проблеми пізнання. Методи природничих наук усе більше впроваджуються в гуманітарні науки. Метою даної статті є спроба концептуалізації поглядів щодо відношення наукового та художнього пізнання в історичному вимірі.

Питання співвідношення наукового та художнього пізнання вивчалось ще в античності. «Парменид, — пише І. З. Цехмістро, — первым отделил разум от мнения, логическое познание от чувственного. Сама идея доказательства и основные принципы его — принцип тождества,

принцип непротиворечия, принцип исключения третьего, доказательство от противного и доказательство путем приведения к абсурду — были впервые введены в европейскую науку и культуру именно Парменидом» [1, с. 149].

Платон розглядав цю проблему, виходячи з принципів ідеалізму, протиставляючи ідеї явищам, дійсне — уявному. Саме тому Платон не пов'язує мистецтво з чуттєвим світом. Платон говорить про те, що в художньому пізнанні немає істини, і художник не може передбачити, що йому вдасться зобразити у своєму творі. Платон розмірковує про два основних види творчості: про творчість художника, котрий вперше створює твір мистецтва, і про творчість художника, що доносить свій задум твору. Цим він підкреслює відмінність потреб індивідів, які беруть участь в художньому пізнанні.

Творчість, або, як Платон її ще називає «шлях мистецтва», починає свій рух та розвиток, виходячи із законів розуму. Якщо слідувати цій логіці, можна зробити висновок, що наукове і художнє пізнання мають одне джерело. Але можливості наукового та художнього видів пізнання, зазначені Платоном, обмежені тим, що «для них открыт доступ лишь к существующему ранее в форме соответствующей идеи».

Можна вважати, що Платон не повністю відхилив думку про те, що творчий акт базується на раціональному пізнанні. Платон трактує художнє пізнання як алогічне і намагається розширити питання про джерело творчості. Він говорить про те, що джерело художньої творчості перебуває поза інтелектом художника, а сама творчість є неспроможною за своєю суттю. Незважаючи на певну наївність (з сучасного погляду) міркувань Платона, його незаперечним внеском у становлення теорії художньої творчості є визнання необхідності активізації духовних сил, без яких художнє пізнання неможливо. Платон вважав, що представники художньої творчості, зокрема поети, творять несвідомо. В цьому випадку художні образи відображають не ідеї, а речі чуттєвого світу.

На розвиток наукового пізнання вплинуло те, що елеати виокремили логіку як спосіб мислення. Арістотель також робив спроби проникнути в сутність співвідношення наукового та художнього методів пізнання. Він розглядав науковий та художній методи пізнання через досвід, який набуває суб'єкт, що пізнає, а також ототожнює науку та мистецтво за допомогою досвіду. Арістотель стверджує, що будь-який існуючий об'єкт має свою художню цінність, а вся природа є творчо сконструйованою. Тобто Арістотель зазначає безумовні передумови існування

художнього пізнання. Отже, Платон та Аристотель відзначають другорядність ролі суб'єкта, що пізнає. В рамках античного світогляду Аристотель сформулював проблему існування наукового та художнього способів пізнання, дав імпульс для їх подальшого розвитку.

Обмірковування цієї проблеми триває і в епоху Відродження, коли творчість розуміється тільки як художній елемент. Філософи розглядають художнє пізнання як творче споглядання. У цю епоху виникає інтерес до самого акту художнього пізнання, а також до особистості суб'єкта, що пізнає.

Наприклад, Леонардо да Вінчі у своїй творчості пов'язує проблеми пізнання і проблеми мистецтва. Для нього наука і мистецтво — єдине ціле, що складалося під впливом власних пошуків у різних областях науки і техніки, а також завдяки реалістичним художнім принципам, якими він керувався. Леонардо да Вінчі вивчав навколишній світ, використовуючи науковий та художній підхід, що в свою чергу відобразилось у результатах його творчості, в яких поєдналась раціональність, яка породжує ідею об'єкта та індивідуальна смислова спрямованість.

Наступна епоха — період класичної науки — на протигагу епосі Відродження характеризується утвердженням у природознавстві принципів механіцизму. Наприклад, Р. Декарт вводить поняття інтелектуальної інтуїції, пояснюючи, що в його основі лежить не чуттєвий, а інтелектуальний початок. На думку Р. Декарта, інтуїція є відправною точкою у ланцюгу розумових операцій, при виведенні одного поняття з іншого. Він бачить переваги інтуїції перед дедукцією в її безпосередності, що не вимагає напруження пам'яті. Але при цьому виявити її змістовність здатна тільки подальша дедукція. Тобто, незважаючи на визнання найважливішої ролі в пізнанні гіпотетико-дедуктивного методу, ситуація в період класичної науки не є такою спрощеною, як це може здатися на перший погляд.

Визнання та затвердження конкретних наукових ідей і теорій, що створювались на основі спостереження та експерименту, здійснювались під впливом художніх уявлень.

У німецькій класичній філософії І. Кант у творі «Критика здатності судження» аналізує творчу діяльність під впливом продуктивної здатності уяви. Також він дотримується такої думки, що творча здатність уяви поєднує чуттєві враження та розум. Також філософ підкреслює й те, що у творчій уяві присутня довільність, котра і є рушійною силою пізнавального процесу.

Торкнувся даної проблематики й І.Фіхте, заторкнувши питання продуктивної здатності уяви. І. Кант та І. Фіхте намагаються з'ясувати межі можливостей пізнання з боку науки. Кант показує, що розумові форми пізнавальної діяльності є досить обмеженими, вони розраховані на пізнання об'єктів, цим самим він переводить цю проблему у сферу суб'єктивного. Тобто показує важливість суб'єкта у пізнанні.

Наступний важливий представник даної епохи Ф. Шеллінг зрівнює значення наукового та художнього методів у процесі пізнання навколишньої дійсності. Він продовжує вчення І. Канта про уяву. Для Ф. Шеллінга творча здатність уяви — єдність свідомої та несвідомої діяльності. Ф. Шеллінг показує, що наукові уявлення змінювалися відповідно до особливостей художнього пізнання [2].

Г. Гегель, надаючи художньому пізнанню своє значення, вважав, що мистецтво було гармонійним лише в епоху античності, коли чуттєве і раціональне були нероздільні. Таким чином, суть художнього пізнання полягає в можливості відтворювати явища життя, проникаючи в їх сутність та проявляти свою неповторну творчу індивідуальність. Г. Гегель використовує спеціальні поняття «художня ідея» та «художній образ», тим самим вводячи назву структурної одиниці художнього пізнання [3].

Художнім образом вважається ідея, що має адекватне чуттєве вираження. Художній образ відрізняється від інших видів образів. Г. Гегель писав: «Без обдумывания, отбора, разграничения художник не в состоянии овладеть материалом, который он должен формировать, и глупо полагать, что настоящий художник не знает, что он делает» [4, с. 293]. Він робить акцент саме на понятійності, яка найкраще проявляється у логіці.

Безкомпромісне протиставлення мистецтва і науки можна знайти у А. Шопенгауера. Він розмежовує об'єкт і суб'єкт, пов'язуючи об'єктивне з досвідом і наукою, а суб'єктивне — з мистецтвом, безпосередньо пов'язаним з художнім пізнанням [5].

Філософія ХХ століття розглядала проблему співвідношення наукового та художнього пізнання досить суперечливо. Творчий пізнавальний процес, в першу чергу, розглядався у своїй протилежності з механістичною тенденцією. А. Бергсон у своїй праці «Творческая эволюция» розглядає процес творчості як об'єктивно діючий процес. Інтелект він трактує як інструмент наукового пізнання, що служить для комбінацій вже відомих знань, а не для створення нових. Тобто для А. Бергсона пізнання — поглиблення в пізнаваний предмет. Він пише, що успіхи

експериментальної та теоретичної науки ґрунтуються на успіхах інтелектуальних методів мислення [6].

Але в той самий час разом з інтелектуалістичною тенденцією існує протилежна тенденція — вчення про інтуїцію, що досліджується А. Бергсоном. Інтуїцію дослідник називає ідеальним видом пізнання. Її він трактує як споглядання, що не залежить від практичних наукових методів. Дослідник приходить до висновку, що наукове пізнання, що розвивається на базі інтелекту, не може дати адекватної знання.

У зв'язку з цим він розглядає завдання науки: «Мы считаем человеческий интеллект зависимым от потребности в действии. Положите в основание действие, и форма интеллекта сама из него вытечет» [7, с. 15]. Автор упевнений у тому, що інтелект діє в рамках взаємовідносин суб'єкта та об'єкта, а це значить, що наука котра розвивається у рамках інтелекту здатна осягати не самі речі, а відносини між речами. А. Бергсон зазначає, що, інтелектуальне пізнання, породжене практикою та діяльністю, не здатне до споглядання.

А. Бергсон порівнює наукове та художнє пізнання, виходячи з критерію адекватності та робить висновок: по відношенню до реальної дійсності художнє пізнання відрізняється від наукового лише характером або ж типом неповної адекватності [8, с. 114]. Але він не розвиває гносеологічне пояснення інтуїції. Завдання інтуїції полягають лише у звільненні свідомості від практичної зацікавленості. Для активізації інтуїції потрібне зусилля волі, що направляє свідомість в русло, котре відрізняється від русла інтелекту.

А. Бергсон розглядає реалізацію інтуїції в художньому пізнанні та у мистецтві. Він вважає, що наукове пізнання, так само як і повсякденне, завжди є практичним, за допомогою інтелекту неможливо побачити в об'єкті більше, ніж здатний сприйняти суб'єкт, що пізнає.

Інтуїтивізм А. Бергсона є складною, суперечливою теорією, фундаментом якої є думка про важливу роль інтуїції в науковому та художньому пізнанні світу. А. Бергсон стверджує, що в процесі історичного розвитку людина освоює два види пізнання: інтелект та інстинкти, котрі по своїй суті не є рівноправними. При цьому інтелекту відводиться лише пізнання форми об'єкта, але не його суті. Суть пізнає інстинкт.

Бенедіто Кроче розглядав художню творчість лише як інтуїцію. Але він наголошував на тому, що інтуїції потрібний напрямок, і таким напрямком є інтелект. Розвиваючи свої ідеї, він дійшов висновку, що логічні поняття можуть попадати під вплив інтуїції, після чого вони

починають позиватись зовсім по іншому. Також інтуїція може попадати під вплив поняття, та перетворюватись у його елемент. Виходячи з цього, Кроче робить висновок про те, що існують дві форми людського пізнання: наукова та художня. При цьому якщо основана роль належить інтуїції, то відбувається художнє пізнання, а якщо поняттю, то наукове. Художнє пізнання асоціюється з чистою свідомістю і є протилежним науковому пізнанню, котре використовує інтелект.

Таким чином, А. Бергсоном були зроблені спроби протиставлення логічно-понятійного та інтуїтивно-образного пізнання. Він підкреслював, що в науковому пізнанні предметом пізнання є сам інтелект, його форми та поняття, а в художньому пізнанні інтелект замінюється інтуїцією. Однак дослідник зауважував, що інтелект та інтуїція знаходяться в одній і тій самій дійсності, яка відкривається суб'єкту у його найпростіших відчуттях і сприйняттях.

У філософії екзистенціалізму цікава позиція М. Хайдеггера, він трактує пізнання як вихід особистості за власні межі. Основну задачу художнього пізнання М. Хайдеггер бачить в прояві істинної сутності об'єкта, і ця істинна сутність виявляється тільки в результаті самого процесу художнього пізнання. Якщо порівнювати художнє пізнання з науковим, то можна помітити, що художнє пізнання саме себе творить, в той час як наукове пізнання менш схоже на саморозвиваючу систему.

Порівнюючи наукові та художні методи пізнання шляхом порівняння науки і мистецтва, М. Хайдеггер у роботі «Наука и осмысление» говорить так: «Чем глубже, однако, задумываемся мы о существе техники, тем таинственнее делается существо искусства» [9, с. 141]. Автор замислюється над тим, що взаємовідношення мистецтва та науки не настільки прості, як здаються. Також від розрізняє наукове мислення від художнього у процесі пізнання: «Сказанное поэтом и сказанное мыслителем никогда не одно и то же. Но и то, и другое могут говорить различными способами одно. Это удается, правда, лишь тогда, когда пропасть между поэзией и мышлением зияет ясно и определенно» [10, с. 239]. Це висловлювання ще раз підтверджує здатність наукового та художнього пізнання до взаємодоповнюваності.

З. Фрейд та його послідовники розглядали джерело художнього пізнання в процесі сублімації. Вважалося, що завдяки цій здатності суб'єкт бачить приховані психічні процеси. Художня творчість, відповідно до теорії З. Фрейда, є тією областю, в якій несвідоме проявляється найбільш яскраво і безпосередньо. Художнє пізнання, на відміну від

наукового, яке знаходить своє відображення у свідомості, пов'язане з витісненням з області свідомого потягів, що суперечать етичним і моральним нормам суспільства. З. Фрейд також виділяє особливий вид пізнавальної діяльності, названий фантазуванням, що належить до художнього пізнання.

Дану проблематику досліджував також Н. Гудмен, відомий логік, який порівнював логіко-семантичні мови. Він підкреслював, що різниця між науковим і художнім пізнанням не у розходженні між почуттями та фактами, образом і логікою, а являє собою домінування символів з певними специфічними характеристиками.

Цікаві спостереження з цього питання висловлює Т. Кун, що зв'язує наукові та позанаукові критерії нового знання. Дослідник показує свою точку зору, згідно з якою значення естетичних оцінок інколи може бути вирішальним, і вважає, що вчені повинні запозичувати у художників певні принципи.

В період панування біхевіоризму відбувається переоцінка штучного інтелекту, що мимоволі відкладає відбиток на розвиток проблеми співвідношення наукового і художнього пізнання.

Б. С. Мейлах намагався знайти шляхи, що зближують наукову і художню творчість. Дослідник вважає, що в мисленні вченого, в його пошуках відповіді на поставлене питання, перехід на «мову образів» пов'язаний із величезною силою образності, її здатністю до несподіваних зв'язків. І, незважаючи на те, що Б. С. Мейлахом було розвіяно загальне уявлення про переважання в науковому пізнанні логічно-понятійного мислення, а в художньому — образного, він все ж таки не визначив специфіку наукового і художнього пізнання. Аналогічна за змістом дискусія на Заході називалася проблемою «двох культур». Розробці цих питань присвячені дослідження П. Ч. Сноу, О. Хакслі та ін.

Достатньо повною та обґрунтованою щодо питань природи та особливостей художньо-образного мислення є концепція болгарського дослідника А. Лілова. Він розуміє художнє пізнання як процес, в якому поєднуються всі особливості пізнавальної діяльності: спостереження і абстракція, мислення і переживання, розум і уява, логіка та інтуїція. Художнє мислення, на його думку, являє собою нерозривну єдність своєрідно співвіднесених між собою емоційних та інтелектуальних аспектів. А. А. Лілов звертає увагу на те, що по мірі розвитку художнього образу в художньому пізнанні збільшується його інтелектуальна навантаженість. Іншими словами, на більш пізніх стадіях в художньому

пізнанні дія пізнавальної задачі стає більш вираженою, що свідчить про взаємодію наукового і художнього пізнання.

А. А. Лілов обґрунтовує думку про неможливість художнього пізнання виконувати покладені на нього функції, спираючись тільки на безпосередні знання. Також він детально зупинився на вивченні глибинних специфічних властивостей художнього пізнання. Дослідник приходить до висновку, що художній образ — не єдиний важливий елемент художнього пізнання, поряд з ним функціонують і суто логічні атрибути — судження, абстракції. А. Лілов доводить наукову неспроможність положення про художнє мислення як мислення на основі чуттєвих даних.

Інтерес до проблеми наукового та художнього пізнання став неухильно зростати в 70-х роках. В ході численних дискусій був зроблений наступний висновок, що стосується джерела взаємодії цих двох видів пізнання: застосування лише одного наукового пізнання з його традиційним логічно-понятійним мисленням не залишає можливості для якісного аналізу явищ, справжньої постановки завдання. Уміння ставити завдання повинно бути віднесено до галузі художнього пізнання, і в цій сфері художнє пізнання покликане взаємодіяти з науковим.

Науковий спосіб пізнання вдосконалює себе, попадаючи під вплив культурно-історичних умов. Те ж саме можна сказати і про художнє пізнання, яке відрізняється найбільш повним вираженням конкретної історичної епохи в своїй творчості.

А. Н. Лук приходить до висновку, що відмінність між науковим та художнім пізнанням знаходиться не у відмінності законів творчого процесу, де наукове пізнання характеризується своїм підпорядкуванням законам та правилам, а художнє — спонтанністю свого розвитку і тим самим свободою, а в рушійних силах пізнання. До того ж художнє пізнання також має свою мову і закономірності [11].

Для пошуку шляхів взаємодії наукового та художнього пізнання в першу чергу слід відмовитися від розділення пізнавального та ціннісного. Позиція, у якій протиставляється пізнавальне і ціннісне, не враховує, що будь-яка пізнавальна діяльність здійснюється в єдності раціонального і чуттєвого.

Показані принципи розмежування наукового і художнього пізнання в різні історичні епохи. Питання про механізми взаємодії наукового та художнього пізнання можна уточнити за допомогою взаємин логічного та образного мислення. Ця проблема розглядалася такими

сучасними авторами, як М.А. Холодна, Г.А. Базеян, А.А. Мелік-Пашаєв, Е.Б. Старовойтенко та ін. Вони приходять до висновку, що ці два види пізнання мають різну психофізіологічну основу, а також наголошують на тому, що наукове та художнє пізнання взаємодіють між собою та взаємопроникненні. Розходження між науковим і художнім пізнанням має ґрунтуватися не на застосовуваних способах мислення, оскільки образне мислення використовується не тільки в художньому пізнанні, але й у науковому. У результаті розгляду концепцій сучасних учених можна дійти висновку про те, що для пошуку шляхів взаємодії обох видів пізнання варто відмовитися від поділу пізнавального і ціннісного.

Література

1. Цехмистро И. З. Холистическая философия науки: Учеб. пособие. — Сумы: ИТД «Ун-тская книга», 2002. — 243 с.
2. Шеллинг Ф. В. И. Система трансцендентального идеализма: Пер. с нем. — Л.: Соцгиз, 1936. — 479 с.
3. Базеян Г. А. О психологических особенностях художественного сознания//Вопр. психологии. — 2001. — № 4. — с. 137.
4. Гегель Г. В. Эстетика: В 4 т. Т. 1. — М.: Искусство, 1968. — XVI.
5. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление//Пер. с нем. — СПб., 1880. — 431 с.
6. Асмус В. Ф. Историко-философские этюды. — М.: Мысль. 1964.
7. Бергсон А. Творческая эволюция: Пер. с фр. — Минск: Харвест, 1999. — 218 с.
8. Асмус В. Ф. Историко-философские этюды. — М.: Мысль. 1964.
9. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. — М.: республика, 1993.— (Мыслители XX в.).
10. Хайдеггер М. Разговор она проселочной дороге: Сб.: Пер. с нем/Под ред. А. Л. Доброхотова. — М.: Высш. шк., 1991. — 123 с.
11. Лук А. Н. Мышление и творчество. — М.: Политиздат, 1976. — 114 с.

Басенко И. Ю. Концептуализация отношения научного и художественного познания: к истокам проблемы

Рассматривается проблема взаимоотношения научного и художественного познания и попытки ее концептуализации.

Ключевые слова: *творчество, логическое мышление, научное познание, образное мышление, художественное познание.*

Bassenko I. Y. Conceptualizing the relationship of scientific and artistic knowledge: to the origins of the problem

The problem of relations between scientific and artistic knowledge and attempts to conceptualize.

Keywords: *creativity, logical thinking, scientific knowledge, creative thinking and artistic knowledge.*

УДК 37+001 (477)

ТРАНСФОРМАЦІЯ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКИХ ДЕКЛАРАЦІЙ

Мельник О. Є.[©]

Кандидат філософських наук, проректор з науково-педагогічної та виховної роботи Чернігівського державного інституту економіки і управління

Аналізуються переваги та загрози входження України у Болонський процес.

Ключові слова: *трансформація, освітня парадигма, Болонські декларації.*

Історичний виклик, який прийняла Україна увійшовши в Болонський процес висуває перед нею ряд проблем та загроз вирішення яких можливе за умови поглиблення процесів трансформації освіти. Запровадження в філософії освіти концепту «парадигма освіти» по відношенню до процесу входження України в простір дії Болонських декларацій та угод актуалізує необхідність дослідження їх взаємовпливів.

Приймаючи за слушне положення педагогіки В. О. Сухомлинського про життєвий досвід вихованця навчального закладу як наслідок зусиль самого вихованця і педагога, де має місце поєднання слова і діла можна зробити висновок, що фундаментом освіти в Україні має бути її національна складова. Тільки за вказаної умови освіта в Україні не буде перетворена на сировинний додаток до освіти розвинутих Європейських країн.

Дослідження освіти засобами філософії ініціювало усвідомлення сутності освіти як соціокультурного феномена (В. Біблер, С. Гессен, Дж. Дьюї, Р. Емертон, С. Кримський, М. Мамардашвілі, І. Підласий, Ю. Сафонов та ін.).

Парадигмальні освітні ідеї, які в тій чи іншій формі визначали концептуальний зміст філософсько-освітніх парадигм у різні епохи, можна згрупувати у наступні напрямки: *соціоцентричні теорії освіти* (В. Давидов, Ю. Дерябін, М. Добрускін, З. Малькова, В. Розанов, Ю. Сафонов та ін.); *колективного навчання та виховання* (Т. Адорно,

М. Горкгаймер, Е. Дюркгейм, Е. Роттердамський та ін.); *індивідуально-диференційованого навчання та виховання* (Р. Барне, В. Давидов, В. Кудін, С. Кьеркегор та ін.); *громадянської освіти* ((Л. Гончаров, Л. Корнетов, В. Латишина, В. Межуєв, Ю. Бабанський, Ф. Хофман та ін.); гуманістичної педагогіки (Б. Бім-Бад, Е. Бондаревська, Дж. Боррадори, Г. Врігт, І. Песталоцці та ін.); *релігійної освіти* (М. Булгаков, В. Вундт, М. Єресько, Е. Кант, І. Карпенко, Г. Лозко, М. Мюллер та ін.); *всесвітнього розвитку* (А. Карпов, В. Краєвський, В. Межуєв, А. Нейфах, Н. Юліна та ін.); *наукового раціоналізму* (М. Кисельов, М. Ожеван, В. Рижко, Р. Хіггінс, С. Кримський та ін.); *вплив глобалізації* (А. Мінтос, В. Буряк, М. Делягін та ін.); *передбачення майбутнього* (Н. Абоньяно, Л. Буєва, А. Гусейнов, Е. Тофлер та ін.).

Ідеологічний тиск на освіту в Україні у ХХ ст. призвів до того, що в сучасній педагогічній науці відбулася руйнація природної логіки співвідношення основних категорій. Поняття «освіта» поглинуто поняттям «виховання», а сама освіта починає розглядатися як тотожна навчанню і найчастіше зводиться до результату навчання або ж розглядається як сукупність знань і пов'язаних з ними вмій і навичок, необхідних для практичної діяльності (В. Галузинський, В. Гальперіна, П. Дроб'язко, М. Добрускін, В. Євтух, К. Корсак, П. Мазур, О. Любар та ін.).

Вказаний підхід до розуміння освіти в суспільстві засновується нерідко і на отождненні поняття «освіта» з поняттям «просвітництво». Філософські студії другої половини ХХ століття та початку ХХІ століття свідчать про необхідність відродити значимість індивіда як вищої моральної цінності та легітимної інстанції соціального життя. На відміну від просвітницького розчинення особистості у загальних нормах розумного подолання дикунства первинного егоїзму в законах, нормативних актах, прийнятих державою для урегулювання відносин між людьми, принцип індивідуалізму визначає, що жодна з існуючих чи можливих норм не здатна запропонувати індивіду способів вирішення його унікальних та неповторних одиничних проблем. Панування у суспільстві колективних норм, скажімо, тестування як визначення результату навчання, є скоріше свідченням системи, яка створена для панування загального над одиничним, для підкорення розуму, а не для розвитку особистості.

Визначаючи освіту як самоформування особистості, і оскільки особистість формується в конкретних соціо-культурних умовах, то за своїми змістовними й діяльними характеристиками, своєю

спрямованістю освіта у своїй основі відповідає соціокультурному континууму, в якому вона реалізується, а також тенденціям його розвитку. Як наслідок вибудування й розвитку особистості відбувається й розвиток історичного досвіду і культури людства.

Запровадження в філософії освіти концепту «парадигма освіти» (В. Андрущенко [1–2], М. Дмитриченко [3], П. Дроб'язко [4], В. Журавський [5], С. Золотухін [6], К. Корсак [7], В. Кремень [8], В. Лутай [9], О. Пономарьов [10], А. Сбруєва [11], Л. Товажнянський та ін.) по відношенню до процесу входження України в простір дії Болонських угод виявляє проблему визначення зв'язку впливу внутрішніх та зовнішніх чинників існуючих «дисциплінарних матриць» («парадигма» за Т. Куном) освіти і політичної угоди про встановлення спільних формальних характеристик освіти для різних країн. Проблема полягає в тому що, кожна з країн учасниць Болонської угоди має унікальні особливості системи освіти.

Проблеми трансформація сучасної філософії освіти зосереджено навколо методологічних проблем пошуку шляхів опосередковування існуючих парадигм освіти з процесом становлення спільного міжнародного освітнього простору в Європі як гуманітарної, а не технічної події, що знищує унікальність та неповторність національних систем освіти. Тим самим реалізується обґрунтування необхідності культивування процесів трансформації парадигм освіти як альтернативи анти-гуманітарної деконструкції, що супроводжується неконструктивним руйнуванням і насильницьким нав'язуванням іншого. Відповідно, в контексті Болонських декларацій, актуальним стає обґрунтування застосування синергетичних підходів у філософії освіти як такої методологічної основи вирішення проблем трансформації парадигм освіти, яка гуманно уможливорює одночасне існування багатьох різних аттракторів, а не войовничо протиставляє їх у бінарних опозиціях, влаштовуючи інтелектуальний терор чи «світову війну» між різними освітянськими традиціями.

Визначення методологічних основ сучасної філософії освіти в роботі реалізується на підставі аналізу трансформацій в науці. Це дозволило встановити, що суперечність, яку відтворює класичний ідеал раціональності як відповідний класичній науці Нового часу та просвітницькому ідеалу освіти полягає в тому, що існує визначається через предметності. Тобто такі характеристики об'єкта, що визначають коло питань якими займається науковець як представник окремої науки (математики, фізики, біології, економіки, психології, тощо). Це опредметнення здійснюється за допомогою обмежуючих уявлення принципів

конкретних наук, що перетворює істини науки на вірогідність уявлення. Тим самим світ перетворюється на «картину», яку традиційна освіта, орієнтована на класичну парадигму освіти, поширює (М. Мамардашвілі, Г. Пантем, В. Стьопін). Іншими словами класична парадигма освіти формує пасивного спостерігача «картин», який не розуміє себе як їх творця. Поширеність такої методології ставить поза свідомістю людини ту важливу обставину, що сама можливість суб'єкта засвідчити об'єктивність деякого предмета залежить від його спроможності не уявляти картини, а відтворювати об'єкт. Відтак педагогічно проблема постає як необхідність утворення гармонічного поєднання знання і досвіду, викладу «картин» і виховання культури їх використання.

При формуванні методології будь-якої діяльності людини і тим більш при використанні її принципів в процесі практичної реалізації цієї діяльності необхідно керуватись положеннями логіки дій, яка є породженням логіки мислення і регулюється логікою речей, тобто відображенням механізмів самоорганізації природних систем. При цьому виникає одна найістотніша вимога, яка також носить за великим рахунком деонтичний характер і полягає в обов'язковому і досконалому володінні цим фахівцем системою професійних знань, умінь і навичок. І досконалість тут слід розуміти не як утримання їх у своїй пам'яті, а як здатність проникнення у їх глибинну сутність і природу. Іншими словами, цей фахівець повинен усвідомити філософію і логіку цієї системи, знати, бачити і відчувати можливості та обмеження існуючих технологій, знати визначальні тенденції перспективного розвитку своєї галузі. Тільки за цих умов він буде здатний інтегрувати систему цілей і обмежень і обирати раціональні шляхи і засоби, які б забезпечували успішне досягнення цілей.

Труднощі, що виникають в процесі оволодіння майбутніми спеціалістами методологією професійної діяльності, а також при формуванні і розвитку у них професійної культури, зумовлені перманентним скороченням обсягу навчального часу на вивчення дисциплін світоглядного і соціально-гуманітарного циклу, явним посиленням технократичного підходу до фахової підготовки студентів і прямим нехтуванням проблемами їх особистісного розвитку. Ця тенденція особливо посилюється у зв'язку з впровадженням у систему сучасної освіти положень і вимог Болонського процесу.

Завдання особистісного розвитку майбутнього фахівця та істотного підвищення його професійної культури не можуть бути успішно

вирішені в межах методології взаємодії зі складними системами, що здатні до самовпорядкування, оскільки вони пов'язані як з нашим національним менталітетом, так і з нагальною необхідністю вирішення загальної проблеми соціально-економічного і духовного відродження України. З позицій парадигми освіти вони також можуть розглядатися як певні норми, які просто розширюють інструментальну базу освіти. Ці обставини вимагають певного перегляду традиційної системи норм і цінностей з урахуванням європейських стандартів, але й одночасного збереження гуманістичної парадигми вітчизняної освіти. Тому сьогодні вкрай необхідна розробка нової методології професійної діяльності освіченого фахівця, методики формування і розвитку його професійної культури.

Завдяки гуманістичній педагогіці, особливо у другій половині ХХ століття, орієнтація на формування особистості перейшла із сфери елітарного експерименту у масову школу. Якщо поняття «парадигмальної освітньої ідеї» відносяться до сфери духовного розвитку, то поняття «трансформації парадигми освіти» встановлює за допомогою філософії зв'язок розвитку освітньої сфери в цілому із загально-системними змінами епохального характеру. Теоретико-методологічне значення цього поняття полягає в тому, що воно дає змогу згрупувати близькі конкретно-історичні філософсько-освітні парадигми за ознакою зв'язку зі схожими соціальними умовами буття і виділити глобальні зміни в сфері освіти, пов'язані з глобальними загальносоціальними змінами. У зв'язку з цим поняття «трансформація парадигми освіти» починає визначитися через радикальну зміну всіх компонентів освітньої сфери, що надає їй нової соціальної якості у зв'язку із загально-системною трансформацією суспільства.

У цьому контексті важливо усвідомити сутність та сам процес переходу від класичної до посткласичної парадигми освіти. Із світоглядно-філософського боку класична парадигма освіти є системним завершенням гуманоцентричної переорієнтації освітньо-виховної діяльності. Річ не тільки в тім, що в її фокусі знаходиться людина, а в тім, що практично знімаються обмеження в трактуванні її суті. Освіта та виховання в ідеалі мають формувати не представника стану, не працівника, навіть не громадянина, а бути повністю спрямованими на розкриття безмежних можливостей та індивідуальності людини. Центром освітнього процесу стає не та чи інша стандартизуюча сторона людини, а самоцінна, неповторна людська особистість.

Найбільш загальні риси класичної освітньої парадигми, яка значною мірою характеризує і стан сучасної освіти. Це в першу чергу її світогляд та гуманоцентричні основи, ґрунтовна науково-педагогічна база, державний світський характер системи освіти на основі забезпечення її рівної (на правовому рівні) доступності для всіх верств населення; значна диверсифікація форм і методів навчання з особливою увагою до спеціалізації освіти; класно-урочна система організації навчально-виховного процесу. Разом з тим в наш час перейшла і значна кількість суперечностей класичної освітньої парадигми. До них відносяться: суперечність між орієнтацією на розвиток людини і вузькою спеціалізацією освіти; суперечність між декларованим правом і соціальними обмеженнями на отримання якісної освіти; суперечність між системно-соціальною функцією освіти та її роллю як форми підготовки спеціалістів та багато інших. Саме в напрямі їх вирішення і відбувається процес трансформації класичної освітньої парадигми впродовж ХХ століття.

Застосування поняття «посткласичної освітньої парадигми» пов'язане з вирішенням проблеми взаємозв'язку інтересів суспільства та особистості в освітньому процесі. Основою цього стало формування сучасного ліберально-демократичного суспільства, де соціальні інститути максимально наближені до потреб особистості, а загальноприйняті норми сприяють її самоактуалізації.

Характерною методологічною особливістю посткласичної освітньої парадигми — це практична відсутність загальних концептуальних обмежень для освітньої теорії та практики. Якщо раніше при всіх відмінностях педагогічні школи все ж концентрувалися навколо кількох основних філософсько-освітніх концепцій, то в ХХ ст. розмаїття і концепцій, і шкіл навіть не піддається строгій науковій класифікації. Причиною цього стало величезне прискорення соціального розвитку і ускладнення суспільства — і з точки зору видів і завдань діяльності, і з точки зору соціальної структури, і з точки зору соціальної комунікації і т. д. Практично нічим не обмежене різноманіття поглядів, концепцій, шкіл та напрямків дає можливість назвати посткласичну освітню парадигму парадигмою освітнього плюралізму.

Трансформація «філософської парадигми освіти» як окремий термін може тлумачитися як визначення епохи, протягом якої реалізуються ті освітні новачі, які були започатковані в момент її становлення. Таке розуміння парадигмальної трансформації має свої підстави, оскільки в момент свого виникнення остання існує переважно у вигляді ідей,

завдань, зародкових форм, а свій зміст повністю розгортає протягом всієї епохи в ряді послідовних конкретно-історичних філософсько-освітніх парадигм, на кінець епохи вичерпуючи свій зміст і тим самим готуючи ґрунт для наступної трансформації.

Визначальними критеріями освіти в рамках Болонського процесу є: якість підготовки фахівців; зміцнення довіри між суб'єктами освіти; відповідність європейському ринку праці; мобільність; сумісність кваліфікації на вузівському та після вузівському етапах підготовки; посилення конкурентоспроможності Європейської системи освіти.

Згідно з Болонськими документами [13], багато рішень щодо освіти ще залишаються в сфері контролю національної держави, і все ж, транснаціональний проєкт Європейської інтеграції справляє все сильніший і сильніший вплив на освітню політику держав-членів ЄС. Базуючись на ретельному аналізі різних європейських договорів, політик та конкретних кроків проглядається, що кумулятивний ефект від спроб гармонізувати різні європейські національні освітні системи виходить далеко за поставлені спочатку цілі інтеграції, які полягали в тому щоб захистити континент від небезпечних проявів націоналізму та подолати властивий їм етноцентризм. Усі красномовні слова про мобільність, прогрес, інтелектуальну і культурну загальноєвропейську базу і т.п. стають пустим звуком, адже в одному з пунктів Болонської декларації дуже чітко проголошується основна мета авторів Болонського процесу — пристосувати систему освіти всіх країн Європи до створення сприятливих умов для процвітання панівної еліти провідних країн Європи — Англії, Франції, Німеччини, Італії, тобто — створення дешевої кваліфікованої робочої сили і втрати національної ідентичності більшості країн-учасників цих угод.

Там де йде мова про сучасну освіту завжди мається на увазі здатність мати знання, а не уміння. Тобто, пошук шляхів опосередковування існуючих парадигм освіти і становлення спільного міжнародного освітнього простору може мати приховану мету — розділити знання та уміння на етнічно сформовані та «етнічно безбарвні». Тобто формування уміння залишається функцією національної складової освіти, а знання (відповідно і мислення) стає функцією міжнародно визначеної та обмеженої освіти, яка дає знання, що керує уміннями. Отже, Болонський процес може розглядатися як деконструкція національних освітніх шляхом своєрідного «інтелектуального терору» та англосаксонського шовінізму. Тому тільки за умови визнання пріоритетності національних здобутків

освіта в Україні не буде перетворена на сировинний додаток до світи інших Європейських держав.

Формування єдиного освітнього простору в Європі супроводжує процес інформатизації освіти. Це дозволяє звернути увагу на проблему звуження комунікативного простору між викладачем і вихованцем, оскільки комп'ютер, виконуючи позитивні функції, одночасно виконує роль «непроникливого вчителя», без зворотного зв'язку де для передачі досвіду, що становить важливу складову освіти, місця не залишається. Звернення до досвіду вирішення зазначеної проблеми виявило актуальність становлення іншого відношення до інформатизації, яке визначається поняттям «інформаційна культура». У свою чергу, гармонізація різних парадигм освіти шляхом їх входження в культуру, стає обґрунтуванням пріоритетного поширення національних традицій, філософій, освітніх систем..

Формування нової філософської парадигми освіти відбувається в рамках процесу інституалізації філософської освіти як самостійної сфери знань. Різні підходи до розуміння останньої визначають і різні способи тлумачення парадигмальних основ сучасної освіти. Всі вони є різновидами дифузного та системного розуміння природи цієї науки.

Ретельний аналіз дозволяє побудувати «двоповерхову модель» сучасної освіти. Першою складовою є сукупність світоглядно-методологічних аспектів міждисциплінарних педагогічних теорій і практик, які вбудовані в різні проекти з метою розробки метафізичних та аксіологічних проблем освітньої діяльності в широких рамках соціокультурного контексту розвитку людини. Другою складовою є осмислення із загальнофілософських позицій розвитку освіти, як особливої галузі наукового знання та педагогічної теорії, що має своїм результатом синтез загальнофілософських та власне педагогічних знань про освіту і людину як центр освітньої діяльності. Соціальна роль нової філософської парадигми освіти полягає не в тому, щоб здійснювати директивну уніфікацію всіх сторін педагогічного процесу, а в тому, щоб встановлювати загальні екзистенційно-аксіологічні орієнтири розвитку системи освіти.

Література:

1. Андрущенко В. П. Педагогічна освіта України: Болонські виклики і напрями модернізації/Андрущенко В. П.//Практична філософія. — 2004. — № 1. — С. 124–128.

2. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю/Андрущенко В. П. — К.: Знання України, 2004. — 804 с.
3. Дмитриченко М. Ф. Вища освіта і Болонський процес: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]/Дмитриченко М. Ф., Хорошун Б. І., Язвінська О. М., Данчук В. Д. — К.: Знання України, 2007. — 440 с.
4. Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність/Дроб'язко П. І. — К.: Освіта, 1997. — 224 с.
5. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти/Журавський В. С., Згуровський М. З. — К.: ВПК «Вид-во «Політехніка», 2003. — 200 с.
6. Золотухіна С. Т. Виховуюче навчання: (спецкурс з історії педагогіки)/Золотухіна С. Т. — Харків: ХГІ «НУА», 1994. — 168 с.
7. Корсак К. В. Суспільство і освіта — тенденції коеволюції у ХХІ столітті/Корсак К. В.//Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. — К.: Ін-т держави і права НАН України, 2002. — Вип. 3. — С. 189–201.
8. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). — К.: Грамота, 2003. — 216 с.
9. Лутай В. С. Про стан розробки концептуальних засад філософії освіти в Україні та їх впровадження в педагогічну практику/Лутай В. С.//Філософія освіти. — 2005. — № 1. — С. 30–37.
10. Пономарьов О. С. Логіка визначення змісту навчання як проблема сучасної філософії освіти/Пономарьов О. С.//Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: зб. наук. праць/[за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало]. — К.: Основи, 2003. — С. 103–113.
11. Сбруева А. Болонський процес: пошуки шляхів підвищення конкурентоспроможності європейської вищої освіти/Сбруева А.//Шлях освіти. — К.: Педагогічна преса, 2002. — № 1. — С. 18–21
12. Товажнянський Л. Л. Логіко-методологічні аспекти розробки перспективної парадигми інженерної

освіти/Товажнянський Л. Л., Пономарьов О. С.//Теорія і практика управління соціальними системами. — Харків: НТУ ХПІ, 2003. — № 4. — С. 23–31.

13. Болонський процес у фактах і документах (Сорбона — Болонья — Саламанка — Прага — Берлін)/[уклад.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубіянюк, І. І. Бабін]. — Тернопіль: Вид-во «Економічна думка» ТАНГ, 2003 р. — 60 с.

Мельник О. Е. Трансформація класической философской образовательной парадигмы в контексте болонских деклараций

Анализируются преимущества и угрозы вхождения Украины у Болонский процесс.

Ключевые слова: *трансформация, образовательная парадигма, Болонские декларации.*

Melnik O. E. Transformatsiya classical philosophical educational paradigm in the context of the Bologna deklaratsiy

Advantages and threats to Ukraine's entry in the Bologna process.

Keywords: *transformation, educational paradigm, Bologna Declaration.*

УДК 328 (477:4)

БІКАМЕРАЛІЗМ: ЄВРОПЕЙСЬКА ТРАДИЦІЯ ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Колюх В.[©]

Кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Автор досліджує європейські традиції функціонування двопалатних парламентів та перспективи запровадження бікамералізму в Україні.

Ключові слова: *бікамералізм, парламентаризм, вибори та виборчі системи, система стримувань та противаг.*

Віднедавна у вітчизняному політичному «ефірі» знову зазвучала тема зміни структури вищого представницького органу. Питання про доречність «бікамералізації» останнього (тобто, його перебудови на засадах двопалатності) дає широкий простір для дискусії у межах національного політичного процесу. Відповідна проблематика неодноразово аналізувалася у наукових та публіцистичних джерелах протягом усього періоду незалежності. Однак саме нині нагальна необхідність узгодження організації державної влади із потребами та викликами сьогодення вимагає остаточного визначення у цьому питанні. Тому, приміром, у Посланні Президента України до Верховної Ради за 2011 р. створення двопалатного парламенту розглядається як імовірний спосіб забезпечення рівного представництва інтересів усіх регіонів на центральному рівні [4, с. 16].

Ще далі йде відомий вітчизняний правник-державознавець М. Оніщук, проголошуючи перехід до бікамералізму одним зі стрижневих елементів реформування Конституції в контексті побудови надійної системи стримувань та противаг і ефективної демократії загалом. Зокрема, на думку дослідника, утвердження бікамеральної структури законодавчого органу (з одночасним зменшенням загальної чисельності народних обранців до 384 осіб) надало б можливість: збалансувати владу та забезпечити функціональну стабільність вищого законодавчого органу; розширити представницьку демократію і посилити процеси

децентралізації, запровадити конституційний механізм рівного представництва регіонів; підвищити якість законотворчого процесу, розмежувати функції нормотворення та державотворення [5].

Двопалатний парламент мав би поєднувати в собі і політичне, і територіальне представництво. Його нижня палата (Палата депутатів), будучи обраною шляхом прямих виборів за пропорційною системою, є органом політичного представництва народу. Крім законодавчої функції, на нижню палату парламенту покладається відповідальність за формування уряду та контроль за його діяльністю. Неспроможність призначити уряд та затвердити програму його діяльності повинна мати наслідком розпуск нижньої палати парламенту та її дострокові вибори. Верхня палата (Сенат) має обиратися прямими виборами за мажоритарною системою та представляти громади й регіони України. Їхнє рівне (по три особи від областей та столичного Києва) представництво буде виступати чинником консолідації. Передбачається ротація сенаторів у певний термін, що дасть можливість забезпечити наступність і стабільність у здійсненні влади. Цьому ж буде слугувати й підвищений віковий ценз депутатів верхньої палати. На відміну від нижньої палати, Сенат не може бути розпущений.

Верхня палата покликана взяти на себе повноваження щодо кадрових призначень, які не є урядовими, а також схвалення рішень Президента України у сфері оборони і безпеки. Пропонується також передати сенаторам функції призначення виборів Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів обласних, Київської міської, районних рад, рад громад, голів громад, рівно як і дострокового припинення повноважень цих органів за поданням глави держави. Тобто, за Сенатом закріплюються установчі повноваження, які загалом відбивають важливу установчу роль верхньої палати парламенту. Таким чином, на думку М. Оніщука, як і багатьох інших вітчизняних прихильників бікамералізму, наявність верхньої палати суттєво обмежуватиме вплив деструктивних партійних чинників, що від них об'єктивно страждає діяльність сформованих на партійній основі однопалатних органів [5].

Оскільки самі адепти ідеї двопалатності в Україні схильні посилятися на європейський досвід (і не лише через відсутність відповідних прецедентів у нашій історії), то спочатку доцільно коротко розглянути бікамеральну модель у загальноконтинентальному контексті. В Західній Європі, а надалі — мірою експорту притаманних їй політичних

інститутів — й у всьому світі існування других (або ж верхніх) парламентських палат завжди диктувалося потребою гарантованого представництва на найвищому рівні якихось особливих інтересів. У класичному варіанті нижня палата уособлювала волю народу загалом, а верхня репрезентувала великі та/або специфічні суспільно значущі групи. Це могли бути окремі стани (найчастіше — аристократія) або регіональні чи інші територіальні громади — спеціальне представництво останніх є абсолютно логічним у федеративних державах. Щодо станового представництва, то його модернізованим і досить поширеним у міжвоєнний період (Італія, Португалія, Естонія тощо) різновидом була корпоративна модель парламентаризму, котра передбачала комплектування палат з представників основних функціональних та професійних груп суспільства. Схожі ідеї непартійного представництва за територіальним і корпоративним принципом побутували і в українській політичній думці тієї доби. Зокрема, саме такий спосіб формування представницької влади вважав оптимальним для майбутньої Української держави В. Липинський [див., зокр.: 3, с. 372–412 тощо]. Показово, що іншим найбільш знаним критиком партійного поділу й представництва був опонент Липинського у рамках державницького напрямку вітчизняної політології — Д. Донцов. Утім, на сьогодні елементи корпоративного представництва на загальнодержавному рівні серед європейських країн зберігаються лише в Ірландії [1, с. 156].

Чи не головною перевагою тих чи тих форм забезпечення окремого представництва певних соціальних (насамперед, регіональних) інтересів у національному парламенті небезпідставно вважається здатність стабілізувати складні, негомогенні спільноти, розділені на два або декілька виразних територіальних чи ідейно-ціннісних сегментів. Дійсно, один з теоретиків демократичного транзиту багатосегментних суспільств А. Лейпхарт зауважує переваги бікамералізму, який робить більш надійним репрезентування та узгодження поляризованих інтересів при прийнятті політичних рішень. Пов'язуючи однопалатність із неприйнятним для таких суспільств урядуванням відносної більшості, дослідник протиставляє йому ідею представництва й співпраці усіх активних соціальних груп у верхній палаті [2].

Загалом, досвід сучасних розвинених демократій доводить, що двопалатний парламент дійсно часто буває демократичнішим за однопалатний. Зовні двопалатний парламент є менш вразливим для «захоплення» певною політичною силою або коаліцією політичних сил

з метою монополізації влади. Наявність позапартійної верхньої палати здатна запобігати виникненню диктату парламентської більшості нижньої палати. Двопалатність унеможлиблює підготовку завідомо неякісних та лобістських законопроектів, сприяє пом'якшенню вузькопартійного та міжгрупового протистояння тощо. Як правило, бікамералізм забезпечує не тільки партійно-політичне представництво, але й представництво територіальних громад. Двопалатний парламент здатний також перешкоджати експансії популізму депутатської більшості нижньої палати та вузькопартійному узурпуванню урядових функцій. Можливість попередження популістських, а інколи й відверто авантюристичних рішень нижніх палат є далеко не останнім аргументом на користь бікамералізму.

З-поміж недоліків сучасного бікамералізму, виявлених європейською практикою, слід назвати: 1) ускладнення діяльності органу законодавчої влади, що унеможлиблює швидке реагування на зміни в державотворчому процесі; можливим суб'єктом прийняття актів стає орган виконавчої влади, який спроможний оперативно вирішити проблемну ситуацію; 2) розмежування всередині парламенту між його верхньою та нижньою палатами (найчастіше — внаслідок їхнього різного політичного складу), а також виникнення політичних вісей: палата парламенту — уряд, палата парламенту — глава держави; отже, можливе штучне протистояння між палатами, що є підґрунтям політичних суперечок як усередині парламенту, так і між гілками влади. Крім того, двопалатні парламенти змушені вирішувати процедурні питання, відсутні за унікамералізмом: 1) з'ясування принципів розподілу повноважень між двома палатами з огляду виконання спільних функцій; 2) визначення термінів повноважень верхньої палати, порядку її формування; 3) регламентація статусу апарату палат тощо.

Оскільки на сьогодні однією з найбільших проблем України є здатність вітчизняної політичної системи до інтеграції соціально-політичних та національно-культурних розмежувань у рамках єдиної держави, то нагальним завданням мало б стати інституційне оформлення механізмів такої інтеграції. Ігнорування цього питання веде до перманентних конфліктів всередині політичної системи, а в перспективі загрожує колапсом самої держави. Наявна ж у нас композиція парламентаризму об'єктивно більше пристосована до гомогенних суспільств із єдиною культурною ідентичністю, і, таким чином, за нинішнього

рівня соціально-політичної розмежованості парламент не виконує свою основну функцію — представництво інтересів.

Усе це сприяє надмірній міфологізації ще неіснуючого українського бікамералізму з усіма його можливими в наших умовах плюсами й мінусами. Експертні оцінки перспектив двопалатності часто-густо відрізняються невинуватою категоричністю та емоційністю, коливаючись від безапеляційної апології до цілковитого неприйняття. На думку одних, зміна «інституційного дизайну» законодавчої влади може допомогти вийти з глухого кута, врівноважити нестабільність нижньої палати, а також належним чином врахувати різноманітність регіональних інтересів і права великих та малих соціальних одиниць. Інші кажуть про політичні небезпеки, нібито закладені в самій бікамеральній моделі, котрі, до того ж, чомусь мають виявитися особливо згубними саме для нашої держави. Серед таких негативів багато дослідників на перше місце ставлять потенційну можливість регіоналізації чи то пак навіть федералізації конституційно унітарної України в разі запровадження двопалатності у її класичному вигляді (з окремою палатою для представництва регіональних громад) [6, с. 40].

Дискусії навколо загрози відцентрових тенденцій і фрагментації вітчизняного державно-політичного простору як ледь не неминучого наслідку бікамералізму являють собою хрестоматійний зразок згаданої вище міфологізації цього явища в українському політикумі. Такі побоювання не мають наукового підґрунтя і, що найголовніше, не знаходять свого підтвердження. Бікамералізм є історично давньою і однією з можливих форм організації представницької влади в унітарній державі. У Європі чимало унітарних країн зі сталою традицією бікамералізму (Велика Британія, Ірландія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Франція, Польща). Хоча між федералізмом і бікамералізмом існує зв'язок, водночас він не має зворотного характеру. Історії невідомі прецеденти розпаду країни або переходу до федеративного устрою внаслідок діяльності двопалатних парламентів загалом і верхніх палат зокрема. Зайвим свідченням умовності «федералізаційних» ризиків бікамералізму є те, що на зорі української незалежності можливість побудови двопалатної моделі (та ще й у своєму типово федеративному форматі із кількісно рівним, а отже непропорційним представництвом територій) припускалася не лише всіма трьома офіційними конституційними проектами, але й проектами тих політичних сил, які тоді найпоследовніше обсто-

ювали жорстко унітарний державний устрій — Конгресу Українських націоналістів та Української Республіканської партії [7].

Проте не менш небезпечно було б абсолютизувати переваги бікамералізму, а надто — в конкретно-історичних умовах сучасної посткомуністичної України. Адже у нас всі зазначені сильні сторони двопалатної моделі може бути знівельовано самим лише характером виборчого процесу й електоральної культури. Оскільки у європейській та світовій практиці найбільш повноважними та дієздатними є ті верхні палати, члени яких обираються прямим голосуванням, не дивно, що більшість вітчизняних бікамеральних проєктів передбачають саме такий спосіб формування корпусу сенаторів. Однак в Україні вже давно зашкалює рівень корумпованості виборів навіть у звичайних одномандатних округах. Тут практично неможливо перемогти без мільйонних фінансових вкидань та/або підтримки з боку державної влади (сумнозв'язний «адмінресурс»). А тепер уявімо, що відбуватиметься у «мегаокругах» (2–3 на область) або при прямому обранні верхньої палати територіями. За збереження наявних тенденцій сформований у такий спосіб «сенат» ризикує перетворитися на клуб мільярдерів, які репрезентуватимуть насамперед інтереси своїх олігархічних угруповань, до того ж, нерозривно пов'язаних через систему непрозорих корупційних каналів із численними патронами й клієнтами в структурах виконавчої влади. Причому інші можливі способи формування верхньої палати (непрямі вибори, кооптація, призначення) в нашій ситуації за певних обставин тільки збільшуватимуть ступінь залежності верхньої палати від волі владно-бізнесових кіл та державної бюрократії.

Отже, головним і найбільш імовірним негативним наслідком бікамералізму для України може бути, певна річ, зовсім не гіпотетична «федералізація», а цілком реальна перспектива порушення балансу влади та подальшого зниження загального рівня її легітимності внаслідок створення «кишенькової» для власників великих капіталів і «мажоритарного» адмінресурсу верхньої палати. Неважко собі уявити, яким буде авторитет законодавчого органу, де за допомогою такого «внутрішнього цензора» блокуватимуться на угоду олігархічним інтересам найменші прояви «популізму» та «авантюризму», що вони в наших умовах і без того є лише слабким відлунням істинних суспільних запитів. На принциповій можливості такого негативного впливу верхніх палат на загальну легітимність представницької влади акцентує увагу, зокрема, ірландський дослідник бікамералізму Дж. Коуклі [1, с. 162].

Українська політика потребує насамперед зміни ціннісних засад, а не інституційних атрибутів, етики, а не етикету (чи то пак «дизайну»). Вітчизняний правлячий клас мусить пройти складний шлях подолання клановості, цинізму й корупційного свавілля. Висхідною точкою і, одночасно, запорукою ефективності подальшого реформування владних інститутів має бути відхід від попереднього формату політичних відносин. Інакше будь-які інституційні інновації слугуватимуть лише зовнішнім оздобленням старих вад нашої влади.

Література:

1. Коукли Дж. Двухпалатность и разделение властей в современных государствах/Дж. Коукли//Политические исследования. — 1997. — № 3. — С. 148–168.
2. Лейпхарт А. Демократия в многокомпонентных обществах: Сравнительное исследование [Пер. с англ.]/А. Лейпхарт. — М.: Аспект Пресс, 1997. — 287 с.
3. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму//У кн.: Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії/В. Липинський [За заг. ред. Я. Пеленського]. — Т. 6 (Політологічна секція). Кн. 1. — К.-Філадельфія: Ін-т східноєвропейських досліджень НАН України, 1995. — 471 с.
4. Модернізація України — наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К., 2011. — 416 с.
5. Оніщук М. Доктрина конституційної перебудови: завдання та напрямки реформи [електронний ресурс]/М. Оніщук. — Режим доступу: <http://ilp.kiev.ua/node/318>.
6. Шляхтун П. П. Бікамералізм в Україні: за і проти/П. П. Шляхтун//Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. — № 32. — К.: Ред.-видавн. центр «Київський університет», 2000. — С. 38–42.
7. Якою могла бути українська Конституція. Проекти громадянського суспільства/ШПА при НаУКМА, УНЦПД, КВУ [За заг. ред. Н. В. Линник]. — К.: Лікей, 2008. — 64 с.

Колух В. Бикамерализм: европейская традиция и украинские перспективы

Автор исследует европейские традиции функционирования двопалатных парламентов и перспективы внедрения бикамерализма в Украине.

Ключевые слова: *бикамерализм, парламентаризм, выборы и избирательные системы, система сдержек и противовесов.*

Kolyukh V. Bicameralism: European Tradition and Ukrainian Prospect

Author investigates the European tradition of two-chamber parliament function as well as prospects of bicameralism implementation into Ukrainian political practice.

Keywords: *bicameralism, parliamentarism, elections, electoral systems, checks and balances system.*

УДК 32.001 (470+571)

«ВЧЕННЯ ПРО ІМПЕРІЮ» Ф. ТЮТЧЕВА**Скребець О. В.**[©]

*Кандидат політичних наук, докторант кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Аналізується «вчення про імперію» Ф. Тютчева. Дається оцінка затребуваності цієї концепції в сучасній геополітичній думці Росії.

Ключові слова: *російська імперська ідея, імперія, імперський дискурс.*

Актуалізація наукового інтересу до інтелектуального та політичного досвіду минулого України та Росії зумовила необхідність переосмислення еволюції імперської ідеї в суспільно-політичних переконаннях російських учених і переоцінки з позиції відповідності сучасним реаліям ідей, які були сформульовані на тему імперії в російській політичній думці XIX-початку XX ст. Аналізу російських політичних доктрин присвячені роботи вітчизняних учених О. Бардаша, І. Мацевко, Р. Рукомеди, О. Халапсіса, М. Шульги та ін. Імперська ідея найяскравіше та найбільш радикально представлена в публіцистиці російського мислителя, відомого поета Ф. Тютчева, який вважав імперію визначальним принципом російської державності. Ф. Тютчев є ідеологом одного з найсміливіших проєктів створення великої православної імперії — спадкоємиці Візантії. Майбутнє Росії в його концепції пов'язується з самотністю християнської цивілізації, не стільки слов'янської, скільки такої, що базується на приматі Церкви, що не підміняла Бога людиною та визнавала владу такою, що йде від Бога, на «вищій свідомості». Ціллю статті є аналіз «вчення про імперію» Ф. Тютчева та оцінка затребуваності цієї концепції в сучасній геополітичній думці Росії.

Геополітичний проєкт Ф. Тютчева заснований на уявленні Росії «Другою Європою», яка рівноцінна Західній і є її духовним конкурентом, відмінним своїм потенціалом, втіленим у слов'янській єдності. Ця перевага, за думкою Тютчева, повинна привести до протистояння та неминучого конфлікту між «Східною Імперією» та Західним світом, якому властива антислов'янська, антиправославна політика та страх перед перспективним слов'янським світом, який розвивається

та міцніє. Ф. Тютчев асоціював всю європейську історію з боротьбою Західної та Східної імперій, що веде своє начало від епохи розпаду Риму під ударами варварів. Саме як християнська імперія, Росія, на думку Ф. Тютчева, є центром тяжіння для всіх східних християнських народностей. Необхідною умовою для розвитку духовних основ слов'янського єднання, підтримки високої моральності, культури та просвітництва він вважав об'єднання слов'ян під керівництвом Росії як ідейного центру. У листі від 3 травня 1867 р. він стверджував, що Росія має «історичне право» на захист «нещасних народностей, які в очах Заходу непростачно повинні у тому, що тяжіють до нас» [1, с. 215]. Народи, розташовані на територіях між двома Європами, за його концепцією, як слов'янські, так і неслов'янські, рано чи пізно будуть вимушені обирати, до якої з імперій приєднатися.

Імперостворюючим принципом в його проєкті виступає не племінне питання, а християнська традиція, її сакральне значення: «Росія набагато православіша, ніж слов'янська, та, як православна, вона є заставохранителькою Імперії» [2, с. 222]. Етнічний принцип імперобудівництва Тютчев вважав другорядним, додатковим і критикував виключно слов'янський підхід до проєктів збирання та розвитку імперії, зводячи його значення до одного з засобів імперобудівництва. У квітні 1848 р. він написав у статті «Росія та революція», що «Росія перш за все християнська імперія; російський народ — християнин не тільки через православ'я своїх переконань», а «через ту здібність до самовідречення та саможертви, яка складає основу його етичної природи» [3, с. 183]. Визначаючи підстави свого проєкту імперобудівництва, Тютчев практично ігнорував географічні та історичні особливості Росії.

Підкреслюючи принципові відмінності Східної Імперії від Західної, Ф. Тютчев вірив в глибоку єдність слов'ян. Світ слов'янських народів, за його словами, «за природою своєю єдиний і тісно з'єднаний у всіх своїх частинах, живе своїм власним життям, самобутнім і непорушним. Він може бути фізично роздільний, але в етичному відношенні він вічно єдиний і неподільний» [4, с. 393]. Слов'янська історична єдність, згідно концепції Ф. Тютчева, повинна привести до створення Східноєвропейського союзу за умови інтенсивної геополітичної експансії Росії, яку мислитель виправдовує та вважає органічною та закономірною. Історію Росії, починаючи з XVI ст., Ф. Тютчев називає історією природного та закономірного єднання слов'янських народів, яке повинне завершитися формуванням могутньої «Східної Імперії» зі всіх не романсько-германських народів,

виходячи із спільності духовно-етичного начала. Процес історичного розвитку Росії Ф. Тютчев розділяє на етапи формування імперії Сходу; критеріями для розподілу є її територіальні надбання. Стало зрозуміло, пише Тютчев, що горезвісні завоювання та насильства були найорганічнішою та найзаконнішою справою, які тільки скоювалися в Історії, що просто відбулося гігантське возз'єднання [5, с. 382].

У статті «Росія та революція» Тютчев виділяє дві сили «сучасного світу»: революційну Європу та консервативну Росію. Сучасна Ф. Тютчеву Росія, згідно з його концепцією, повинна, склавши «Східну Імперію», перевершити Захід і одержати політичне домінування на континенті. Ф. Тютчев писав, що «Східна Імперія», як спадкоємиця Західної, має право включити в свій склад всі території, що не відносяться до корінного Заходу, оскільки вона є законною, прямою спадкоємицею верховної влади Цезарів, упорядкованої, стримуваної та освячуваної Християнством. Ф. Тютчев доводив спадковий характер прав Росії на християнську, європейську культуру, вважаючи, що російський імперіалізм веде свій родовід від Константинополя та Римської імперії. Право на імперський розвиток Росії він пов'язував з її візантійською спадщиною: «Законна Імперія залишилася прив'язаною до спадщини Костянтина» [2, с. 222].

Російський мислитель розглядає Росію не тільки як самостійну та могутню політичну одиницю, до якої примикають інші православні народи, але як єдиного носія православ'я. Згідно з концепцією Ф. Тютчева, Росія повинна «органічно» включити в імперію всі не романсько-германські народи, оскільки Захід спотворює їх національний характер і духовні основи. Він називав західну цивілізацію результатом діяльності Західної Церкви та у своїй праці «Росія та Німеччина» констатував: «Протягом багатьох століть Західна Європа самовпевнено вважала, що немає, та і не може бути жодної іншої Європи окрім неї... Але визнати, що за цими крайніми рубежами лежить інша Європа — Східна Європа, законна сестра християнського Заходу, як і вона християнська, правда не феодална та не ієрархічна, але завдяки цьому більш глибоко християнська; що там лежить інший світ, єдиний у своїй основі, міцно сполучений у своїх частинах, що живе власним органічним, самобутнім життям, — ось чого не міг визнати Захід, в чому ще і в наші дні багато хто має сумніви...» [5, с. 381–382]. Цими чинниками Тютчев доводив духовну рівність Східної та Західної Європи та обгрунтовував потенційну антизахідну спрямованість майбутнього союзу слов'ян.

Історія Заходу, не дивлячись на «римське питання» та розділення церков, також досліджується Ф. Тютчевим через «принцип імперії». Імперський чинник визначається їм як центральний навіть при аналізі революції (наприклад, революційної імперії Наполеона). Походження ідеї імперії в цілому він пов'язує із Західним світом, проте називає «душею Заходу» імперію як узурпацію влади, відступ від християнської ідеї. На відміну від імперії Сходу, імперія Заходу є її підробкою, жалюгідною подібністю, що спотворює християнство. Спроби утілити ідею імперії в Західному світі Ф. Тютчев вважає приреченими на невдачу у зв'язку з його насильницьким і протиприродним, «незаконним» характером. Якщо Росію Тютчев називає християнською імперією, а російський народ — християнським, то революція, на його думку, — це ворог християнства: антихристиянський настрої він вважав «душею революції, її відмінним характером» [6, с. 295]. З 1815 р., як стверджував Ф. Тютчев, «імперія Заходу вже не на Заході. Імперія повністю пішла звідти та зосередилася там, де у всі століття існувала законна традиція Імперії» — в Росії [2, с. 225]. Згідно з концепцією Тютчева, Захід є тільки половиною «великого історичного цілого», другою половиною якого є «Східна Імперія», яка володіє значним потенціалом і покликана реорганізувати всю Європу за ініціативою та під керівництвом Росії. Ф. Тютчев писав про Німеччину та Італію як про майбутні імперські провінції Росії (після тривалих міжособних воєн на Заході).

Геополітичний проект устрою Росії як православної імперії, що займає весь Євразійський континент, є в чернетках статті Ф. Тютчева «Росія та Захід». Остаточним його варіантом, на думку Ф. Тютчева, повинна стати Росія, що «органічно» підпорядкувала собі всі території, що історично належать їй, і що об'єднала всі слов'янські народи. «Спочатку по слов'янському сліду поглиналися слов'янські землі Східної Німеччини «до Ельби», що були онімечені, та Австрія... Далі, «поглинання Австрії» трактувалося... і як підступ до підпорядкування Росією по австро-імперському сліду всієї Німеччини та Італії, «двох земель Імперії». Ймовірно, в проект входила вслід за «поверненням» Константинополя також окупація близькосхідних земель Порти — до Нілу та Євфрату. І, нарешті, найважливішою частиною утвердження «іншої Європи» ставало підпорядкування папства, а через нього вчинення контролю над переважною більшістю західного людства» [7, с. 93]. Росії в концепції Тютчева відведена роль остаточного оформлювача Імперії, яка охопить всю ойкумену, без чого православна імперія буде неповною, незавершеною, не здатною до існування. Цій ідеї близькі концепції російського

філософа В. Соловйова, який доводив, що «Росія, як країна переважно християнська, покликана внутрішньо відновити та зовнішнім чином об'єднати все людство» [8, с. 131].

Росію майбутнього Тютчев уявляє як імперію Сходу та заключає: «Імперія Сходу: це Росія в остаточному вигляді» [2, с. 222–223]. Східну Європу Ф. Тютчев називає «на три чверті сталою» та зобов'язаною одержати Константинополь, який він вважає останнім і найістотнішим доповненням природного ходу подій. Саме Константинополь, згідно з його концепцією, історичним Провидінням призначений «Східній імперії», Росії як природній спадкоємиці Візантії, де він повинен стати столицею. Необхідність його входження до складу всеслов'янської держави пояснювалася Ф. Тютчевим встановленням верховенства «Східної Імперії» над Західним світом. Органічним продовженням цього процесу Тютчев вважає підпорядкування Східному об'єднанню латинства та Риму, який, на думку автора, також може використовуватися «Східною Імперією» як одна із столиць союзу.

Долю православ'я Ф. Тютчев, таким чином, ставив в залежність від долі Російської імперії у своїй версії розвитку імперського надконфесійного християнства. У замітці Тютчева від 9 вересня 1849 р. йдеться про два факти, які були б здатні «у встановлений час укласти на Заході революційне міжцарство трьох останніх сторіч і відкрити в Європі нову еру». Цими двома чинниками у Тютчева названі: 1) остаточне утворення великої православної Імперії, законної Імперії Сходу, одним словом, Росії майбутнього, здійснене поглинанням Австрії та поверненням Константинополя; 2) возз'єднання двох церков — східної та західної. Згідно з ідеєю Тютчева, ці два факти складають один: «православний імператор в Константинополі... православний папа в Римі, підданий імператора» [9, с. 196].

Можливість подальшого існування Росії Ф. Тютчев пов'язував із створенням «Імперії Сходу» та еволюційним переростанням Росії у межах імперського періоду в наддержаву, яка включає всі народи Східної Європи та всю територію Євразії. Як стверджував Тютчев, «якщо б Росія не дійшла Імперії, то вона зникла б» [2, с. 223]. У разі провалу здійснення континентального проекту об'єднання слов'янських та інших нероманських і ненімецьких народів, Росія не зможе продовжити своє існування, приходять до висновку Ф. Тютчев. Отже, за Тютчевим, як вважав Г. Флоровський, імперія є «історичним рубежем, до якого Росія прагне. І якщо його не досягне, то і загине» [10, с. 350].

У концепції Ф. Тютчева знайшла свій розвиток ідея «*Translatio Imperii*»: «Що ж таке Імперія? Вчення про Імперію. Імперія не вмирає. Вона передається. Реальність цієї передачі. 4 минулі Імперії. 5-а остаточна» [2, с. 222]. Вселенська монархія, як він вважає, — це Імперія. Імперія ж існувала завжди. Вона тільки переходила з рук в руки. 4 Імперії: Ассирія, Персія, Македонія, Рим. З Костянтина починається 5-а Імперія, остаточна, Імперія християнська [2, с. 224].

Характеризуючи концепцію Ф. Тютчева, Г. Флоровський писав: ««Імперія» — ось фундаментальний принцип історичної філософії Тютчева. Ідеї його є чисто емпіричними. Його увага цілком зосереджена на сучасних політичних питаннях, на долях царств. Кажучи про Схід, він поглинений лише думками про «Православне царство»; православ'я як таке ніколи не згадується... Тютчев розглядає Росію та Православ'я як певну розумову проблему, як певний ідеальний образ» [11, с. 232]. Проте визначальною характеристикою Росії, згідно з концепцією Тютчева, є тимчасовий, перехідний характер її існування до формування «Східної Імперії». Російську імперію він уявляє в образі рятівного біблійного Ноева ковчега та вважає боргом Росії приєднати землі, заселені пригнобленими християнами, до території імперії; він заперечує порятунок поза Росією. На думку Тютчева, Росія провіденційно покликана продемонструвати всім іншим народам засновані на християнстві, правильні та нормальні форми державного будівництва шляхом об'єднання в імперію на добровільних засадах слов'янських племен. Імперія, за концепцією Ф. Тютчева, може бути в світі тільки одна, вона неподільна, й, отже, ідея «Східної Імперії» виправдовує процес колонізації та легітимує існуючі та майбутні територіальні надбання Росії. Суперечність концепції Ф. Тютчева полягає в тому, що з одного боку — він писав, що «імперія припускає законність», з іншого — «Східна Імперія», за його словами, як спадкоємиця Західної Європи, може використовувати будь-які доступні їй засоби для здійснення історичної місії [2, с. 220].

Сучасні дослідники концепції «Східної Імперії» стверджують, що Ф. Тютчев вже за життя побачив крах своєї ідеї. Ще В. Соловйов зауважував, що «віра Тютчева в Росію висловлювалася в пророцтвах більш визначених. Сутність їх у тому, що Росія стане всесвітньою християнською монархією... У свій час умовою для цієї великої події він вважав з'єднання Східної церкви із Західною через угоду царя з папою, але потім відмовився від цієї думки, вважаючи, що папство несумісне зі свободою совісті, тобто з найістотнішою приналежністю християнства» [8, с. 133]. Сучасний

російський дослідник В. Кантор зазначає, що «відразу після смерті Миколи I, розчарований у всій його показної імперської, а насправді антиімперської політиці, Тютчев на якийсь момент зневіряється в можливості Росії здійснити велику ідею всесвітньої імперії, у тому числі і тому, що державні діячі, та і народ втратили відчуття обраності, таке важливе для створення імперії» [12, с. 284].

У працях сучасних прихильників імперської ідеї в Росії зустрічаються різні, часом взаємовиключні, погляди на концепцію «Східної імперії». Сучасний російський дослідник В. Отрошенко характеризує імперську концепцію Тютчева як азійську. Він пише, що Ф. Тютчев «як новий Чингізхан створює в середині XIX ст. у своєму політичному трактаті «Росія та Захід», написаному французькою, найрадикальнішу та справді монгольську «доктрину Імперії» («doctrine de l'Empire»)), яка припускає розширення російського простору до неймовірних розмірів. На його думку, в проекті Тютчева передбачалося створення як всесвітньої «Універсальної Монархії» («la Monarchie Universalle»), так «остаточної Імперії, що знаходиться під управлінням російського царя та володіє просторами, які далеко перевершують історичну монголосферу». Ця надімперія, яка займає майже всю Північну півкулю Землі, трактується поетом як спадкоємиця всіх імперій світу — Ассирії, Персидської, Македонської, Римської, та що є єдиним законним носієм самого принципу імперії. Проте, як коментує це переконання В. Отрошенко, Тютчев був слов'янофілом, тому не «міг допустити і думки про те, що «принцип імперії» Росія успадкувала від Монголії» [13].

Сучасний культуролог з Санкт-Петербурга О. Казін відзначає провіденційний характер історичної концепції письменника: «Як дипломат і політик, Федір Тютчев передбачив Першу світову війну та натиск революції в самій Росії. Історіософською та геополітичною мрією («альтернативою») Тютчева була побудова великої греко-російсько-слов'янської Східної імперії з столицею в Царьграді (Константинополі), тобто повернення Третього Риму до свого першовитоку». Дослідник пояснює, що «Законну Імперію (на протигагу беззаконній революції) Тютчев розумів саме як Православне Царство на чолі з помазником Божим, тобто як Утримуючий початок світу — утримуючий його від остаточного кидка в безодню (2 Фес. 2: 7)». У цьому, на переконання О. Казіна, полягає основна відмінність тютчевської історіософії від класичного слов'янофільства, для якого ключовим словом було «община» [14, с. 289].

В. Цимбурський вказує на геополітичну орієнтованість концепції Ф. Тютчева — «першою за часом відомою декларації російського панконтиненталізму, який далеко вийшов за рамки будь-то «слов'янофільські» чи «панславистські»» [7, с. 88]. Концепцію Тютчева В. Цимбурський характеризує як розгортання «панславистської» «Росії-2» до панконтинентальної «Росії-3», «Росії майбутнього» [7, с. 93]. Ф. Тютчев, як зазначає В. Цимбурський, спирався на середньовічну, західну та візантійську, теорію неподільної світової Імперії, та, приклавши цю теорію до сучасної йому політичної динаміки, вивів разучі висновки. Хід його думки проливає світло на імперський середньовічний міф як найважливіше джерело геополітичної ідеології «великих просторів», яка стала в нашому столітті одним з перших симптомів кризи національних держав [7, с. 94]. Аналізуючи ідеї Тютчева, В. Цимбурський пише про ідею Імперії, яка була впродовж багатьох століть «душею всієї історії» [7, с. 92]. Він використовує ідеї Тютчева у своїй концепції «лімітрофних територій»: на думку В. Цимбурського, саме Ф. Тютчев підняв найважливіше питання про цивілізаційний статус східноєвропейських народів, і не тільки слов'янських. Ця проблема, як пише Цимбурський, яка є найважливішою сьогодні для цивілізаційної геополітики, «проблемою наявності у цивілізацій, окрім опорних етногеографічних ядер, також великих периферій, які створюють перехідний континуум між цивілізаціями». Характерно, що Тютчев пішов по шляху заперечення, «вимивання будь-яких проміжних станів, які не підпадають цілком ні під одну з двох величезних цивілізацій субконтиненту» [7, с. 90].

В. Кантор стверджує, що подібне «типове імперське світовідчуття» було властиве не тільки Ф. Тютчеву, але і багатьом його попередникам, як, наприклад, Данте [12, с. 267]. В той самий час, Тютчев, за словами В. Кантора, мріяв обернути своєрідність і відому відсталість Росії, через яку і йому було відмовлено в європейській рівності, в очевидну перевагу. Щось подібне свого часу поза сумнівом пережили і Чаадаєв, і Хомяков, і Герцен, і Достоевський. Але Тютчев насправді був тут ближчим до Данте, ніж до своїх співвітчизників-слов'янофілів, вважаючи основою благодіючого устрою людства без воєн і революцій, передумовою «загального миру» (Данте) саме всесвітню імперію. За Тютчевим, Російська імперія, будучи політичним та світським утворенням, є одночасно захисницею християнської віри як найблагодіючішою для становлення європейського людства [12, с. 280]. Тютчева В. Кантор вважає безперечним європоцентрістом. На його переконання, Тютчев

передбачав «ідеологічний» виклик нового, ліберального порядку старому, в основі своїй консервативному — виклик Революції Релігії, чи виклик нового часу середньовічному світоустрою. Порівнюючи проект «Східної Імперії» з іншими проектами кінця XIX-початку XX ст. В. Кантор помічає, що в цілому «від ідеалізації Заходу слов'янофіли та багато західників дійшли до ідеалізації Росії, пояснюючи її прийдешню велич тим, що Росія виконає вищі ідеї Європи, що не випадково слов'янський елемент і є справжній ґрунт Європи (О. Хомяков)» [12, с. 482].

Згідно з концепцією Ф. Тютчева, тільки імперський принцип наднаціонального блага демонструє здатність об'єднувати народи. Перевагами Росії як «збирачки» імперії, за концепцією Тютчева, є релігійна основа міжнаціонального зв'язку між її частинами, базування на християнській ідеї, а не доцільність політичного розрахунку та розширення, які властиві Западу. Наймогутніша Східна імперія, сформована Росією, повинна врятувати Західну Європу та весь світ за допомогою православ'я, зробивши їх православними. Таким чином, згідно з концепцією Ф. Тютчева, з одного боку — передбачено засновану на християнських цінностях модель імперії, з добровільним принципом інтеграції периферій на основі збігу інтересів Росії та слов'янського світу, з іншою — обґрунтовано неминучість використання різних політичних методів для здійснення історичної місії Росії. Саме останні позиції концепції Ф. Тютчева найчастіше піддаються критиці, оскільки сучасні російські політологи визнають, що насильство над християнськими народами руйнує ідеальну структуру імперії (як оплоту Благочестя), залишаючи лише «голий етатизм» [15, с. 402].

Доводячи, що Росія випала зі свого історичного призначення, прихильники новітньої російської імперської ідеї використовують у своїх дослідженнях сформульовані Ф. Тютчевим виправдання органічності, законності російської колонізації та завоювань Росії, прав російської імперії на пануюче положення у Східній Європі. Сучасні російські дослідники-прихильники російської імперської ідеї навіть не ставлять під сумнів, що римсько-візантійська легітимність ще має значення в сучасних умовах і буде актуалізована у XXI ст. Сучасними євразійцями, що розвивають антизахідні концепції світоустрою, ідея «Східної імперії» використовується як основа проектів нового російського імперобудівництва, зіставлення Східної Європи та всіх нероманських і ненімецьких племен Західному світу, що насаджує «протиприродні прагнення, уряди та установи». У сучасних версіях російської імперської ідеї

розробляються проекти включення східноєвропейських народів Європи в поле майбутнього імперського впливу Росії та переформатування їх призначення новим історичним буттям. В той самий час, у відсутність ідеологічного консенсусу критика сучасних версій російської імперської ідеї звучить в унісон з критикою ідей Ф. Тютчева. Так само дослідник творчості Ф. Тютчева К. Пігарев, наприклад, писав: «Незбагненно, як міг Тютчев вірити в реальність такої жадливої утопії, до якої не додумався жоден з самих крайніх панславистів» [16, с. 130].

Література:

1. Тютчев Ф. И. Сочинения: в 2-х т./Ф. И. Тютчев; [общ. ред. К. В. Пигарева].— М.: Правда, 1980. — Т. 2. Письма. — 1980. — 351 с.
2. Тютчев Ф. И. Незавершенный трактат Россия и Запад /Ф. И. Тютчев//Литературное наследство. Т. 97. Федор Иванович Тютчев: в 2 кн./Ф. И. Тютчев. — М.: Наука, 1988. — Кн. 1. — 1988. — С. 183–230.
3. Тютчев Ф. И. Россия и Запад: Книга пророчеств: ст., стихи /Ф. И. Тютчев; [ил. Ф. Домогацкого]. — М.: Правосл. Свято-Тихон. богосл. ин-т, 1999. — 202 с.
4. Тютчев Ф. Записка/Ф. И. Тютчев//Полное собрание сочинений в стихах и прозе/Ф. И. Тютчев; [сост., пред., статьи, прим. В. Кожина]. — М.: Вече, 2000. — 496 с.
5. Тютчев Ф. Россия и Германия/Ф. И. Тютчев//Полное собрание сочинений в стихах и прозе/Ф. И. Тютчев; [сост., пред., статьи, прим. В. Кожина]. — М.: Вече, 2000. — 496 с.
6. Тютчев Ф. И. Россия и революция/Ф. И. Тютчев//Полное собрание сочинений/Ф. И. Тютчев; [под ред. П. В. Быкова]. — СПб.: Издание Т-ва А. Ф. Маркс, 1913. — 468 с.
7. Цымбурский В. Тютчев как геополитик /В. Цымбурский //Общественные науки и современность. — 1995. — № 6. — С. 86–98.
8. Соловьев В. С. Поэзия Ф. И. Тютчева /В. С. Соловьев //Литературная критика. В. С. Соловьев/В. С. Соловьев; [сост. и коммент. д-р ист. наук Н. И. Цимбаева, В. И. Фатющенко; редкол.: д-р филол. наук Н. Н. Скатов и др.; вступ. ст. Н. И. Цимбаева]. — М.: Современник, 1990. — С. 105–121.

9. Пигарев К. В. Ф. И. Тютчев и проблемы внешней политики царской России. Литературное наследство. Вып. 19–21./К. В. Пигарев. — М.: Журнально-газетное объединение, 1935. — С. 177–218.
10. Флоровский Г. В. Из прошлого русской мысли /Г. В. Флоровский; [М. А. Колеров (сост.), Ю. П. Сенокосов (сост.)]. — М.: Аграф, 1998. — 432 с.
11. Флоровский Г. Исторические прозрения Тютчева /Г. В. Флоровский//Из прошлого русской мысли/Г. В. Флоровский. — М.: Аграф, 1998. — 432 с.\
12. Кантор В. К. Санкт-Петербург: Российская империя против российского хаоса. К проблеме имперского сознания в России/В. К. Кантор. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. — 544 с.
13. Отрошенко В. Писатель и пространство [Электронный ресурс]/В. Отрошенко//Октябрь. — 2004. — № 12. — С. 173–179. — Режим доступа до журн.: [\](http://magazines.russ.ru/october/2004/12/otr14.html)
14. Казин А. Л. Формула России (К двухсотлетию со дня рождения Федора Тютчева)/А. Л. Казин//Всерусский собор. — 2003. — № 3. — С. 289–292.
15. Лурье С. В. Историческая этнология/С. В. Лурье. — М.: Аспект-Пресс, 1997. — 448 с.
16. Пигарев К. В. Жизнь и творчество Тютчева/К. В. Пигарев; [АН СССР, Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького]. — М.: Изд-во АН СССР, 1962. — 376 с.

Скребец Е. В. «Учение об империи» Ф. Тютчева

Анализируется «учение об империи» Ф. Тютчева. Дается оценка востребованности этой концепции в современной геополитической мысли России.

Ключевые слова: *российская имперская идея, империя, имперский дискурс.*

Skrebets O. V. «Conception about the Empire» of F. Tutchev

«Conception about the Empire» of F. Tutchev is analyzed. Estimation of use of this conception in modern geopolitical thought of Russia is considered.

Keywords: *Russian imperial idea, empire, imperial discourse.*

УДК 101.1:316.6

ПРОМИСЛОВІ ВІДНОСИНИ ТА ТРУДОВА ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН І МОЖЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Шедяков В. Є.[©]

Доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

Досліджуються потенціал промислових відносин і перспективи трансформацій трудової поведінки людини стосовно завдань, погроз і можливостей пострадянського транзиту.

Ключові слова: *промислові відносини, трудова поведінка, соціальне партнерство, промислова демократія.*

Мозаїка укладів і промислових відносин на теренах України та конфігурація моделей трудової поведінки на них часто визначається глобальним посиленням постфордистських тенденцій, постсоветськими динаміками та проявами архетипів власне української ментальності. Втім відношення до праці в історії людства суттєво змінювалося, зберігаючи системостворюючу роль єдності труда, власності та управління. Сьогодні можна говорити про чергові трансформації промислових відносин, що мають значні соціально-політичні та загальнокультурні наслідки. Отже здійснюється масовий перехід безлічі компаній до орієнтації на індивідуальний попит як складову частину моделі виробництва для нової економіки. При цьому самі підприємства стають компактнішими, соціально відповідальнішими, потрібно менше часу на дизайн і модернізацію виробничого циклу, відповідно — формуються нові вимоги до якості персоналу (зокрема — для ліквідації можливих дефектів, виправлення помилок на ранніх стадіях виробництва), промислових відносин та трудової поведінки людини. До того ж новітність соціально-економічного укладу полягає саме у тому, що він часто ґрунтується на особливій продуктивності розумової праці: знань, що втілені у новітніх технологіях. Водночас відповідні особливості не обмежуються господарською сферою, а суттєво перетворюють вимоги до політичних інститутів і громадського життя.

Теоретичні та методологічні підходи до аналізу промислових відносин і чинників трудової поведінки людини формувалися та узагальнювалися в межах різноманітних світоглядних стилістик і вирішення різних завдань практиці такими звісними науковцями, ідеологами та практиками, як В. Аллен, Дж. Бенигер, Дж. Данлоп, Ст. Джебс, Дж. Коммонс, А. Крейг, У.Л. Макензи Кинг, У. Риддел, С. Смайт, А. Тоффлер, Дж. Шульц, В. Іноземцев тощо. Водночас ряд провідних науковців продемонстрували роль певного (надсистемного) надлишка інформації для прийняття управлінських рішень стратегічного рівня: Н. Бор (принцип додатковості), В. Гейзенберг (принцип співвідношення невизначеності), К. Гедель (теореми про неповноту), К. Поппер (принцип фальсифікацій) тощо, а також традицій, свободи та конкуренції їй, відповідно, можливостей планування та керування суспільними процесами та відносинами, що здійснили Л. фон Мізес та Ф. А. фон Хайек, «кибернетики другого порядку» в інтерпретації школ С. Біра, Р. Ешбі, У. Маккалока, Г. фон Ферстера, Дж. фон Неймана, дослідження суспільства ризику та катастроф У. Беком, Н. Луманом, розробок Р. Акоффа, В. Арнольда, Л. Бріллоена, Н. Вінера, В. Глушкова, У. Ешбі, В. Скуріхіна, Г. Фрона, Г. Хакена, П. Чекланда, К. Шеннона, С. Янга та ін. Вкрай плідним, на нашу думку, є також характеристика В. Глушковым зв'язку між різноманітністю та інформацією, різноманіттям та інформацією [1, с.53]. На межі 50–60-х рр. ХХ ст. А. Чендлер та І. Ансофф успішно розглядали підходи до диверсифікації при здійсненні стратегічного менеджменту. Пізніше Л. Ригли обґрунтував співвідношення ключової компетенції компанії (core skill) та спрямування її розвитку. Потім Р. Румельт дослідив кореляції між стратегією диверсифікації, організаційною структурою та продуктивністю роботи корпорації, етапом її розвитку та успіхом виходу на нові ринки. Нарешті, в 1989 р. з'явилася праця В. Рамануджама та П. Варадараджана з синтезом пошукових підходів до здійснення диверсифікації, яка стала хрестоматійною [2]. Паралельно поширюються дослідження ролі інтелектуального капіталу та венчурних інвестицій в динамізмі розвитку.

Ряд дослідників звертали увагу на історичну неоднозначність відношення до праці та виробництва [3; 4]. Наприклад, як відомо, для вільної людини Стародавнього світу та Середньовіччя мета — якість життєдіяльності як такої, дозвілля, а також створення речей «прекрасних і невидгих» на противагу «корисним і необхідним» (Арістотель), твердження себе, своєї честі та мужності — або крайній аскетизм пер-

шехристиян з їх відмовою від усього мирського (см, наприклад, свідoctво св. Климента про розп'яття апостола Петра безпосередньо в покарання за переконливі заклики населення Римської імперії до відмови від браку та дітородіння) й розглядом праці крізь призму подолання спокуси лінню і святом. «Людина, що виробляє (homo faber), для котрої праця — не щаслива можливість, а обтяжлива необхідність, яка не живе, щоб «працювати», а працює — щоб «жити», — така людина, можливо, й уявляє себе діяльною, вільною та незалежною, проте насправді вона не вільна, не незалежна та, ясно, не діяльна» [3, с.45]. При цьому й «релігія є задоволення, яке суспільство знаходить у використанні надлишкових багатств. точніше, знищенні щонайменше їх цінності як чогось корисного. Духовне життя забирає у праці той час, який можна було б використувати на виробництво. Суть тут єдино — в безоплатності зусиль. Порятунки в християнстві в принципі виводять мету релігійного життя за межі продуктивної діяльності» [5; 6–10].

І тільки протестантство та капіталізм переламують відношення до праці, перетворюючи її на визначальний напрям соціалізації та сенсу життя людини. Тепер уже, по спостереженню Ульриха Бека, коли двоє незнайомих людей зустрічаються і запитують один одного: «Хто Ви»? — у відповідь називається не релігійна або національна приналежність, не філософська або політична доктрина, не захоплення (хобі), а професія та місце роботи. Він відмічає: «Професія служить обопільним ідентифікаційним шаблоном, за допомогою якого ми оцінюємо людей...» [11–18]. Випадки містоформувального виробництва та підприємства, країн моногалузей тощо тим більше посилюють залежність суспільно-політичного життя від якості промислових відносин та особливостей трудової поведінки людини.

В той же час, під впливом мультиплікування прикмет постмодернізму, посилюється «інтелектуальна та емоційна анемія» (Д. Рисмен), ускладнюється соціально-трудова мережа. Водночас її теоретичне засвоєння відстає від викликів та можливостей практики [19].

«Подвоєння» життєвого простору нині відбувається при домінуванні світу ілюзорно-віртуального над реальним, який відчужується та сприймається вже як усе більш дивний і небажаний, про закономірності та можливості регулювання якого знають все слабкіше. Відторгнення реальності, її неприйняття викликає як концентрацію інтересів у світі віртуальному, так і байдужість до оточення. Зведення пізнання й відчуттів життя до споживання ерца-інформації поєднується з надлишком

її потоків і миттєвим застаріванням виру подій. Подібна ситуація веде до звикання до спрощення споживання, життя в кліповому сприйнятті та коміксовому мисленні. Між тим, в результаті кардинальне збіднення самої свідомості та мислення радикально збільшує піддатливість до маніпуляцій. При цьому, як відмічає І. Д. Джохадзе, ситуація сьогодні повністю трансформується; вже «... ринок мистецтв перенасичений фарбами, звуками, символами, найрізноманітнішими текстами — масовою (поширюваною переважно через ЗМІ) та ексклюзивною продукцією. Твори літератури та мистецтва, наукові теорії, філософські та релігійні доктрини набувають на ринку «товарного вигляду» та стають придатними до використання. Цей специфічний тип продукції, колись доступний вузькому колу обраних, нині споживається усіма без обмежень і без розбору, в кількостях, що перевищують всяку розумну міру. Проте зростання інтенсивності споживання й тут обертається мінімізацією його соціальної корисності та ефективності. Ідеї, символи, образи, сенси, знаки, подібно до матеріальних речей, що з'являються в житті людини та після закінчення відведеного їм короткого терміну безслідно зникають з неї, також бездумно-механічно споживаються та витрачаються індивідами, не залишаючи в їх свідомості ніяких слідів, ніяк не відбиваючись (за рідкісним виключенням) на образі думок і поведінці людей» [3, с.13–14].

При цьому «з одного боку, виникли і отримують розвиток макдональдизовані економічно-господарські, соціально-політичні реалії, які залежно від свого характеру, поза сумнівом, впливають на суспільну свідомість і поведінку людей. Макдональдизовані інститути через виробництво та розподіл цінностей стверджують, упорядковують і підтримують структуровану ролеву поведінку індивідів, роблячи її більш передбачуваною та підконтрольною. З іншого боку, є «життєві світи» конкретних соціальних груп..., які, згідно з феноменологічною парадигмою, з'являються у вигляді суб'єктивних значень, колективних представлень, смислових систем і знань» [20, с.225–226]. Між тим, як відомо, знання про щось передбачає вивчення не тільки його самого по собі та спільно з середовищем функціонування, але, обов'язково, — в єдності з історією формування та розвитку. Під цим кутом зору вкрай важливо, що досліджуючи філософсько-соціологічні основи світогляду слов'янофілів, ще О. Ф. Лосєв звертав увагу на кардинальну розбіжність в історії філософії О. С. Хомякова, наприклад, двох основних типів усіх діючих в історії сил: іранства (релігії свободи та вільного духу) й кушитства (релігію

необхідності та підпорядкування земному початку). Відтак, на його думку, найяскравіше іранство втілювалося на православному Сході, кушитство — на католицькому Заході [21, с.226]. На подолання найочевиднішої безвиході католицьких прозелітизму та сервильності й були спрямовані революційно-релігійні течії західного світу (від катарів до різноманітних протестантів). Відповідно, роль міфологічно-символьної основи уявлень різних цивілізацій (аж до якості одного з чинників їх типологізації) вже неодноразово розкривалася дослідниками, як і її вплетеність в архетип цивілізації — її початкову сенсоформуєчу модель, яка має переважне соціокультурне вираження, тобто визначає ціннісні установки та норми поведінки співтовариства та індивідів [22, с.4]. Зокрема, вивчення емпіричного матеріалу переконує в тому, це цивілізаційне ядро, трансформуєчись і переплітаючись з рисами мультикультурності глобального постмодерну, зберігає свої риси.

Наприклад, архетип північноамериканської цивілізації, як багато в чому очищеного та лідерського у світових масштабах прояву англосаксонства (як відомо, англійці па протязі перших двох віків північноамериканської історії складаючи понад 90% усіх переселенців, перенесли свої представлення, створив культурний каркас і пуританської Півночі, і англіканського Півдня) прагне не лише зберегти себе, але і нав'язати свої цінності решті світу. Цей «архетип в 17 столітті виступав в одязі пуританського кальвінізму, який його серйозно регламентував, навіть сковував, але в той же час дисциплінував. У наступному протестантський індивідуалізм у все більшій мірі придбав світський одяг і трансформувався в локковський лібералізм. ...При цьому англійський цивілізаційний архетип в їх свідомості мав і важливі особливості, котрі робили цю свідомість більш «просунутою», ніж у багатьох англійців. Річ у тому, що освоєння колоністами Північної Америки почалося після завершення в Європі епохи Реформації та Ренесансу західноєвропейських суспільств, що розкололи населення на прибічників принципів середньовіччя, що відходили в минуле, та прибічників буржуазно-індивідуалістичної цивілізації, що народжується. Серед англійських переселенців в Північній Америці домінували ті, хто своїм переїздом виражав протест проти феодалної спадщини та пережитків європейської батьківщини та хотів розвивати в чистому вигляді її нові начала» [22, с.8–9]. Безумовним також являється грандіозний вплив умов промислових відносин та трудової поведінки на стан громадського життя, приміром, для тих же США — феномен

рухливого фронтиру (ідентичний реконкісти/конкісти вихідців з Іспанії та Португалії) — «реальної можливості для маси білих американців упродовж 17–19 віків пересувати межу освоєних східних земель і заселяти величезні незайняті західні території, звертаючись в незалежних власників — фермерів, торговців, підприємців... Завдяки можливостям входження в ряди сільських власників до 70% білих колоністів опинилися в середньому класі, а рівень їх життя вже тоді був в півтора-два рази вище, ніж у англійців, які, у свою чергу, були благополучніші, ніж жителі континентальної Європи. Завдяки земельному достатку площа середньої ділянки в колоніальній Америці була не менше 100 акрів..., тоді як в Європі вона не перевищувала 30 акрів. При цьому в Північній Америці дрібні землевласники володіли 70% оброблюваних земель, а в Англії тільки 30» [22, с. 15]. Зрозуміло, феодално-монархічні Іспанія та Росія, наприклад, були не здатні відкрити своєму населенню тих же можливостей при освоєнні нових територій.

І на сучасні уявлення про нормативні прояви свободи та рівності, на стереотипи сприйняття потреб і інтересів, зрозуміло, накладаються міфи не лише «своїї» культури, але й домінуючої в глобальному масштабі цивілізації. Одночасно нині модерністські антагоністичні протиріччя та структуруючі дістінкції мислення, а також і поведінка людини індустріальної епохи втрачають епістемологічну визначеність і категоричність, розчиняючись в новому метаполітичному дискурсі легітимації — дискурсі, що легітимує усе підряд [3, с. 15].

При цьому постсучасність взагалі та постнекласична наука зокрема істотно розширюють діапазон як інформаційного забезпечення та ухвалення управлінських рішень, так і розвитку соціальних комунікацій. В той же час, посилюється небезпека і можливості спричинення шкоди від методологічної помилки та залучення відомостей з «сірої» інформаційної зони, де через нестачу інформації просто неможливо зробити остаточний висновок про їх достовірність. Так само розмиваються грані навіть реального знання як єдино вірної зброї проти всякої ідеології. Максимою залишається людина, його власний вибір, неможливий поза етичними оцінками. Причому протиотрутою від реанімації містицизму та шаманства наших днів та свідомого використання помилкових соціальних конструкцій в процесі, наприклад, стратегічного планування, частково є підкорення суворой логіці та методології циклу «гіпотеза — експеримент — польові дослідження — висновки та рекомендації». Становлення нової міфології, що видається інколи за історію цивілізації,

проходить під впливом як природних процесів формування/розвитку державної ідеології, так і змін ситуації з фахівцями (наприклад, динамікою рівня грошового та матеріально-технічного забезпечення та суспільної поваги труда науковців та викладачів). Так, якщо в умовах СРСР професія вченого давала певну матеріальну спроможність і соціальний престиж, а тому — можливість утримання сім'ї, впевненість в завтрашньому дні, то події перебудови привели до депрофесіоналізації наукової і викладацької діяльності, відповідно — до відтоку інколи найбільш активних і обдарованих кадрів. Відповідно на низці напрямів посилюється розрив вітчизняної науки та об'єктивних потреб дійсності. Перефразовуємо відоме висловлювання Наполеона: якщо держава не годуватиме науку, її годуватиме інша держава. Одночасно втрата і забуття напрацювань багатьох наукових шкіл і загальний занепад соціального простору привели до реанімації містицизму, міфологізації минулого, сьогодення і майбутнього. Між тим, інтелект, творчі здібності — головне національне багатство. Час підвищує цінність результативних моделей пошуку, навчання і просування обдарованих — і, відповідно, збиток від витоку мізків (brain drain); яскрава обдарованість — певний ризик, але й шанс розвитку. Якщо й лідери СРСР заявляли, що не знають суспільства, в котрому живуть (хоч саме тоді суспільство стало одним з ведучих в глобальному масштабі чинників прогресу, а його ресурсний потенціал і сьогодні забезпечує міцність сучасної якості життя), то сьогоднішні трансформації набагато кардинальніше, складніше та несуть потенціал істотно більшого ризику. «Між тим теорія, якщо це дійсно теорія, а не її перетворена форма, не може абстрагуватися від руху до практики, не припиняючи бути самою собою. Вона виходить від практики та до неї же постійно повертається. Цей рух складає природу та сутність справжньої теоретичної діяльності, її атрибутивну властивість, внутрішній спосіб її організації» [23, с.11]. В той же час одним зі стержневих завдань перетворення населення у визначальний чинник розвитку суспільства та зростання економіки є посилення наукової складової у вищій школі, створення сектора наукової інноватики вищих навчальних закладів і формування комплексів «підприємство — наука — різнорівневі навчальні заклади», а також створення ефективної системи залучення народу в масову соціально-технологічну та суспільну творчість через прийоми та форми промислової демократії.

Як відомо, успіх практики та теорії фордизму (ідей, принципів, методів організації і раціоналізації виробництва, розроблених і

впроваджених Генрі Фордом) був пов'язаний із застосуванням при організації промислових відносин: 1) масового випуску однорідних товарів, 2) жорстких технологій (зокрема — конвеєра), 3) рутинізації виробничих операцій на основі вивчення кожної частини виробничого процесу, розробки найбільш ефективних прийомів її виконання, підбору кадрів на основі ретельно підготовлених процедур і методик, усебічного контролю за персоналом, ефективності балансу розподілом обов'язків адміністрації і працівників, 4) достатністю низької кваліфікації і невеликого навчання для виконання порівняно однорідних операцій, 5) орієнтації на зростання ринків масово-вироблених товарів [24, с.32:]. Відповідно, цей підхід взаємодоповнювався мінімізацією державної участі в житті господарському, а підприємців (які нібито не мають відповідної кваліфікації та експертизи) — в соціальній. При констатації наявності потенціалу в раціональних моделях організації промислових стосунків, пов'язаних з фордизмом (що припускає на практиці, наприклад, зв'язувати підвищення результативності виробництва з підйомом інтенсивності роботи, збереженням невисокої заробітної плати і тому подібне), дослідники все ж відмічають нині наростання постфордистських підходів в організації, у тому числі й в деяких перехідних видах, наприклад, сникеризації, коли виробляється тисячі модифікацій одного типу товару [25]. Нові моделі промислових відносин та трудової поведінки орієнтовані на виробництво спеціалізованих товарів при соціально неоднорідному населенні. Відповідно, типовими виявляються не промислові гіганти, а невеликі підприємства та їх стратегічні об'єднання. Організація виробничих циклів вимагає гнучких, мінливих технологій і набагато більш кваліфікованих працівників, що в змозі адаптуватися до постійних різномірних змін і, відповідно, готових до безперервного оновлення знань. Правилком стають якісно вища соціальна диференціація, різноманітність життєвих стилістик. Нині характерною є ситуація, коли не людина пристосовується до робочого місця, а робоче місце формується (підганяється) під людину. Адекватним організаційним доповненням механізму забезпечення балансу інтересів в цій ситуації є промислова демократія, соціальне партнерство сторін промислових відносин і забезпечення високого рівня соціальної відповідальності як держави, так і бізнесу. Причому дослідження з соціально-економічної компаративістики виразно демонструють, що навіть країни, що зуміли на якомусь історично обмеженому відрізку часу зробити модернізаційний ривок і поліпшити своє положення в системі міжнародного

розподілу праці шляхом скорочення витрат, зокрема — заробітку, вимушені були згодом кардинально переглядати своє відношення в цьому питанні або втрачали позитивну динаміку економічного зростання. Тим більше складно розраховувати на пристойне місце національного господарства без якісного розвитку промислових стосунків у формованому сьогодні на базі економіки знання глобальному розподілі праці.

Е. Фромм також відмічає трансформацію сенсів активності і пасивності трудящого: «Відчужена активність в сенсі простої зайнятості фактично є «пасивністю» в сенсі продуктивності, тоді як пасивність, що розуміється як незанятість, цілком може бути й невідчуженою активністю» [26; 27]. Тобто, коментує К. Маркса І. Д. Джохадзе, завдання полягає якраз в тому, щоб забезпечити можливість екзистенціальної активності людини, її невідчуженої осмисленої життєдіяльності, — і відміна зовнішньої (примусового) праці є неодмінною умовою цього [3, с.61; див., також 28–31].

Дж. Бенігер констатує, що виникнення інформаційного суспільства — результат зрушення в усій системі контролю за людською діяльністю, революції в області управління: «Революція контролю — це комплекс швидких змін в технологічних і економічних підприємствах, в яких інформація збирається, зберігається, виробляється, обмінюється та через які формальні і програмні рішення можуть впливати на соціальний контроль» [32]. В той же час, на наш погляд, не зовсім точно стверджувати, нібито якщо в індустріальній економіці пріоритет був у машин, і при цьому виникла проблема відчуження людини від результатів її праці, то в інформаційній економіці високоінтелектуальна розумова праця повернула людину на головні позиції у відношенні до засобів праці та зняла тим самим проблему відчуження» [33, с.60]. Проте, на нашу думку, по-перше, проблема відчуження людини (особливо — від процесу та результатів праці) виникла набагато раніше індустріальної економіки і пріоритету машин у виробництві, по-друге, в інформаційній економіці не знімається, а лише міняє постановку, проблема відчуження (трансформується головне та другорядне, з'являються нові види, посилюється роль інформаційного відчуження тощо). Більше того, зміни: 1) здійснюються саме в глобальному масштабі, але не обов'язково стають непорушним повсюдним фактом, 2) є тенденцією, але не автоматичною зміною, 3) розтягнуті в часі ті суперечливі.

Отже трансформації промислових відносин та масової трудової поведінки відображають загальні умови глобальних трансформацій, осо-

бливості пострадянського транзиту та риси національного менталітету. В свою чергу, вони впливають на ефективні моделі соціального управління, форми політичних інституцій та шляхи використання ресурсної бази творчої самодіяльності та відчуженої праці.

Література:

1. Глушков В. М. О кибернетике как науке/В. М. Глушков//Кибернетика, мышление, жизнь.— М., 1964.— С. 53–61.
2. Ramanujam V., Varadarajan P. Research on Corporate Diversification: A Sunthesis/V. Ramanujam, P. Varadarajan //Strategic Management Journal.— 1989.— Vol. 10.— № 6.— P. 523–551.
3. Джохадзе И. Д. Homo faber и будущее труда /И. Д. Джохадзе //Демократия после Модерна.— М.: Праксис, 2006.— С. 37–62.
4. Шедяков В. Є. Постмодернізація трудових відносин як об'єкт соціального управління: Автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. доктора соціологічних наук/В. Є. Шедяков/Харк. держ. ун-т.— Харків, 1996.— 32 с.
5. Багай Ж. Проклятая доля.— М., 2003.— С. 106–107.
6. Аристотель. Никомахова етика/Аристотель//Сочинения в 4-х т.— Т. 4.— М., 1984.— С. 134.
7. Аристотель. Политика/Аристотель//Сочинения в 4-х т.— Т. 4.— М., 1984.— С. 617, 630.
8. Ле Гофф Ж. Другое Средневековье. Время, труд и культура Запада/Ж. Ле Гофф.— Екатеринбург, 2002.— С. 98.
9. Де Либера А. Средневековое мышление/А. Де Либера.— М., 2004.— С. 150.
10. Гуревич А. Категории средневековой культуры/А. Гуревич.— М., 1984.— С. 259.
11. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну/У. Бек.— М., 2000.— С. 202–203.
12. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма /М. Вебер//Избранные произведения.— М., 1990.— С. 141–152.
13. Зомбарт В. Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека/В. Зомбарт.— М., 1994.— С. 192–200.

14. Маркузе Г. Одномерный человек/Г. Маркузе. — М., 1994. — С. 43–44.
15. Жижек С. 13 опытов о Ленине/С. Жижек. — М., 2003. — С. 147–148; 151–152.
16. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество/Дж. Гэлбрейт. — М., 2004. — С. 227–228.
17. Юнгер Ф. Г. Совершенство техники/Ф. Г. Юнгер. — СПб., 2002. — С. 471–472.
18. Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака/Ж. Бодрийяр. — М., 2003. — С. 70.
19. Шедяков В. Є. Виробнича демократія і трудові відносини/В. Є. Шедяков//Вісник Київського ун-ту ім. Т. Шевченка. — Соціологія. Психологія. Педагогіка. — 1996. — Вип. 2. — С. 36–42.
20. Кравченко С. А. Социология модерна и постмодерна в динамически меняющемся мире/С. А. Кравченко. — М.: МГИМО-У, 2007. — 264 с.
21. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура/А. Ф. Лосев. — М.: Политиздат, 1991. — 525 с.
22. Согрин В. В. Архетипы и факторы цивилизации США/В. В. Согрин//США — Канада: экономика — политика — культура. — 2009. — № 5 (473). — С. 3–22.
23. Экономическая теория — хозяйственной практике /[С. Н. Мареев, В. И. Панченко, А. К. Покрыган, Г. П. Солодков]. — М.: Экономика, 1990. — 238 с.
24. Турен А. Возвращение действующего человека. Очерк социологии/А. Турен. — М.: Научный мир, 1998.
25. Goldman S. L., Roger N. N., Preiss K. Agile Competitors and Virtual Organizations: Strategies for Enriching the Customer/S. L. Goldman, N. N. Roger, K. Preiss. — NY.: Van Nostrand Reinhold, 1995.
26. Фромм Э. Иметь или быть?/Э. Фромм. — М., 1986. — С. 117–118.
27. Фромм Э. Психоанализ и этика/Э. Фромм. — М., 1993. — С. 77.
28. Маркс К. Капитал//Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — Т. 25. — Ч. П. — С. 386.
29. Бауман З. Свобода/З. Бауман. — М., 2006. — С. 99.

30. Эллюль Ж. Другая революция/Ж. Эллюль//Новая технократическая волна на Западе.— М., 1986.— С. 149.
31. Козловски П. Культура постмодерна/П. Козловски.— М., 1997.— С. 150–152.
32. Beniger R. G. The Control Revolution. Technological and Economic Origins of the Information Society/R. G. Beniger.— L., Harvard Univ. Press, 1986.— P. 430–432.
33. Апатова Н. Методологические основы исследования информационной экономики/Н. Апатова//Экономика Украины.— 2005.— №.— С. 58–64.

Шедяков В. Е. Промышленные отношения и трудовое поведение человека: тенденции изменений и возможности социального управления

Исследуются потенциал промышленных отношений и перспективы трансформаций трудового поведения человека применительно к задачам, угрозам и возможностям постсоветского транзита.

Ключевые слова: *промышленные отношения, трудовое поведение, социальное партнерство, промышленная демократия.*

Shedyakov V. Industrial relations and labour behaviour of man: tendencies of changes and possibilities of social management

Potential of industrial relations and prospect of transformations of labour behaviour of man is elaborated as it applies to tasks, threats and possibilities of post-soviet transit.

Keywords: *industrial relations, labour behaviour, social partnership, industrial democracy.*

УДК 13.1:091

КЛАСИЧНІ ТЕОРІЇ ЕЛІТ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Харченко Л. В.[©]

Кандидат філософських наук, докторант Національного інституту стратегічних досліджень

Досліджуються класичні теорії еліт ХХ століття у контексті інтерпретації сучасних моделей розвитку політичної системи. Розглядаються: школа макіавеллістів, ціннісна теорія, прибічники плюралістичної концепції, ліволіберальна теорія та меритократичний підхід.

Ключові слова: теорія еліти, правляча еліта, політичний клас, провідні позиції.

Динамічність розвитку сучасного суспільства і зумовлене цим прискорення змінюваності політичних циклів у «спіралях» демократичних систем викликає потребу у дослідженні головних акторів політичного дискурсу не лише з точки зору соціологічної боротьби за тимчасові сезонні рейтинги, а насамперед у контексті світової наукової теорії еліти. Українські політичні реалії останніх одинадцяти років — починаючи з виборів 1999 року надали достатньо підстав для загальної оцінки політичної еліти нашої країни як класу людей, що розглядають отриману політичну владу як дієвий чинник для зростання власного економічного потенціалу, а економічний потенціал використовують задля отримання політичної влади. Циркуляція еліт по замкненому колі, означеному незворотністю, взаємообумовленістю і псевдодемократизмом призвела до політичної та економічної кризи 2008–2009 рр., а виходом з неї, нажаль, став політичний стрибок у минуле. «Леви» і «лисиці» змішалися в українському політичному домі, спричинивши справжній «вінегрет», загальне призначення і ідеологічну наповненість якого складно визначити навіть з точки зору прикладної соціології.

Наукова база

Гносеологічне, аксіологічне знання про сутність і призначення політичної еліти, що міститься в основних напрямках теорії еліт ХХ століття, є безумовно важливою науковою парадигмою щодо аналізу,

синтезу та можливостей розвитку політичної еліти у сучасному політичному дискурсі. Серед зарубіжних і українських вчених проблематикою елітології (аналізом теорії еліт) займалися Бичко А., Вовканич С., Кухта Б., Крюков О., Карабущенко П., Карабущенко Н., Орлов С., Кочубей Л., Танчер В., Криштановська О. та багато інших науковців. Щоправда згадані вчені не ставили перед собою мету дослідити класичні теорії еліт з точки зору практичного їх використання у сучасному політичному дискурсі. Таким чином маємо можливість здійснити спробу заповнити цю нішу.

Феноменом обраної верстви суспільства займалися світові науковці — філософи, релігійні, політичні і громадські діячі ще задовго до ХХ століття. У своїх працях Аристотель, Платон, Сократ, Тома Аквінський, Ніколо Макіавеллі, Ш.Л. Монтеस्क'є, Ф. Ніцше, І. Кант тощо неодноразово зверталися до соціального розподілу суспільства і тієї провідної ролі, яку виконувала у його існуванні і функціонуванні обрана, провідна верства. Проте, будуючи свої моделі суспільства, розподіляючи функції і ролі між стратами, зазначені вчені насамперед оперували такими методами наукової теорії, які дозволяли їм збудувати ідеально-довершений образ кінцевого об'єкту досліджень. Лише Н. Макіавеллі частково виходив з існуючої практики творення політичної історії і формував свою позицію не згідно того, що має бути в ідеальному майбутньому, а виходячи з реальних подій, що оточували його у той час. Формуючи свою концепцію безпринципної політики, Н. Макіавеллі наполягав на тому, що задля досягнення достойної мети — всезагального процвітання — можна виправдати будь-які методи, у тому числі неетичні і ті, що порушують кодекс дворянської честі та достоїнства.

Макіавеллістична теорія

Нова наукова течія — теорія еліти, що з'явилася наприкінці ІХ — на початку ХХ століття у виконанні В. Парето, Г. Моска та Р. Міхельса спиралася саме на макіавеллістичну концепцію еліти. Розроблена ними теорія надала поштовху широким теоретико-емпіричним дослідженням політичної еліти — групи людей, особливі якості якої пов'язані з керуванням або боротьбою за владу. Зокрема в розумінні В. Парето — це люди, які «властивостями розуму, характеру, спритністю, найрізноманітнішими здібностями володіють найбільшою мірою» [1; с. 26]. Причому беручи до уваги макіавеллістські різновиди прийомів керування — сила і хитрість — В. Парето конкретизував ці визначення, розділивши

представників влади на «левів» — прибічників неприхованого насильства і «лисиць» — прихильників більш гнучких методів політичної діяльності. Відповідно «леви» — від природи більш радикальна меншість — існували в умовах надмірно бюрократизованої діяльності, а «лисиці» у своїх діях були більш динамічні та використовували хитрощі та маніпуляції. Також В. Парето додав до своєї типології «спекулянтів» — які живилися на політичній динаміці і «рант'є», що виконували статистичну функцію.

Загалом «макеавеллісти» сформували засадничі положення теорії елітизму і перетворили розрізнене знання про еліту в чітку науку про управління, з відповідним категоріальним апаратом, де замість етично-релігійних поглядів за основу були використано реальні закони і факти. Народжувалася елітична теорія у бурхливій дискусії з теорією К. Маркса. На ідеологічному та науковому рівнях «макіавеллісти» «закидали» К. Марксу необ'єктивність і брак логіки на користь інтересів робітничого класу. Згідно Марксу суспільний вектор розвитку визначала економічна структура, яка була водночас і творцем влади, натомість «макіавелісти» виводили владу з процесу постійної боротьби між домінуючою і конкуруючою елітами. Замість класового конфлікту К. Маркса, «макеавеллісти» запропонували міжелітний конфлікт, перманентну боротьбу за владу.

Основний постулат правлячого класу, який Г. Моска вивів у 1881 році, полягав у тому, що «в усіх суспільствах, починаючи з тих, які ледве наближуються до цивілізації і закінчуючи сучасними, передовими, завжди виникає два класи людей — той, що керує і той, яким керують. Перший клас, завжди нечисленний, виконує всі політичні функції, монополізує владу, в той час як інший, більш численний клас, є керованим і контрольованим першим класом» [2, с. 185].

Г. Моска заперечує прямий зв'язок між здатністю керувати і належністю до класу формальної аристократії, але не відкидає фактор генетичної спадковості та традиціоналізму, отриманих внаслідок аристократичного виховання. Правляча меншість, за Г. Моска, значну частину своєї діяльності спрямовує на те, аби забезпечити собі певну закритість і спадковість: «Усі правлячі класи мріють стати спадковими, якщо не законно, то фактично» [2, с. 190]. Проте, на думку автора, панівна еліта мусить адекватно оновлюватися відповідно до розвитку суспільства, в якому внаслідок застою, виникають альтернативні

могутні політичні сили. Якщо владна еліта не розвивається відповідно до викликів суспільства, її витісняє контреліта.

Необхідним елементом нормального функціонування правлячої еліти Г. Моска вважав проникнення в елітний клас елементів з нижчого класу, причому це має бути перманентний процес — поступова трансформація, а не одночасне оновлення, заміна. В такому разі зберігатиметься належна стабільність у кожному наступному поколінні еліти.

В. Парето, як вже зазначалося, кругообіг правлячих еліт вбачав у перманентному коливанні між двома типами — «левів» і «лисиць». Відповідно до стану суспільства чергується правління сильних «левів» або гнучких і хитрих «лисиць». Згідно В. Парето, повна заміна еліти відбувається внаслідок того, що «еліти з нижчих шарів піднімаються у вищі, там розквітають і, в кінець кінцем, вироджуються, знищуються і зникають» [3, с. 461]. Таку послідовність В. Парето називав універсальним законом історії. Погоджуючись з думкою Г. Моска, В. Парето зазначав, що еліта має бути відкрита до оновлення, а поступова циркуляція забезпечить стабільність її панування. Відсутність або призупинення циркуляції призведе до виродження еліти і як наслідок до революційного перевороту із встановленням нового типу еліти, що прийде на зміну попередній — «лисиць» на «левів» і навпаки.

Правлячу і політичну еліти вперше почав розрізняти Р. Міхельс. На його думку, правляча еліта — це та, що вільно переходить від командних ролей до тих самих ролей в іншій ієрархії. Політична еліта у своїй діяльності, у прийнятті політичних рішень залежить від правлячої еліти, від розташування сил у країні, від геополітичних уподобань окремих частин суспільства, від гостроти соціальних протиріч.

Основним принципом демократії Р. Міхельс називав вміння організовуватись. Активну меншість, яка займається організацією, соціолог називав олігархією: «Хто говорить організація, той насправді говорить олігархія» [3, с. 29]. Конфлікти між окремими ланками керівної верхівки (політичних партій) виникають внаслідок конфлікту олігархічних інтересів.

Підбиваючи підсумок під теорією макіавеллістичної школи, слід зазначити, що незважаючи на певні відмінності щодо окремих позицій, в цілому їх ідеї зводяться до визнання еліти як провідної меншості, якій властива схильність до керування і тяжіння до боротьби за владу. Ознакою еліти є також усвідомлення себе окремим класом, покликаним керувати суспільством. Згідно макіавеллістів — правляча еліта

повинна змінюватися — краще поступово, ніж кардинально, проте незмінним залишається принцип статусу того, хто керує і того, ким керують. Формування та оновлення еліти відбувається в ході постійної боротьби за владу. Утім, макіавеллістична теорія еліт не позбавлена певних недоліків. Зокрема критику викликало перебільшення значення психологічних факторів правлячої верстви, а також недооцінка здібностей і активності мас, антидемократизм і цинізм по відношенню до методів боротьби за владу. Також сучасники закидали їм ігнорування фактів заради ідеологічної підтримки правлячого класу.

Ціннісна теорія

Не менш вагомим внеском у науковий дискурс теорії еліт ХХ століття стала ціннісна теорія еліт. Її представники — О. Конт, М. Вебер, К. Мангейм, Г. Шредер, Р. Дарендорф спиралися на те, що формування еліти відбувається не внаслідок постійної боротьби за владу (як у макіавеллістів), а як результат природного відбору найцінніших представників суспільства.

М. Вебер — автор концепції «демократичного елітизму» наполягав на тому, що суспільство само по собі є неорганізованою аморфною масою, яка може існувати виключно під керівництвом певного угруповання вождів, проте найбільші шанси стати лідером народу має той, хто відстоює загальні інтереси, які можуть зацікавити усі класи і верстви населення [4]. Бюрократичний клас М. Вебер розглядав як інструмент влади, покликаний здійснювати роль виконавця встановлених правлячою елітою правил. Тому основну проблему демократії вчений вбачав у пошуці механізмів контролювання бюрократичного апарату. На противагу сумлінним і безініціативним бююкратам М. Вебер ставив харизматичних та ініціативних представників правлячої еліти.

Огюст Конт — один з яскравих представників «ціннісної теорії» стверджував, що головна ознака еліти — раціональність. На його думку, еліта створюється не з «блакитної крові», а за принципом результативності і постійного удосконалення.

К. Мангейм вважав, що еліта — це ієрархія, що будується на власних досягненнях. Потенційна еліта — згідно мислителю — це творча інтелігенція, що здатна до неупередженого пізнання суспільства. Існування еліти К. Мангейм вбачав не в жадобі до влади, а в суспільній потребі у виконанні стратегічних функцій. Причому ці функції мають здійснюватися особливо кваліфікованими людьми, які несуть тягар зобов'язань і усвідомлюють власну відповідальність.

Р. Дарендорф не обмежує владну еліту лише політичними функціями, а включає до її складу всіх, хто впливає на суспільство, зокрема економічних та політичних лідерів, професорів і вчителів, духовенство, видатних журналістів, військових, суддів і адвокатів. Незважаючи на те, що рівень впливовості цих окремих груп не є рівнозначним, Р. Дарендорф визначальною характеристикою еліти називав вміння приборкувати конфлікти. Свою теорію «конфліктної моделі суспільства» Р. Дарендорф побудував на тезі, що кожне суспільство суперечливо, кожної миті наповнено соціальними конфліктами, а кожен елемент суспільства вносить до цієї загальної конфліктності свою дезинтеграцію та зміну. Головна причина цього загального «бурління» полягає в тому, що одні члени суспільства примушують інших до підкорення.

Загалом з ціннісної теорії еліт, яка відрізняється певною несхожістю концепцій її представників, можна виділити низку ідей та установок які є загальними для даного напрямку. Згідно ціннісної теорії найбільш вагомим елементом соціальної структури суспільства є еліта. Її діяльність спрямована на розв'язання найважливіших завдань і на забезпечення найбільш гострих потреб соціуму. Її кваліфікація відзначається високими здібностями у найбільш важливих для суспільства сферах діяльності. Ідеалізуючи елітний клас, представники ціннісної теорії розглядали його як групу людей, згуртованих на єдиній меті — турботі про загальне благо, а характер управлінських стосунків між елітою та масами — як відносини слухняних громадян і безумовного авторитету можновладців. Елітарність, на думку вчених, не суперечить демократії оскільки заснована на природному розподілі управлінської і виконавчої праці і витікає з рівності можливостей. Концепція демократичного елітизму витікає з формули, запропонованої Й. Шумпетером: це розуміння демократії як «здорової» і чесної конкуренції між представниками політичної еліти за довіру виборців.

Критика ціннісної теорії полягала в тому, що її представники виступали не лише за якісні еліти, а разом з тим наполягали на політичній апатії громадян, вважаючи в надмірній політичній активності загрозу стабільності демократії. Зокрема вчені П. Бахрах і Ф. Нашольд згодом довели можливість підвищувати стабільність політичної системи шляхом поширення масової політичної участі.

Плюралістична теорія

Найбільш поширеною і обговорюваною у сучасній елітологічній науковій думці є, напевно, плюралістична (або функціональна) теорія

еліт. Її найвідоміші представники — Р. Даль та Р. Арон розглядають політичні еліти насамперед з точки зору функцій, що вони виконують у суспільстві. Якісне керування конкретними суспільними процесами є найважливішим чинником, що дозволяє виокремлювати еліту з-поміж інших верств і класів.

«Плюралістичність» еліт в даному науковому напрямі трактується як їхня здатність до мобільності в діагоналях і вертикалях влади. Відсутність розмежування між правлячими категоріями, перехід їхніх представників з одної елітної групи в іншу, а також одночасне перебування у багатьох з них (так звана «поліархія») є принципом демократії, заснованої на відкритій і прозорій конкуренції. Сформульований Р. Ароном на основі ідеї плюралізму еліт принцип плюралістичної демократії полягає у запереченні можливості конструктивного розвитку держави за умови тривалого періоду керування однією елітною групою. Доступ представників різних соціальних груп до здійснення політичних рішень шляхом обирання саме тієї еліти, що обстоює їх інтереси, забезпечить демократизацію механізмів влади. Розпилення влади між багатьма керівними групами, блоками і союзами дозволяє, на думку плюралістів, послабити концентрацію влади і запобігти встановленню авторитарних режимів.

Для забезпечення плюралістичної демократії згідно плюралістичної теорії необхідно досягнути плюралізму еліт, тобто створити в елітарному класі суворий розподіл повноважень, де кожен член буде виконувати належну йому функцію. Між елітними групами, розділеними функціонально, стратифікація і субординація має бути значно меншою, ніж соціальна градація між представниками еліти, приналежними до одного функціонального сектора.

Великого значення для забезпечення соціокультурних умов розвитку і підтримання демократії Р. Даль надавав політичній культурі політичних еліт, що спирається на віру в демократію, виправдання якої полягає у здатності розвивати моральну відповідальність громадян і захищати їхні інтереси [5; с. 16].

Підтримуючи тезу Р. Міхельса про розмежування правлячого і політичного класу, представник плюралістичної теорії еліт Р. Арон зазначає, що політичний клас — це група, що об'єднує тих, хто безпосередньо виконує політико-управлінські функції. Натомість правлячий клас — це привілейована група, яка внаслідок власної економічної могутності і незалежності не виконує жодних функцій, проте здійснює потужний вплив на тих, хто приймає стратегічно важливі політичні рішення [6].

Загальні постулати плюралістичної теорії еліт зводяться до заперечення еліти як єдиної згуртованої привілейованої групи. Розподіл суспільства на еліту і масу є відносним, оскільки еліти перебувають під постійним контролем громадян за допомогою численних громадських інститутів і механізмів (виборів, референдумів лобістських груп тощо). Незважаючи на те, що плюралістична модель використовується для обґрунтування багатьох сучасних демократій, все ж таки дана концепція не позбавлена певних недоліків. Зокрема критики зауважують деяку ідеалізацію політичної дійсності і недооцінку фактору капіталу, який превалює під час прийняття важливих політичних рішень.

Ліволіберальна теорія

Протилежною плюралістичному елітизму за ідеологічним направленням виступила ліволіберальна теорія еліти. Автор цієї теорії американський соціолог Ч.Р. Міллс запровадив термін «еліта влади» і зазначив, що остання займає у суспільстві провідні лідерські і приймає рішення, які мають важливі і значні наслідки.

Провідною ідеєю ліволіберальної концепції елітизму стала теза про те, що головною ознакою еліти є формальна посада, командна позиція, яку той чи інший представник обіймає в структурі влади, а зовсім не видатні індивідуальні здібності. До правлячої еліти Ч.Р. Міллс зараховував також діячів, які мають безпосередній вплив на чільників влади — керівників потужних корпорацій, службовців і військових, які мають привілейований статус.

Особливої критики ліволіберальна теорія зазнала за твердження про закритість, замкненість правлячої еліти, за можливість входження до її складу представників крупного бізнесу.

Меритократичний підхід

Меритократичний підхід, авторами якого виступили вчені Д. Белл та А. Гоулднер наполягали на тому, що суспільство побудовано згідно груп «соціального успіху». Відводячи народу лише роль «колеса», а не «мотору» історії, вони наділяли маси властивостями «провідників» в життя рішень, що приймали еліти. Елітарність, згідно даному підходу пов'язана з рівністю можливостей, а не з рівністю результатів і соціальних статусів, і насамперед вона обумовлена нерівністю можливостей індивідів [7, с. 177–178].

Головним твердженням представників меритократичного підходу стало переконання в тому, що в суспільстві в ході еволюції затвердився принцип висування на керівні посади найбільш здібних представників з

усіх соціальних прошарків. Це є влада культурної та професійної еліти, особисті якості якої покликані слугувати благові суспільства.

Даний підхід у чомусь дублює ціннісну теорію еліт, одночасно повторюючи її недоліки, зокрема стосовно надмірної ідеалізації правлячої верстви. Меритократичний критерій виділення еліти залишається виключно нормативним, а не соціологічно доведеним. Правлячу еліту (навіть приймаючи до уваги всю історію людства) навіть з дуже великою натяжкою не можна назвати «найкращою в усьому», у тому числі і за морально-етичними критеріями.

Висновки

Таким чином, розглянувши основні класичні школи і напрями теорії еліти у ХХ столітті, слід зазначити, що дана науково-теоретична база є надзвичайно важливою, а її надбання і висновки особливо актуальними не лише для світової науки, але насамперед задля практичного застосування у сучасних реаліях політичного дискурсу. Сформована макіавеллістами модель суспільства, яке складається з тих, хто керує і тих, хто підкорюється, знаходилася на поверхні всю історію людства, починаючи з тих історичних часів, коли з'явилися перші ознаки соціального розшарування суспільства. Потрапити в цю привілейовану нечисленну страту і залишитись там, забезпечивши своїм нащадкам цей статус, було дано лише тим, хто виявлявся сильнішим або хитрішим за інших. Услід за Н. Макіавеллі, представники цього напрямку досить іронічно оцінювали демократичний чинник громадянського суспільства і ту роль, яку воно виконує в організації та підтримці функціонування владних інститутів, віддаючи усі важелі керування в руки закритої касты — політичної еліти. Цинізм у боротьбі за владні посади і антидемократизм при намаганні їх утримувати, макіавеллісти вважали існуючою даністю і були у цьому плані не лише аналітиками своєї сучасності, але й далекоглядними провидцями.

Ціннісна теорія і меритократичний підхід є цікавими для сучасної прикладної політології лише з точки зору ідеальної моделі демократичного елітизму. Політична еліта, наділена усіма кращими якостями і ознаками, та бюрократичний апарат, запрограмований старанно і безініціативно виконувати встановлені елітою правила і завдання, — залишають суспільству (за умови сумлінної праці кожного) лише насолоджуватися всебічним прогресом і процвітанням. Ліволіберальна теорія навпаки — песимістично підтверджує існуючий статус закритості

сучасних еліт і провідний фактор капіталу в системі розподілу важливих місць у цій системі.

Однією з найбільш наближених до практики з точки зору формування політичних систем є плюралістична теорія. Особливо це стосується країн з нестабільними демократіями — більшість країн пострадянського простору (і наша країна в т.ч.). В умовах перманентного процесу централізації влади та надання їй де-факто спадкоємного статусу функціональна схема плюралістів якнайкраще підійшла б для вирішення багатьох проблем політико-управлінського характеру, сприяла б зниженню політичної напруги не лише в рядах політичної еліти, але й у суспільстві та зняла б чимало проблемних питань, пов'язаних з корупцією, розподілом бізнесу і влади та навіть з рівнем політичної культури суспільства. За умови використання основ плюралістичної теорії елітизму, поєднаної з проведенням низки болючих реформ (таких, як наприклад, адміністративно-територіальна і політична), є підстави стверджувати (і про це свідчить досвід багатьох країн, що спиралися на функціональний розподіл політичної еліти), що політична система країн з «нестабільними демократіями» почне виходити на рівень стабільності і прогресу.

Література:

1. Ашин Г.К. Политическая элита/Г.К. Ашин//Политика: проблемы теории и практики: В 2-х частях. Вып. 7. — Ч1. — М.: ИНИОН, 1990. — С. 22–37.
2. Моска Г. Правящий класс/Г. Моска//Социс. — 1994. — № 10. — С. 180–192.
3. Політологічний енциклопедичний словник//За ред. Ю.С. Шемшученка, А.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенька. — 2-е вид., доп і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
4. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму/Макс Вебер. — Київ, 1994. — 261 с.
5. Скоблик Н.В. Контроль громадян над лідерами в теорії демократії Р. Даля/Скоблик Н.В.: Автореф. дис... канд. політ. наук.: 23.00.01, Львів, 2005. — 20 с. — укр.
6. Арон Раймон. История XX века: Антология. — М.: Ладомир, 2007. — 1105 с.
7. Политология: Учебник для вузов/Под ред. М.А. Василика. — М.: Юрист, 1999. — 500 с.

Харченко Л. Классические теории элиты и их интерпритации в современном политическом контексте.

Исследуются классические теории элиты XX века в контексте интерпретации современных моделей развития политической системы.

Ключевые слова: *теория элиты, правящая элита, политический класс, ведущие позиции.*

Kharchenko L. Classic theories of elite and them interpritacii in a modern political context

Classic directions the theory of elite of XX age are probed in the context of interpretation of modern models of development of the political system.

Keywords: *theories of elites, ruling elite political class, lead positions.*

УДК 303.725.37 (430)

ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ДОСВІД ФРН

Картунов О. В.[©]

Доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Університету економіки та права «КРОК», академік Української Академії політичних наук, Заслужений діяч науки і техніки України

Стаття присвячена дослідженню практичних аспектів формування інформаційного суспільства та/чи суспільства знань у ФРН. Проаналізовано досвід участі в цьому процесі федерального уряду, урядів земель та громадських організацій.

Ключові слова: *ФРН, федеральний уряд, уряди земель, громадські організації, інформаційне суспільство, суспільство знань, програма формування, досвід.*

Глобальний процес зародження і становлення інформаційного суспільства та/чи суспільства знань в різних країнах світу має чимало спільного і особливого. Однією з багатьох особливостей формування цього суспільства в ФРН стало одночасне розгортання дискурсу в двох площинах: 1) в суто науково-теоретичній та 2) у площині, яку в даному випадку можна назвати «програмно-практичним дискурсом». Під останнім мається на увазі дискусії, які точаться навколо практичних програм, реальних шляхів і методів та конкретних заходів щодо формування згаданого суспільства.

Цікавим, показовим і повчальним тут є те, що в ФРН ці програми й заходи розроблялись і втілювались в життя на двох рівнях: а) державними інститутами та громадськими об'єднаннями федерального, тобто загальнодержавного рівня та б) установами і організаціями земельних рівнів.

Варто звернути увагу також на те, що в Німеччині згаданий дискурс розпочався десь з 1982 р. і в нього одразу ж включився, причому активно і креативно, федеральний уряд» під керівництвом Гельмута Коля. «Можливо, саме завдяки його діяльності,— зазначає німецький дослідник Х.-Д. Кюблер, автор відомої в Німеччині праці «Міфи про

суспільство знань» [2], — цей час залишив по собі в країні позитивні спогади, як серед компетентних осіб, так і у консервативних колах». (На наш погляд, цей факт мав би стати прикладом, гідним наслідування і для керівництва України). Невдовзі участь у дискурсі, окрім залучених федеральним урядом науковців, взяли політичні партії, громадські організації, профспілки і навіть релігійні кола, концентруючи свою увагу переважно на тих аспектах, що для них були більш близькими і важливими. Певний науковий інтерес, зокрема своїм системним підходом до аналізу проблем зародження і наслідків формування інформаційного суспільства, тут становлять положення меморандуму Євангелічної церкви Німеччини 1985 р. В них зазначалось: «Нові технології мають сильний вплив у нашому суспільстві, поступово потрапляють до загальної свідомості. Ступінь вагомості змін виходить за межі підгалузей: він стосується не тільки окремих дієвих ланок, а й принципів дії, досвіду, напрямів суспільної думки та звичок взагалі; змін зазнає не тільки структура підприємств та органів влади, але й інститути сім'ї, вільного часу, побуту. Разом з тим стає зрозуміло, що аналізувати треба не тільки окремі сфери діяльності, але й їх вплив на власний національний образ та нашу культуру».

Відаючи належне коректності наведеного твердження і поставлених в ньому завдань, не можна втриматись від двох зауважень. По-перше, варто звернути увагу на те, що в ФРН значна частина науковців розглядають дискусії щодо інформаційного суспільства та/чи суспільства знань поширенням міфів. Про це, зокрема свідчать назви лише деяких їх публікацій: Т. Росцак «Втрата мислення. Про міфи епохи комп'ютерів» [5]; В. Фаркас «Міфи інформаційного суспільства: чого ми не довідуємося» [3]; В. Швайгер «Міфи використання Інтернету — причини та наслідки» [6], праця вже згаданого Х.-Д. Кюблера та інші. На відміну від них, зазначена церква вже тоді, в середині 80-х років минулого століття, розглядала процеси народження нового суспільства та його зростаючий вплив на всі сфери суспільного життя не як міфи, а як складну і суперечливу реальність. По-друге, активна, безпосередня участь німецьких релігійних кіл в дискурсі щодо інформаційного суспільства, його переваг та потенційних небезпек, на наш погляд, може бути прикладом і для українських відповідних кіл, що, до речі, могло б сприяти припиненню міжконфесійної ворожнечі між ними та об'єднанню навколо пошуків вчасних і адекватних відповідей на нові виклики часу.

Привертає також увагу і проект щодо розвитку інформаційного суспільства, підготовлений співробітниками Міжнародного інституту аналізу громадських досліджень при Берлінському науковому центрі. По-перше, тим, що його розробкою займалися «чисті технократи», зокрема математики і фізики. А, по-друге, він був присвячений переважно питанням впливу процесів становлення інформаційного суспільства на соціально-політичну сферу, про що свідчить його назва: «Від індустріального до інформаційного суспільства. Перехідні кризи в політиці, суспільстві та культурі» [2, с. 77].

Як вже зазначалось, дискурс щодо інформаційного суспільства та/чи суспільства знань точився як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні окремих земель ФРН. В деяких з них були створені спеціальні експертні комісії для вивчення цього питання. Показовим є також і те, що вони вели дослідження й дискусії з позицій «трьох діалогів» щодо «шляху до інформаційного суспільства», зокрема, з точки зору: а) суспільних наук, б) інформатики та в) педагогіки. Тут важливим, на нашу думку, є те, що шляхи і наслідки формування нового суспільства досліджувались не лише з точки зору інформатики, як було переважно в нашій країні, а й з точки зору суспільних наук (до речі, названих першими!) та педагогіки.

Певний теоретичний і особливо практичний інтерес становлять і деякі узагальнення та висновки даного дискурсу. В одному з них зазначалось, що «зростання інформаційного суспільства» в країні розпочалось з 1950 р. Визнавалось також, що: «Інформація в цьому суспільстві відіграє таку ж важливу, або навіть ще суттєвішу роль, ніж енергія та види сировини в індустріальному сторіччі». При цьому під інформацією розумівся «відносно непевний та багатозначний тип відносин між людьми». Водночас констатувалось, що лише у 80-х роках «було закладено його початок» і «на сьогодні істотні результати діяльності інформаційного суспільства поки ще не можливо побачити». Стверджувалось також, що термін переходу до інформаційного суспільства в найбільш розвинутих країнах становитиме приблизно 150–200 років, а отже «цей процес триватиме щонайменше до 2100 року, якщо навіть не більше» [2, с. 78].

Як бачимо, висновки щодо стану формування інформаційного суспільства навіть у такій високо розвинутій країні, як Німеччина та прогнози щодо перспектив його розвитку робились надто вже критичні й песимістичні. Пояснити це, на наш погляд, можна, перш за все, наслідками впливу давньої усталеної, консервативної думки світового

наукового співтовариства (за деякими винятками), що не передбачала бурхливого, вибухового, революційного характеру розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, зокрема персональних комп'ютерів, Інтернету, мобільних телефонів тощо. Покажемо у цьому плані може бути те, що, наскільки нам відомо, навіть жоден з багатьох блискучих фантастів планети так і не зумів передбачити появу мобільних телефонів.

І тим не менш, учасникам програмно-практичного дискурсу в ФРН доводилося рахуватися із зростанням частки інформаційного сектору, який становив 18% у 1950 р., 40% у 1980 р. та 51% у 1995 р. Відповідно до цього, «технологія формування інформаційного суспільства стає відкритою, зрозумілою, у більшості випадків також з аргументацією прогресивних напрямків та позитивних явищ, відповідно до урядової політичної та громадської діяльності...». Особливо цінним для України є досвід ФРН, який полягає у тому, що «періодично Федеральний уряд та його Міністерства формують концепції та готують програми для «сприяння розвитку мікроелектроніки, інформаційних та комунікаційних технологій», хоча поки у більшості випадків уникають поняття «інформаційне суспільство», але суспільний радіус дії його впливу все збільшується...» Покажемо є й те, що, на відміну від позицій більшості науковців, «федеральний уряд має прогресивні погляди на розвиток та впровадження інформаційних технологій та буде протистояти негативному впливові». Підтвердженням цього може бути звіт Технологічної ради федерального уряду під назвою «Інформація 2000: Шлях Німеччини до інформаційного суспільства». В ньому, окрім всього іншого, було дано оновлене узагальнююче визначення інформаційного суспільства: «Економічна система та форма суспільства, в якому вирішальну роль відіграють розшук, зберігання, обробка, поширення та використання відомостей та знань щодо зростаючих технічних можливостей інтерактивної комунікації». Варто також звернути увагу на те, що при Бундестазі Німеччини було створено спеціальну комісію, яка мала визначити «політичні наслідки», які випливають з «використання нових інформаційних та комунікаційних технологій» та одночасно забезпечити «найбільш повне використання інформаційного суспільства та, наскільки можливо, мінімізувати ризики» [2, с. 80–81].

Звичайно не можна не згадати і представлену в 2000 р. тодішнім федеральним канцлером ФРН Герхардом Шредером Програму з 10 пунктів під назвою «Інтернет для всіх — 10 кроків на шляху до інформаційного

суспільства». А згадки ця Програма заслуговує з огляду на те, що вона зосереджувала увагу «на розширенні та полегшенні доступу до Інтернету в громадських організаціях, школах, бібліотеках, в адміністративних установах», а також для «людей з низьким рівнем освіти, безробітних та жінок».

На особливу увагу заслуговують деякі положення Програми дій «Інформаційне суспільство Німеччини 2006», відомої також під назвою «Мастерплан для шляху Німеччини до інформаційного суспільства». По-перше, в ній наголос робився на необхідності розвитку інформаційного суспільства в чотирьох напрямках: 1) «Цифрова економіка для зростання та конкурентоспроможності»; 2) «Освіта, дослідження та рівність можливостей»; 3) «E-Government (е-врядування), безпека та довіра в Інтернеті»; 4) «E-Health (електронна система охорони здоров'я)».

На нашу думку, вже з назв напрямків розвитку інформаційного суспільства стають зрозумілими причини такої активної участі доволі широких верств населення Німеччини в дискурсах щодо цієї проблематики. По-друге, поява в зазначеній Програмі нового сюжету, а саме проголошення планів розпочати «перехід до економіки та суспільства, які ґрунтуються на знаннях («суспільство знань»)». І, нарешті, акцентуація уваги на суто політичному аспекті інформаційного суспільства, а саме на питаннях «e-Government», тобто електронного врядування.

Загальне бачення і тлумачення проблем електронного врядування вже згадуваний Х.-Д. Кюблер виклав в окремому підрозділі під досить нейтральною назвою «E-Government: руйнування звичайної політики чи нова форма участі?». Підрозділ починається з наведення висновків колишнього віце-президента США Альберта Гора про те, що настання нової «Афінської ери» з можливостями участі для всіх та з безпосередньою демократією», що досягається за допомогою інформаційних магістралей, комп'ютерів та Інтернет, принесло «визначні політичні зміни». Однак, будучи прихильником критичного підходу до інформаційного суспільства, Х.-Д. Кюблер намагається поставити під сумнів достовірність цих висновків, зазначаючи, що «стає зрозумілим, що ця еволюція поки не набула відповідного розмаху та її зміни виявились не завжди позитивними». Основними причинами такої ситуації, на його слушну думку, стали недостатній розвиток нових інформаційних технологій та все ще обмежений доступ пересічних громадян до Інтернету. За його даними, навіть у Німеччині на 2004 р. майже половина населення не мала можливостей «он-лайн-доступу».

А за конституцією, нагадує він, «Е-керування та Е-адміністрація можуть вводитися, якщо у всіх громадян та громадянок є доступ до он-лайн-опцій, як до звичайних урн на виборах». А далі німецький дослідник зауважує: «І без цього існує питання, чи можливе забезпечення демократії шляхом натискання на кнопки миші, чи не потрібно для цього особистих зустрічей та обміну аргументами». Не даючи конкретної відповіді на власне запитання, Х.-Д. Кюблер натомість зазначає, що «цей процес може призвести до появи денациональних та наднаціональних тенденцій» [2, с. 191].

Варто звернути увагу на те, що при аналізі зазначених тенденцій він розмежовує і користується такими поняттями, як: «Governance», «Global governance» («керівництво», «глобальне керівництво») та «Governments», «State governments» («органи влади», «державні органи влади»). Сутність же згаданих тенденцій полягає в тому, що «національні держави та їх органи влади («Governments») поступово зникають з центру глобальної дії, хоч все ще утворюють — у складі приблизно 191 члена Організації Об'єднаних Націй — формальні основи для міжнародної системи; проте помітно утворюються коаліції зовсім різних учасників». Під останніми він має на увазі транснаціональні корпорації, міжнародні та національні недержавні організації тощо. Зрозуміло, що нічого нового в цьому немає. А от його міркування і трактування концепту «транснаціональної держави» як «подвійної» або «гібридної» моделі, яка «базується на класичній національній державі» та має «забезпечувати перехід до «всесвітнього суспільства» заслуговує на увагу і з теоретичної, і з практичної точок зору. Така «гібридна» модель під назвою «транснаціональна держава» виникає внаслідок процесів, які британський соціолог Роланд Робертсон ще на початку 90-х років охарактеризував як «глокалізація», тобто одночасна дія і взаємовплив процесів глобалізації та локалізації [4]. В наслідок бурхливого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій це призводить до того, що держава вже перестає бути територіально обмеженою і починає функціонувати як на традиційному локальному рівні, так і на глобальному рівні, тобто в умовах не лише «багатоцентрової світової політики, світового ринку, транснаціональних корпорацій», а й «культурної різноманітності та мульти-етнічних тотожностей». Це, на думку Х.-Д. Кюблера, вимагає постановки «інфоетичного питання», зокрема розробки, поширення, прийняття і добровільного дотримання мережевого етикету, тобто правил поведінки для мережі Інтернет,

як перших кроків на шляху до становлення електронної демократії (E-democracy), формування національного громадянського суспільства («National civic society») та громадсько-суспільного саморегулювання міжнародної комунікації («Global governance») [2, с. 192–193].

Певний практичний інтерес тут становлять конкретні заходи щодо встановлення в Німеччині «е-демократії». Йдеться про будівництво кількох міст, відомих під назвою «форейтори е-демократії та е-сервісу», їх досить щедре фінансування з федерального та земельних бюджетів (на 2010 р. ця сума становила понад 11 мільярдів євро) та перетворення деяких з них, як, приміром, нове містечко Еслінг, на «маяки e-Governments».

Привернути увагу вітчизняних політологів і політиків мають також висновки Х.-Д. Кюблера про те, що поширення е-демократії може мати і певні негативні наслідки. Ось, як звучать його основні застереження: «Певною мірою паралельно відбувається руйнування і реактивізація політичного управління, інколи у вигляді взаємної конкуренції, проте нечасто результатом стає продуктивне доповнення, у зв'язку з цим весь політичний спектр видається для багатьох не тільки заплутаним, а навіть все більш і більш сумнівним. Емоційні реакції виникають через масову стриманість чи відразу до брехні, до якої вдаються корисливі та цинічні політики, на боці яких сила. *Політична освіта* повинна була би бути більш ґрунтовною аби заперечити цю поширену руйнівну суміш нерациональних установок та вказати на конструктивні, раціональні та прозорі шляхи вдосконалення суспільства (курсів наш — О.К.)» [2, с. 194–195].

Наведені твердження Х.-Д. Кюблера можна екстраполювати і на Україну, але це потребує кількох коментарів. По-перше, варто погодитися з тим, що політики, причому всіх кольорів і відтінків, є «корисливими і цинічними» та «вдаються до брехні», особливо напередодні виборів. Причому громадяни нашої країни знають про це давно, досить добре і з власного досвіду.

По-друге, в Україні, на жаль, не має жодних ознак «масової відрази» до перманентної, нахабної, а часом і цинічної брехні з боку багатьох представників всіх політичних сил. Більшість суспільства дуже швидко забуває і пробає негідні, м'яко говорячи, вчинки і поведінку політиків, точніше політиканів, і впродовж кількох виборів поспіль голосує за одних і тих же кандидатів. Причини такої дивної, ірраціональної поведінки виходять за рамки даної статті, але можуть стати предметом окремого дослідження.

По-третє, слід було б звернути особливу увагу на пропозицію німецького дослідника щодо вдосконалення і посилення *політичної освіти* населення. Це варто і доцільно було б зробити, точніше цього просто вимагає ситуація. Адже Україна стала однією з найбільш заполітизованих країн світу, вона, мабуть, б'є всі рекорди за кількістю політичних партій та за частотою чергових і особливо позачергових виборів, а її правлячому класові та й більшості громадян вочевидь бракує політичної культури та елементарних знань з теорії державного будівництва, розвитку демократії, формування громадянського суспільства, організації й проведення виборів та багато чого іншого, що може допомогти знайти «конструктивні, раціональні та прозорі шляхи вдосконалення суспільства».

Як відомо, в цивілізованих країнах місія *політичної освіти* широких верств населення, особливо студентства, покладається на суспільні науки, зокрема політологію. Однак, впродовж двох останніх десятиліть в Україні робилось і робиться все для того, щоб ця місія залишалась не виконаною. Варто згадати, як важко відбувався процес народження і становлення політології як нормативної дисципліни у вищих навчальних закладах на рубежі 80–90-х років минулого століття. Який шалений масований наступ, причому за допомогою тодішнього Міністерства освіти та науки України на політологію розгорнули в першій половині 90-х років українські націонал-радикали та націонал-екстремісти, намагаючись заборонити її викладання та замінити на **т.зв.** «науковий націоналізм». Як в «помаранчеві часи» заходилися переписувати підручники та посібники з політології та історії України на догоду тогочасній владі. Та й сьогодні цей наступ продовжується шляхом обмеження фінансування науково-дослідницьких інститутів НАН України, зокрема суспільно-політичного спрямування, катастрофічного скорочення годин на вивчення суспільних наук та бездумної, часто безглуздої регламентації та формалізації самого навчального процесу.

Щодо політології, яка має виконувати провідну роль у політичному вихованні, то окрім всього іншого не припиняються спроби позбавити її статусу нормативної та перевести в статус вибіркової дисципліни. Висновок з усього цього впливає сам: жодному з правлячих в Україні класів, як у минулому, так і сьогодні, політологія не тільки не потрібна, а й заважає у боротьбі за владу або її утримання. Отже, й досі актуальною залишається рекомендація, запропонована ЮНЕСКО ще в далекому 1948 р., щодо необхідності розширення і вдосконалення викладання

політології і абсолютно коректним видається запропонований тоді ж критерій визначення рівня демократичності й цивілізованості будь-якого суспільства, а саме — стан та перспективи розвитку політології як науки і навчальної дисципліни.

Привертають увагу і висновки-застереження Х.-Д. Кюблера, щодо інших негативних наслідків розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (зрозуміло поряд з їх перевагами) та їх впливу на розвиток е-демократії. «Викликають побоювання, — слушно зазначає він, — також різноманітні опції контролю та перевірки, які неминуче наявні там, де є цифрове забезпечення як латентне супроводження, але є такими, що погано сприймаються пересічним громадянином. З кредитною карткою, картою клієнта, мобільним телефоном та електронною касою, з страховим свідоцтвом та паспортом, з камерами спостереження та Інтернет-купівлями — постійно та всюди поступають дані про індивідуума, які непомітно віддзеркалюють його звички, потреби, шляхи, можливості, роблять його діяльність прозорою чи повністю відкритою. Якщо чіпи (мікросхеми) стають ще ближчими до людини (в прямому сенсі слова), як це планується завдяки цифровому одягу та ще більше — імплантатам до тіла, людина взагалі стає об'єктом постійного цифрового контролю та нагляду. Не залишається нічого особистого та інтимного...» [2, с. 194].

Ще однією небезпекою стає т. зв. «інформаційне забруднення», що може призводити до «дезорієнтації та стану розгубленості», а це створює сприятливі умови для «зростання схильності до дешевих, рекламованих поширених фундаменталістських течій, які дивним чином протидіють показовій ліберальності та пропагованому дотриманню нейтралітету у світогляді «суспільства знань».

Згадує він і про такий недолік формування інформаційного суспільства та/чи суспільства знань, як т. зв. «зростання цифрового розриву». За його свідченням, «теза щодо зростання розриву у галузі інформації та знань або «цифрового» («divide») розшарування суспільства на «забезпечених інформацією» «інформаційних багатіїв» («information rich») та «інформаційних бідняків» («information poor») неодноразово виголошується під час громадських дискусій щодо майбутнього розвитку суспільства...» [2, с. 178]. Основними причинами такого негативного явища, яке має місце як на національному, так і на глобальному рівнях, є недостатньо розгалужена інфраструктура, брак відповідного устаткування, недоступність значної частини насе-

лення планети та окремих країн до Інтернету, а також доволі високі ціни на персональні комп'ютери тощо.

Дещо несподіваним видається висновок-застереження Х.-Д. Кюблера щодо непередбачуваних наслідків накопичення інформації та знання в епоху, що характеризується ним як «доба інформаційної надлишковості». «Варто припускати, — зауважує він, — що тривалий інформаційний надлишковий потік та вибух знання, який у більшості випадків супроводжується яскравими ярликами на зразок «нове!» та пригортає короткочасну суспільну, передусім медійну увагу, зникатиме, забуватиметься. Тоді суспільство знань було б водночас симптоматично суволинне суспільству забуття».

Отже, чогось особливого нового в цих висновках-застереженнях німецького вченого немає (окрім, хіба що, згадки про «суспільство забуття»), але не може не бентежити схожість і небезпечність ситуації, яку спрогнозував ще у 80-х роках минулого століття відомий британський письменник Джордж Оруел.

Які ж заходи і шляхи поліпшення цієї складної ситуації та протидії чи хоча б послаблення цієї дедалі міцніючої суперечливої тенденції пропонує Х.-Д. Кюблер? По-перше, скорочення цифрового розриву можна досягти, на його думку, шляхом «створення комп'ютерів, орієнтованих на людину», тобто за доступною ціною, що водночас сприяло б «буму інформаційної індустрії». По-друге, щодо зазначених технічних розробок, які ведуть до посилення контролю і нагляду над людиною, то вони «вимагають роз'яснення та потребують оцінки (з етичної точки зору та з позицій законодавства)». По-третє, тут, за його твердженням, «варто слідувати» відповідному національному та міжнародному праву. А, по-четверте, в пригоді може стати задеклароване ще 1983 р. нове громадянське право на «інформаційне самовизначення» індивідууму в «інформаційному суспільстві» [2, с. 197, 221]. Це право, на його думку, «має перевірятись та визначатись відповідно до окремого закону» як на національному, так і на міжнародному рівнях. Нарешті, стосовно можливої трансформації «суспільства знань» у «суспільство забуття», або їх паралельного співіснування, то особливо страшно тут, на наш погляд, нічого немає. Адже так було і раніше: знання набувались, накопичувались, використовувались, застарівали, забувались або спростовувались, а на їх місце приходили і завжди будуть приходити нові знання. Цей процес, який можна вважати однією із закономірностей суспільного розвитку, є одвічним і нескінченним [1].

Висновки з усього вищенаведеного можна сформулювати таким чином.

По-перше, дослідження дискурсу в Німеччині щодо інформаційного суспільства та/чи суспільства знань показало, що йому (дискурсові) притаманні як загальні, універсальні, так і особливі, специфічні риси. До останніх можна віднести те, що: а) в зазначеному дискурсі в цій країні беруть активну, безпосередню участь надзвичайно широкі народні маси, зокрема науковці, викладачі, представники різних політичних партій, профспілок, церкви тощо; б) в наукових колах Німеччини, як, мабуть, в жодній країні світу (можливо за винятком Великобританії), існує яскраво виражене скептичне, негативне ставлення до інформаційного суспільства та/чи суспільства знань; с) натомість в урядових колах Німеччини, причому як на федеральному, так і на земельному рівнях, вочевидь панує позитивне ставлення до зазначеного феномену.

По-друге, в Німеччині, як мабуть в жодній іншій країні, відбувається надзвичайно активний і плідний дискурс, названий автором цих рядків *«програмно-практичним»*. Він вражає не лише своєю масовістю, а й безпосередньою участю перших осіб держави та всіх її земель в розробці спеціальних програм, їх обговоренні, прийнятті конкретних практичних рішень щодо стратегії й тактики формування інформаційного суспільства та/чи суспільства знань, у контролі за процесом їх втілення в життя, а також, і це головне — їх готовністю брати на себе відповідальність за будь-які прорахунки та невдачі.

По-третє, певний практичний інтерес становить досвід Німеччини щодо встановлення в країні «е-демократії». Йдеться, зокрема, про будівництво кількох міст, відомих під назвою «форейтори е-демократії та е-сервісу» та їх досить щедре, у кільканадцять мільярдів євро, фінансування з федерального та земельних бюджетів. Вартують уваги також висновок та пропозиції Х.-Д. Кюблера щодо доцільності посилення і вдосконалення *політичної освіти* в умовах формування «інформаційного суспільства» та/чи «суспільства знань».

Література:

1. Картунов О. В. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій: монографія./О. В. Картунов, О. О. Маруховський. — К.: Університет економіки та права «КРОК», 2012. — 344 с.

2. Кюблер Х.-Д. Мифы про суспільство знань. [Перекл. з нім.]/ Х.-Д. Кюблер. — К.: Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. — 264 с.
3. Farkas V. Mythos Informationsgesellschaft: Was Wir aus den Medien Nicht Erfahren./V. Farkas. — Rottenburg, 2005.
4. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture./R. Robertson. — London, 1992.
5. Roszak Th. Der Verlust des Denkens. Uber die Mythen des Computer-Zeitalters./Th. Roszak. — Munchen, 1986.
6. Schweiger W. Mythen der Internetnutzung. — Ursachen und Folgen./W. Schweiger. — Hasebrink, 2004. — S. 89–113.

Картунов О. В. Практика формирования информационного общества: опыт ФРГ

Статья посвящена исследованию практических аспектов формирования информационного общества и/или общества знаний в ФРГ. Проанализировано опыт участия в этом процессе федерального правительства, правительств земель и общественных организаций.

Ключевые слова: *ФРГ, федеральное правительство, правительства земель, общественные организации, информационное общество, общество знаний, программа формирования, опыт.*

Kartunov O. Practice of the information society: experience of Germany

The article is devoted to the research of the practical aspects of the formation of the information society and/or knowledge society in the FRG. The experience of the participation of federal government, lands' governments and social organizations in this process were analysed.

Keywords: *The FRG, federal government, lands' governments, social organizations, information society, knowledge society, formation program, experience.*

УДК 351.007 (477)

СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ВИМІРИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сащук Г. М.[©]

*Кандидат політичних наук, доцент Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Розглядаються питання ціннісних детермінант розвитку сучасного інформаційного суспільства і, насамперед, визначається яких конкретних форм набуває культура саме в такому суспільстві.

Ключові слова: *інформація, інформаційне суспільство, інформаційні технології, культура, політична культура*

Складно заперечувати те, що на початку третього тисячоліття культура і людська духовність увійшла в конфлікт з технологізацією життя. Розвиток науково-технічного прогресу як об'єктивний історичний процес, визначається потребами суспільного виробництва, загальними та специфічними соціальними законами, а також іманентними законами розвитку власне науки і виробництва, характеризується багатогранністю і системністю свого прояву і впливу на культуру суспільства.

Культурний вимір інформаційного суспільства — доволі складна справа. З огляду на всепроникливий вияв культури, яка присутня в усіх без винятку сферах суспільного життя, правомірно розглядати культуру як інформаційний аспект суспільного життя, як соціально значущу інформацію, що регулює це життя, організовує його. Ця інформація, яка за своїм змістом репрезентує сукупний історично змінний соціальний досвід, частково може усвідомлюватися людьми, частково функціонує як соціальне несвідоме.

Розглядаючи зміст поняття «культура» під кутом зору конкретно-історичної парадигми, С. Цимбалюк вважає, що в інформаційному суспільстві її «доцільно розглядати як динамічний процес втілення в реальність напрацьованого людьми культурного потенціалу, а також породженого новими культурними феноменами у конкретній культурно-історичній ситуації» [1].

Дійсно, розглядаючи явище культури інформаційного суспільства, необхідно звернутися до аналізу тих загальнокультурних основ, тих соціальних кордонів, у межах яких відбувається процес становлення нової культури у конкретних соціально-історичних умовах. Вивчення особливостей становлення і розвитку теорії інформаційного суспільства необхідно для виявлення конкретних механізмів виникнення, підтримки та змін інноваційних культурних феноменів, визначення їх певної ціннісної суті та упорядкованості; підтримці або корекції цієї упорядкованості в залежності від дії соціально значущих факторів, які сприяють створенню нових культурних зразків та форм.

Почнемо з того, що суттєвою особливістю сучасних культурних процесів стає глобальне експонціальне зростання масштабів використання нових інформаційних технологій. Інформатизація як форма вияву наукового прогресу конкретного історичного етапу розвитку культури переконливо демонструє необхідність свідомого управління цим процесом, багатомірного підходу до його дослідження, яке не може бути успішним, якщо воно не спирається як на методологічну основу, так і на теоретичне виявлення більш загальних і глибинних закономірностей функціонування постіндустріального суспільства. Передача засобами культури людського досвіду від епохи до епохи, від покоління до покоління можлива тільки завдяки її закріпленню у знаковій та символічній формі.

Наприклад, ця особливість культури продемонстрована в творах постмодерністської філософії. «Значна частина культурних узагальнень останнього часу була зроблена на лінгвістичному матеріалі, який утворює знакове поле. Невід'ємним фрагментом філософії постмодернізму є дискурс — метод з'ясування соціально-культурної зумовленості мовних висловлювань (дискурс як мова, «занурена у життя») [2].

Інформаційне суспільство характеризується також як «новий культурний ландшафт», який адекватно відбиває «новодивілізаційний менталітет» [3]. Його особливостями є те, що культурні явища віднині формуються і функціонують в умовах «відкритих систем», які, своєю чергою, тяжіють до культурного синтезу і конструювання на основі різномірних культурних «цитат». Характерною рисою новоявленого менталітету суспільства «третьої хвилі» є і те, що він рефлексує радикальну зміну ціннісних орієнтирів, асоціюється у багатьох дослідників з духовною кризою, втратою моральних критеріїв.

«Кінець аксіологічних орієнтирів» — так визначила сучасну ситуацію у сфері духовного життя Жаклін Рюс. Сучасна культура — це культура, яка прагне позбутися традицій... де ми спостерігаємо агонію ідеологій ... що розхитала, як ще ніколи не бувало, всі свої поняття і, таким чином, постала перед порожнечою [4, с. 529].

Першою особливістю сучасного розуміння культури є те, що культура являє собою систему надбіологічних програм людської діяльності, поведінки та спілкування, систему, яка виступає необхідною умовою відтворення та змін соціального життя в усіх його основних проявах. Культура всіма своїми складовими і проявами (культурними артефактами) акумулює, зберігає і транслює соціальний досвід людства. Генеровані культурою програми діяльності, поведінки та відносин людей виконують в житті суспільства роль, аналогічну спадковій інформації в складних біологічних організмах.

Сьогодні чимало дослідників прагнуть довести, що інформаційне, змістовне навантаження «зовнішнього світу» — космосу, всесвіту, природи і «світу внутрішнього» — суспільства, близькі, що забезпечує їх певну однорідність, цілісність, здатність до самовідтворення.

Суспільне, або культурне середовище, в якому живе людина і яке вона сама утворює, настільки ж складне, має не менший порядок інформаційної міцності, ніж біотичне середовище, в якому живуть всі наші сусіди по планеті [5, с. 119]. В цьому глибинна сутність необхідності узгодженого розвитку цих «двох світів», на чому, власне, наголошує концепція коеволюції природи і суспільства, одним з авторів якої є М. В. Тимофеев-Ресовський.

Започаткований у біології принцип коеволюції поступово набуває статусу загальнонаукової категорії, активно застосовується в теорії інформації. «Ми настільки радикально змінили наше середовище, — наголошував Н. Вінер, — що тепер для того, аби існувати в ньому, ми маємо змінити себе». Тобто принцип коеволюції виходить за межі забезпечення «комфортного» перебування людства в природі, не є даниною розумного, вираженого споживання її дарів. Коеволюція означає інформаційний механізм взаємозумовлених змін елементів, з яких складається єдина система «природа — суспільство — людство».

Концепція коеволюції — одна з численних матриць сучасного культурного виміру інформаційного суспільства. Щодо суспільства вона наголошує на синергетичному, інтерактивному, системно-цілісному характері культури соціуму. Якщо раніше сфера культури нерідко розгля-

далася як дещо автономне (у Д. Белла, зокрема, зустрічається принцип відокремленості, роз'єднаності «трьох» сфер — економіки, соціального життя, культури), то зараз вона сприймається як єдина реальність, в якій об'єктивне і суб'єктивне (практика та її теоретична рефлексія) переплетені, злиті в єдиному утворенні — «людському світі», створеному людством культурному просторі свого життя.

Друга особливість сучасного розуміння культури полягає у з'ясуванні якісної відмінності між філософським і науковим розумінням феномену культури. В. Межуєв пояснює цю відмінність за допомогою образів «дзеркала» і «скла». Наука «як прозоре скло» прагне «об'єктивно точно» відобразити культурні факти такими, як вони є. А у «філософському дзеркалі» обов'язково відображається особистість культуролога, який суб'єктивно досліджує культурні реалії.

На відміну від наукового у філософському відображенні дійсності, зазначає В. Межуєв, вона постає як світ, що утворюється відповідно до закону свободи, а не як об'єктивна природа [6]. Не вдаючись до оцінки правомірності інтерпретувати філософію як «дзеркало», зазначимо, що розуміння культури є одним із найбільш суб'єктивованих.

Саме така духовна ситуація — зміна світоглядних парадигм, девальвація культурних ідеалів, знецінення моральних чеснот (аномалія як «нова норма») — спричинила позиціювання іронії як форми життєво-поведінкового світовідношення. Іронія, за висловом Т. Бодуена — ключовий троп постмодерної культури серед інших фігур мови — таких, як метафора, метонімія, синекдоха, які конотують або денотують значення через ланцюг асоціацій. Хоч іронію часто розуміють як «суто негативне ставлення до світу», вона не обов'язково є простим позуванням. Іронія «руйнує нібито самоочевидне значення висловлювання, ідеї або образу й очищає цей образ від того, що він, як вважалося, містив у собі. Іронія висмоктує повітря зі свого об'єкта, але тільки для того, щоб надути його згодом» [7, p.100].

Автор цього висловлювання в книзі «Віртуальна віра: нешанобливі духовні пошуки покоління X» зазначає, що культура іронії є побічним продуктом популярної культури. Едіт Вишгород також відзначає наявність тенденції іронізації культури інформації та образів, наголошує, що в сучасній культурі іронія перетворюється на «моральний жест» [8]. Тропізація культури іронії співвідноситься з такою поширеною темою постмодерної культури, як вдавання (симуляція). Жан Бодріяр

використовує поняття симулякр (вдавання) у значенні копії, для якої не існує оригіналу, наслідування, бракує реального референта.

Проблематика іронії як спосіб життєвідношення міцно укорінена в традиціях культурного нігілізму, який започаткував Ф. Ніцше, цей «візіонер» сучасної історії, і який був продовжений А. Камю, С. Лонеску, К. Леві-Строссом, Д. Ваттімо, Ж. Дерріда, Р. Рорті.

Так, узагальнюючи уявлення про суб'єкта іронії, Р. Рорті пише: «Я використовую слово «іронік» для визначення людей, готових примиритись із випадковістю своїх, його або її найголовніших переконань і бажань, — тих, хто є історицистом і номіналістом...» [9, с. 19]. Іронік, продовжує Рорті, — «типовий сучасний інтелектуал», який усвідомлює силу переопису. До речі, Рорті наголошує на несправедливості звинувачення іроніків як «руйнівників». По-перше, іронія не повинна переповнити всю публічну культуру: «Я не можу собі уявити культуру, в якій молодь соціалізується таким чином, що вона безперервно підозрює власний процес соціалізації». По-друге, «іронія за своєю природою — справа приватна». Іронія, якщо вона незаперечлива за своєю суттю, позитивна і реактивна, вона стимулює, долає сумнів і відчуження. Разом з тим сучасна культура формує і негативний тип нігілізму — цинізм, завдяки якому інтелектуал здатний діяти «як корсар». Петер Слотердайк, автор цього вислову, констатує: «Невдоволеність нашою культурою досягла нової якості: вона постає як універсальний дифузний цинізм» [10, с. 19].

Квінтесенцію змін, які викликає інформаційне суспільство, є трансформація культури. Це стосується, насамперед, технологічної культури, яка зумовлює технологічні засади устрою життя людей. Однією із найвиразніших рис цієї культури є її дистанційність. «Технологічна культура, — зазначає Леш, — це, насамперед, дистанційна культура. Форми життя стають формами життя на відстані». Неминучим наслідком цього є радикальна зміна соціального буття людини. «Оскільки форми мого соціального буття виявляються з такою неминучістю і звичністю буттям на відстані, і оскільки я нездатний подолати подібні дистанції, я не можу набути соціальності, за умов позбавлення моїх технологічних доповнень» [11, р.15].

Своєрідною калькою коеволюційних процесів, свідченням появи нових зв'язків в структурі інформаційного суспільства є технонаука. Мережа науки, технології, інженерної справи, яка онтологічно складається паралельно системі Інтернету, утворює матеріальний каркас

останньої — виразна ознака нової цивілізації. У термінах технонауки відбивається реальний синтез різноманітної за функціями і призначенням інтелектуальної та матеріально-виробничої діяльності людини, фіксується факт перетворення науки на суттєву рису якісно нового типу суспільного «modus vivendi». Наука, технологія, інженерна справа, промислове та культурне проектування та конструювання вже не є окремими видами діяльності. Навпаки, вони співіснують, взаємозумовлюють одна одну, впливають на розвиток і вдосконалення своїх «партнерів». У наш час технонаука означає «динамічні відносини між інструментами та людьми в культурному контексті, що приносить із собою концептуальні та практичні зміни» [12, p.175].

Підкреслюючи людський аспект технонауки, Р. Сессовер зазначає, що технонауку як констеляцію науки, технології та інженерної справи можна найкраще зрозуміти в термінах діяльності членів спільноти (у значеннях, розвинутих Ро-бертом Мертоном, Майклом Поланьї або Томасом Куном). Відбувається зміщення від розмов про технонауку як таку до діяльності технонаукової спільноти, що свідчить про те, що ми маємо справу з людьми, які виготовляють, розподіляють і використовують технологічні знаряддя та інструменти у власних цілях. Коли ми згадуємо, що існує людське обличчя, невіддільне від технонауки, це до-помагає нам усвідомити внутрішню слабкість технонауки та необхідність її по-дальших критичних оцінок і перегляду [13] — пише Р. Сессовер.

Р. Сессовер наголошує на етичній відповідальності тих, хто уособлює технонауку. Теза про необхідність практичного дискурсу щодо відповідальності усіх, хто бере участь у технонаукових новаціях (в біохімії, астрофізиці, генетичних дослідженнях), — одна з найпоширеніших у теоретичній та праксео-логічній культурі доби становлення постіндустріального суспільства, в якому інформація, знання стають домінантою свідомості.

Одним з перших цю тезу сформулював у 1989 р. Евандро Агацці, вбачаючи специфіку будь-якої суто людської діяльності (в тому числі наукової і технічної) в свободі. Е. Агацці порушує проблему деонтологічних вимог щодо науки, особливо в її прикладній формі. Якщо фундаментальна наука опікується пошуком істини, враховує вимоги доброчесності на рівні інтелектуальної культури дослідника, то в прикладній науці виходить на перший план вимога відповідальності: «Першорядною метою виступає певна можливість практичного застосу-

вання знання, звідси наука етичних проблем, які виникають у зв'язку з конкретними цілями, заради яких працює прикладна наука» [14, р.205]. Наголошення на обов'язковості етичних критеріїв перетворюється на лейтмотив сучасних розумінь «призначення» науки і техніки, їх перетворення в «людську технологію».

Моральні засади мають забезпечити «належне» використання знання, науки, техніки заради запровадження такого типу діяльності «соціальної влади», яка була б спроможною забезпечити людей «бажаними або потрібними цінностями» — вважає Тоффлер. Поділяючи цю думку, А. Грінвальд зауважує, що в сучасному суспільстві знання, яке спрямоване на майбутнє, «етична рефлексія» має супроводжувати будь-які людські рішення, як у галузі науково-технічної політики, так і в повсякденному житті [15].

Поступовий перехід постіндустріального та інформаційного суспільства до антропогенної, ноосферної цивілізації — об'єктивний процес. Він багато в чому зумовлюється тими зрушеннями і якісними змінами, які відбуваються в усіх ланках культури інформаційного суспільства. Адже інформатизація пронизує не тільки державні структури, соціальні інститути, виробництво, сферу послуг, а й побут, дозволяючи людині, спричиняючи зміни способу її життя. Безсумнівним наслідком інтенсифікації інформаційних потоків є прискорений розвиток не лише інформаційного, а й людського потенціалу, підвищення рівня освіти та обізнаності громадян, а завдяки цьому — формування всебічно активних верств населення, для яких здобування та використання нової інформації стає потребою і звичкою.

Третьою особливістю є те, що у структурі культури інформаційного суспільства виникає специфічна «інформаційна субкультура», яка є базовою підсистемою інформаційної культури. Інформаційна субкультура являє собою систему цінностей інформаційної культури, яка проявляється в конкретних навичках з використання технічних устроїв (персонального комп'ютера, комп'ютерних мереж тощо), у здатності використовувати інформаційні технології, складовою яких є програмні продукти з різних джерел, у вмінні працювати з інформацією різного рівня тощо [16].

Інформаційна культура істотно змінює суспільний простір, перетворює його на своєрідний «кіберпростір». Кіберпростір — це простір взаємодії, утворений глобальною мережею комп'ютерів, з яких складається Інтернет. Автор цього терміну А. Войскунський —

підкреслює його метафоричний характер. Кіберпростір, або Світ Інтернету (World — Wide — Web), є однією з моделей сучасного суспільного устрою, до осмислення якого прикута увага широкого загалу вчених — філософів, політологів, політтехнологів, соціологів, економістів, етнографів, комунікативістів, психологів, а також фахівців в галузі технічних наук. «Інтернет, WWW перетворились на найістотніший чинник індивідуального та суспільного розвитку, набувши привабливості для сотень мільйонів людей» [17, с. 64].

Користувачі Інтернету визначили характеристику кіберпростору, що сформульована у створеній ними Декларації Незалежності: «Кіберпростір лежить поза вашими кордонами. Не думайте, що ви можете побудувати його так, якби воно було об'єктом державного будівництва. Кіберпростір є справою вашої природи і зростає самостійно під впливом наших сукупних дій ... Ми встановлюємо свій Суспільний Договір. Цей спосіб правління виникає відповідно до умов нашого, а не вашого світу. Наш світ інший. Кіберпростір складається із взаємодій і відношень, міркує і будує себе подібно стоячій хвилі в системі наших комунікацій. Наш світ одночасно всюди і ніде, але не там де живуть наші тіла... Ваші правові поняття власності, особистості, комунікації і контексту невідповідні нашим. Вони засновані на матерії — тут матерії не існує. Наші особистості не мають фізичного тіла, тому, на відміну від вас, ми не можемо досягти порядку під впливом фізичного тиску.

У кіберпросторі ми вже не «люди», а повідомлення на екранах один одного. За межами електронної пошти, де користувачі називають свої імена, в Інтернеті, насправді, ніхто не знає, в якій частині світу перебуває, чоловік то чи жінка».

Кіберпростір — це продукт новітніх технологій, нова форма суспільних відносин, в якій існують особливі соціальні групи — «комп'ютерні-групи», тобто спільноти людей, яких пов'язують певні загальні інформаційні інтереси, заради яких вони вступають у певні соціальні відносини, встановлюють соціальні зв'язки між собою і світом завдяки Інтернету. Кіберпростір Інтернету створює умови, що сприяють залученню людини до нових форм соціальної взаємодії і деякою мірою формують особистість. Зазначимо, що віртуальні реальності можуть використовуватись з метою маніпулювання свідомістю людей, отже цей процес не повинен залишатися некерованим.

Привабливість інформації та нових засобів її здобування — одна з причин популярності концепції та практики інформаційного суспільства.

В основі привабливості інформації лежать мотиви, якими керується адресат повідомлення, форма, в якій воно подається, наприклад, піар в інформаційних матеріалах засобів масової інформації, цілі використання здобутих відомостей. Не безпідставно дослідники у суспільному просторі, насиченому електронно-кібернетичними знаряддями, приборами та устроями, вбачають реалізацію проекту ноосфери.

Свого часу Тейяр де Шарден стверджував, що «ноосфера прагне стати однією замкнутою системою, де кожен елемент, зокрема, бачить, відчуває, бажає, страждає так само, як і всі інші, і одночасно з ними» [18, с. 199]. Цю «відчуваючу єдність», цілісність забезпечує розгалужена мережа «розумних» приладів, частина з яких здатна моделювати окремі функції розуму та органів чуття «*homo sapiens*». Саме мережі становлять нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення «мережевої» логіки значною мірою позначається на ході та результатах процесів, пов'язаних із виробництвом, повсякденним життям, культурою та владою [19, с. 494].

Відмінною рисою інформаційної цивілізації є те, що темпи культурних змін, творчість нових соціальних і культурних форм у багато разів зростає. Новий інформаційний простір, якісно інше в культурному відношенні суспільне середовище потребує, крім іншого, саме метафоричного, образно-символічного осмислення і виразу: «віртуальна реальність», «кібер-простір», «електронний фронтір», «електронна агора», «дигітальна культура» тощо.

Дигітальна культура — якісно нове породження інформаційної технонауки, це — різновид інформаційної культури, яка опосередкована та трансформована електронно-обчислювальними, цифровими технологіями (компакт-дисковими пристроями запам'ятовування, кишеньковими комп'ютерами, мініатюрними довідниками тощо), які обробляють інформацію, що надходить адресатові, та подають об'єднані відповідним чином результати у комп'ютер-накопичувач. Давід Болтер, автор праці «Людина Тьюрінга», вважає, що ця технологія «розвиває зв'язки, метаморфічні чи інші, з культурологією, філософією або літературою, вона завжди доступна, щоб використати її як метафору, приклад, модель або символ» [20, р.39].

Теоретики інформаційного суспільства, зокрема Деніс Вайс, вважають, що завдяки широким, по суті, безмежним, аж до витворення штучного інтелекту, можливостям комп'ютера, переходу від аналогових до цифрових (дигітальних) засобів передачі інформації в суспільстві,

відбуваються революційні зміни. Зокрема в таких галузях культури, як мистецтво, політика і право.

Він зазначає: «Комп'ютер дав поштовх вельми поширеним змінам суспільства та культури, утворюючи дематеріалізовану добу, за якої фундаментальною категорією стає вже не матерія, а інформація, що підлягає обробці». Наголос на інформації разом із впевненістю, що все може бути раціонально проаналізоване в дигітальних термінах, трансформував такі науки, як генетика (гени порівнюються з ланцюжками електронно-цифрової інформації), неврологія (мозок розглядається як масивний пристрій для обробки інформації, що кодує дигітальні сигнали), когнітивні наукові царини (галузі штучного інтелекту, психології та філософії), бізнес та економіку.

У праці «Електронний світ» Річард Ленгем твердить, що електронно-цифрове кодування відкриває майже математичну еквівалентність у мистецтві, і це нагадує велику мрію Платона про єдність цього знання. Прихильники дигітальної культури вбачають в ній відновлену міждисциплінарну культуру, яка зводить воедино всі види мистецтва і науки [21, р.11].

У міру вдосконалення сенсорно-передавальних можливостей електронних приладів виникає такий різновид інформаційної культури, як синестична культура. Суть цього феномену, пояснює бельгійський філософ Ю. Ерман, полягає в тому, що нові канали, засоби медіа та інтернет уможливають здобування таких видів інформації, що мають специфічно телематичну природу і цим принципово відрізняються від звичайних форм комунікації.

Характерна ознака синестезійної культури полягає в тому, що в ній відбувається синтез різноманітних інформаційних елементів та блоків, внаслідок чого виникає сумарний ефект телесинестезії (*tele-synesthesia*). «У майбутньому наша свідомість, наше тіло і наші відчуття зіткнуться з новим досвідом, з синестезійними якостями, які є моментальними, передусім мультисенсорними, як результат нових медіа» [22, р.430].

Синестезія, пояснює дослідник, дає можливість комплексно сприймати всі «кольори» інформаційного повідомлення. Синхронізуючи образи, звук, рухи, відчуття дотику, електронні медіа здатні перемішати і сплавляти один засіб з іншим, внаслідок чого кольори можна почути, звуки — побачити, а слова — відчутти на дотик.

Надумку М. Мерло-Понті, синестезія поступово витісняє природний спосіб сприйняття світу. У «Феноменології сприйняття» він писав:

«Синестезійне сприйняття — це правило, і ми не усвідомлюємо цього факту з тієї єдиної причини, що наукове знання зміщує і переміщує епіцентр нашого досвіду в такий спосіб, що ми призвичаїлися більше не бачити або більше не чути, і взагалі — більше не відчувати» [23, р.229]. Нова синестезійна культура, на його думку, сформує новий тип особистості — синестезійну людину, яка буде здатна сприймати водночас і цілісно всі чуттєві взаємодії: образ і звук, відчуття й силу предмета чи об'єкта, про який подається інформація.

Завдяки синестезійному телефакту виникають віртуальні світи. «Віртуальні світи вже виникли в багатьох різних сферах. Сьогодні можна знайти їм застосування — зоряні образи, віртуальні університети, кінематографічні анімації й си-муляції, телеконференції, телепраці, віртуальні подорожі, віртуальні роботи, телекупівля, телемедицина, теленавчання тощо». Віртуалістика міцно втілилася у наукомістке виробництво. Особливість віртуальних підприємств, інститутів, організацій полягає в тому, що вони не прив'язані жорстко до певного місця, навіть щодо конкретної держави. Вони здатні за рахунок своєчасно здобутої і швидко переробленої інформації гнучко реагувати на будь-які запити споживачів і коливання ринку, «самоперебудовуватися відповідно до цих запитів і коливань, перетворюючись на саморефлексивну систему» [24, с. 34].

Віртуальна реальність, таким чином, набуває самостійного статусу буття інформації як ідеальної конструкції, «що не є ґносеологічним образом дійсності». Це — «паралельний світ» змодельованої творчої фантазії. Віртуальна реальність робить не лише немислиме цілком мислимим, а й функціональним.

Електронна пошта, чатруми тощо створюють віртуальний електронний простір для розвитку нових форм спільнот і способів спілкування. Ми наблизились до створення чисто культурної структури соціальних взаємодій, пише М. Кастельс. «Саме тому інформація стала основним компонентом нашої соціальної організації. При цьому соціальна структура, що має мережеву основу, характеризується високою динамічністю для інновацій».

Інформаційні мікросвіти та графічна репрезентація електронної інформації в комунікаційному просторі віднині включені у створення кіберпростору та його супровідних кіберкультур. Однією з таких інноваційних кіберкультур є культура «електронної агори», нова форма організації політичного життя, зокрема, демократичного волевиявлення громадян. Аналогія голосування, експертного оцінювання, виявлення

громадської думки за допомогою методів, поширених в Інтернеті, з давньогрецькою «агорою» — зібранням вільних громадян для вирішення актуальних завдань суспільного життя — досить красномовна. Вона підтверджує думку Е. Тоффлера про те, що майбутнє суспільство має повернутися до доіндустріальної цивілізації в тому розумінні, що стане більш «прозорим», позбудеться тих «штучних» інституцій та процедур, які деформують і містифікують справжні бажання, інтереси та потреби людей. Вплив Інтернету на політико-правову культуру особистості проявляється і в зміні сучасної демократії.

В інформаційному суспільстві будь-яка людина має можливість самостійно вибудовувати приватну організаційно-управлінську політику, не потребуючи для цього дозволу у статусних структурах. В інформаційному суспільстві істотно, якщо не вирішальну, роль починає відігравати нестатусна демократія — нанодемократія, демократія індивідів, а не традиційна демократія організацій.

Г. Арндт активно пропагує прагнення індивіда позбутися того нашарування «соціального», яке придушило справжнє політичне, тобто громадянсько-добровільне, життя людини. Саме в цьому житті, автономному щодо офіційно-регламентованого, людина здатна до творення нового. Тільки автономна свобода, яка руйнує окам'янілості будь-якого тоталітаризму, звільняє людину від хибних ідеологічних догм, виступає ланкою між приватністю (незалежністю) і публічним життям, вважає Арндт. Свобода в галузі політики, на її думку, — головний прояв свободи людини. Саме в ній вона здатна демонструвати свій «опір» — в контексті впливу, «особисту думку» — в контексті незгоди.

Електронні засоби забезпечують таку анонімну і автономну свободу, зокрема, під час політичних виборів. «Електронна демократія» виступає формою забезпечення прозорості та безпосередності у відношеннях «громадянин-держава», «виборець-депутат». Деякі дослідники вважають, що «електронні міські зібрання — це і є демократія в її найкращому прояві» (Р. Латейн).

Утім, як і в будь-якому іншому аспекті, осмислення можливостей і потенцій інформаційної культури виявляє в ній наявні та латентні загрози, суперечності, недоліки. «Інформація здатна перетворюватися на владу, а історія вчить нас, що владою можна зловживати» [25, с. 116–117].

Політична практика останнього часу, в тому числі і в Україні, переконливо доводить можливість ЗМІ маніпулювати свідомістю індивідів, створювати такі політичні альтернативи, бажані політичні іміджі, що

стає важко визначити, що це за «влада така — виборча демократія» [26].

Інформація як влада утворює одне з помітних проблемних полів теорії інформаційного суспільства. І не випадково свою капітальну працю Е. Тоффлер присвятив саме дослідженню тих метаморфоз влади, які відбуваються в сучасному суспільстві, домінантами якого є знання та інформація.

Ще раз підкреслимо: зазначаючи, що в цивілізації «Третьої хвилі», в інформаційному суспільстві відбуваються радикальні перебудови всіх складових («сили, грошей та розуму»), мають місце якісні трансформації в бізнесі, економіці, політиці і в культурі взагалі, Тоффлер зосереджує увагу на тих чинниках, які забезпечують нове розуміння влади. Якщо Френсис Бекон ставив знак рівності між знанням і владою, то Тоффлер своїм завданням вважає з'ясування «якості» знання, яке забезпечує сучасну владу. У структурі знання, яке є «не тільки джерелом високоякісної влади, а й найважливішим компонентом сили і багатства», найпомітніше місце посідає інформація. Влада інформації набуває надзвичайного значення, адже за роки свого існування інформація перетворилася на фактор еволюції всієї Цивілізації. Інформація — основа інноваційного стилю мислення. «Мережа» перетворилася на універсальну метафору сьогодення: мережева економіка, мережева логіка, мережевий інтелект.

«Знання» у вигляді феномену свідомості і практики стає паролем сучасної епохи, набуває універсального філософського статусу. Цей термін «охоплюватиме або відноситиме до певних категорій інформацію, дані, уявлення та образи, а також підходи, цінності та інші символічні продукти суспільства, незалежно від того, «істинні» вони, «приблизні» або «хибні». Надзвичайно багата інформаційна природа знання надає йому світоглядного значення, викликає «величезні зміни в нашому баченні світу, у ставленні до цінностей і влади», зумовлює «гігантські зсуви» в розумінні суспільного базису, системи суспільної свідомості. Саме ця обставина змушує вдатися до застережень щодо всемогутності та благодійності інформаційної влади.

Однак, як і в будь-якій галузі людського життя, не слід вдаватися до перебільшення ролі і значення інформації. Створення ідолів, зазначає Ф. Бекон, гальмує процес пізнання сутності речей, «затмарює» інтелектуальний зір людства, сприяє утворенню нових міфів, одним з яких є міф про всесильність і всевладність комп'ютерного світу, що існує, зокрема, у вигляді Інтернету. Ще наприкінці 70-х років ХХ

ст. Е. Фромм попереджав про можливість виникнення «інформаційного імперіалізму». Необмежена інформація і комп'ютеризація перетворює людську природу, деформує її, змінює людську свідомість, позбавляє особистість емоційного світу.

У працях провідних західних теоретиків — Е. Тоффлера, Д. Нейсбіта, Е. Сміта — зазначаються наявні та латентні загрози, типові для інформаційного суспільства. Серед них — небезпека «інформаційного синдрому», поява нового різновиду олігархії та монополії — когнітократія, інфократія, нові види маніпулювання масовою свідомістю та поведінкою, засобами та можливостями ЗМІ, складність адаптації пересічного громадянина до зростаючих потоків інформації з наявною суперечливістю її змісту.

Серйозну загрозу являє небажане втручання держави у приватне життя громадянина, організоване на базі інформаційних технологій, «хакерство», нелегальне проникнення у банки даних стратегічного або загального суспільного характеру.

Тривогою сповнена книга відомого британського філософа С. Леша «Критика інформації», в якій він осмислює загрози перспективи гіпертрофованої влади інформації. С. Леш попереджає, що інформаційне суспільство характеризується швидким зростанням невизначеності, а теорія інформаційного суспільства поступово перетворюється на «теорію непередбачуваних наслідків». Одним з таких непередбачуваних наслідків, згідно з С. Лешем, є інформаційна культура, «яка через заперечення комплексності, завдяки класифікованій простоті інформаційного суспільства розростається вишир і стає неконтрольовано комплексною».

На відміну від прихильників постмодерністського схвалення «деконструювання системності», руйнування комплексності, С. Леш вважає, що завдяки такій динаміці суспільство стає безпрецедентно рухливим, позбавленим стійких відносин і міцних засад. Внаслідок цього доміантними в структурі суспільних зв'язків стають відносини (а не виробництва), які мають тільки теперішнє, ситуативне, швидкоплинне значення. Одна з принципових відмінностей інформаційного суспільства від усіх попередніх соціальних структур полягає в тому, вважає дослідник, що суспільство відривається від своєї об'єктивної основи і переносить людей у сферу суб'єктивного, перетворює їх життя на гру, яка набирає всі ознаки реальності. У цій реальності панує логіка наслідків, а не цілей, втрачається значення довготривалих пріоритетів.

В інформаційному суспільстві має місце безпрецедентне змішування всіх традиційних категорій, що, в кінцевому підсумку, дезорієнтує індивіда і підкоряє його дії анонімним, несуспільним, нелюдським силам і обставинам. С. Леш порушує головну проблему інформаційного суспільства — проблему культури як соціально-духовного середовища людського буття.

Проблема «інформаційне суспільство і культура», як вважає В. Пазенок, — «одна з новел соціогуманітарної думки в цілому. Вона утворює одну із змістовних осей формування суспільства XXI ст., століття науково-інформаційної революції» [27, с. 42].

Характерними ознаками культурного виміру інформаційного суспільства є антропізація, гуманізація та етизація всіх складових буття людини. І хоча ці тенденції ще далеко себе не реалізували, постійно гальмуються опором прагматичних, ринково-зумовлених чинників, відчувають на собі могутній вплив споживацьких стереотипів та гедоністичних настроїв, їх наявність дедалі виступає виразніше, а кількість прихильників їх постійно зростає.

Як свідчить світова практика, інтенсифікація інформаційних процесів, дедалі глибше опрацювання інформації і поширення діапазону її використання підвищує стійкість суспільної системи, її гнучкість і мобільність, посилює адаптацію до зовнішніх умов, що швидко змінюються, забезпечують живучість і усталеність існування суспільства, окремих індивідів. Сучасний етап розвитку українського суспільства вимагає своєчасного осмислення питання щодо сутності, характеру та динаміки руху до стану інформаційного суспільств у всьому діапазоні його складових, насамперед, у культурі.

Суспільні зміни треба розглядати системно, і ми можемо вказати на основні з них:

Змінюється соціальна структура суспільства, або, точніше, поруч з наявними з'являється нова форма його диференціації, яка визначає спектр соціальних вимог, послуг, робочих місць. Наприклад, щодо використання технологій це розподіл на нові «страти» — користувачів, технологів, творців технологій або персональних варіантів користування, поява нових сфер діяльності, таких як шоу-бізнес або електронна комерція;

Змінюється тип культури — від текстової до екранної. Те, що молодь мало читає, — тільки наслідок цієї зміни, але її, наприклад, не оцінено належним чином в освіті. Виявом екранної культури є масова

орієнтація на змішування традиційних форм, орієнтація на виготовлення персональних культурних коктейлів. Складається інше уявлення про грамотність — технологічна грамотність, або вміння працювати з інформаційними пристроями стає основою такого уявлення.

Змінюються форми прийняття політичних рішень — і це не тільки електронний уряд, а й можливості, скажімо, прямої участі в голосуванні, що зовсім інакше формулює питання про зміст і форми демократії.

Змінюються зміст і форми надання освіти (дистанційна освіта — це зміна не тільки форми, а й самого змісту: робота не тільки зі знанням, а й з інформацією, не тільки уроки, а й робота з тренажерами, не тільки в дитинстві, а протягом усього життя тощо). Освіта змінює свій контекст. Так, для останніх століть головним контекстом освіти була наука та завдання її розвитку, зараз таким контекстом дедалі більше стають технологічні інновації;

Змінюється ринок робочих місць (часткова зайнятість, кілька робочих місць одночасно, короткотермінові контракти) та його структура (виникає потреба в нових вміннях).

Змінюються уявлення про національну та персональну безпеку, права людини (потенційно можливий тотальний контроль і тотальний тероризм). Змінюється уявлення про стратегічні ресурси (уже не тільки енергія, а й інформація, вільний час); форми транснаціональних відносин і критерії розвиненості. Тобто входження в міжнародні мережі є умовою та показником розвитку з погляду процесів глобалізації.

З'являються нові форми ризиків для психічного здоров'я та екології. «Інформаційне сміття» — це нова і ще не дуже зрозуміла проблема. Можна й далі визначати не менш значущі зміни в інших аспектах суспільного життя або міжнародних відносин, але важливо зауважити, що інформатизація змінює всі важливі риси суспільства. Ці зміни несуть як благо, так і руйнацію звичних форм життя, праці, безпеки тощо, і ці зміни потрібно організувати так, щоб досягти необхідних результатів, зазнавши якомога менших соціальних і культурних втрат.

Література:

1. Цимбалюк С. І. Культура інформаційного суспільства: соціально-психологічні виміри [Електронний ресурс]/С. І. Цимбалюк. — Режим доступу: http://www.univerua.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&catid. — Назва з екрану.

2. Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс. Оновлення методологічної культури [Текст]/В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. — К.: Центр практичної філософії, 2000. — 304 с.
3. Чучин-Русов А. Е. Новый культурный ландшафт: постмодернизм или неоархаика? [Текст]/А. Е. Чучин-Русов//Вопросы философии. — 1999. — № 4. — С. 24–41.
4. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки [Текст]/Ж. Рюс. — К.: Основи, 1998. — 669 с.
5. Самсонов А. Л. Человек и биосфера — проблема информационных оценок [Текст]/А. Л. Самсонов//Вопросы философии. — 2003. — № 6. — С. 111–127.
6. Межуев В. М. Идея культуры. Очерки по философии культуры [Текст]/В. М. Межуев. — М.: Прогресс-Традиция, 2006. — 408 с.
7. Beadoin G. Virtual Faith: The Irreverent Spiritual Quest of Generatio [Text]/G. Beadoin. — San Francisco, 1998. — 234 p.
8. Wyschogrod E. An Ethics of Remembering: History, Heterology and the Nameless Others [Text]/E. Wyschogrod. — Chicago, 1998. — 344 p.
9. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность [Текст]/Р. Рорти; пер. с англ. И. В. Хестановой и Р. З. Хестанова. — М.: Русское феноменологическое общество, 1996. — 280 с.
10. Слотердайк Петер. Критика цинічного розуму [Текст]/Петер Слотердайк; переклад з німецької Андрія Богачова. — К.: Тандем, 2002. — 544 с.
11. Lash S. Critique of Information [Text]/S. Lash. — London, 2002. — 235 p.
12. Latour Bruno, Woolga Steve. Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts [Text]/Bruno Latour., Steve Woolga. — Princeton, 1986. — 321 p.
13. Sassower R. Technoscientific Angst: Ethics and Responsibility [Text]/R. Sassower. — Minne-apolis, 1997. — 235 p.
14. Agazzi E. Responsibility: the Genuine Ground for the regulation of a Free Science [Text]/E. Agazzi//Scientists and their Responsibility. — Publishing International, 1989. — 235 p.

15. Grunwald A. Ethical Vision Assessment Nanotechnology. Assessment and Perspectives [Text]/Grunwald A. — Berlin, 2006. — 321 p.
16. Семенюк Э. Л. Информационная культура общества и прогресс информатики [Текст]/Э. Л. Семенюк//НТИ. — Сер.1., 1994. — № 7. — С. 3.
17. Войсунский А. Е. Метафоры Интернета [Текст] /А. Е. Войсунский//Вопросы философии. — 2001. — № 11. — С. 64–79.
18. Пьер Тейяр де Шарден. Феномен человека [Текст]/Пьер Тейяр де Шарден; пер. с фр. Н. А. Садовского. — М.: Прогресс. 1987. — 296 с.
19. Кастельс М. Становление общества сетевых структур [Текст]/М. Кастельс//Новая постиндустриальная волна на Западе. — М., 1999. — С. 494–505.
20. Bolter D. Turing's Men: Western Culture in the Computer Age [Text]/D. Bolter//Chapel Hill. University of North Carolina. — 1984. — № 4. — P. 23–45.
21. Lanham R. Clicking in: hot Links to a Digital Culture [Text]/R. Lanham. — Seattle, 1993. — 230 p.
22. Heyrman H. Art and Computers: An Exploratory Investigation on the Digi-tal Transformation of Art [Text]/H. Heyrman. — Santa Cms de Tenerife, 1995. — 235 p.
23. Merleau-Ponti M. Phenomenology of Reception [Text]/M. Merleau-Ponti. — London, 1989. — 224 p.
24. Бехман Г. Концепции информационного общества и социальные функции информации [Текст] /Г. Бехман//Интернет — культура — этика. — Москва — Дубно, 2006. — 331 с.
25. Девис Р. Сеть политики: влияние Интернета на американскую политическую систему [Текст]/Р. Девис//Право и информатизация общества. — М., 2002. — С. 158–164.
26. Пружинин Б. И. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре [Текст]: материалы «круглого стола»/Б. И. Пружинин//Вопросы философии. — 2003. — № 12. — С. 3–8.
27. Пазенок В. С. Інформаційне суспільство і культура [Текст] /В. С. Пазенок//Інформаційне суспільство у соціально-

філософській ретроспективі та перспективі/В. В. Лях,
В. С. Пазенок, Я. В. Любивий [та інш.]. — К.: ТОВ «XXI
століття: діалог культур», 2009. — 404 с.

Сащук Г. М. Социальные и культурные измерения формирования информационного общества

Рассматриваются вопросы ценностных детерминант развития современного информационного общества и, прежде всего, определяется какие конкретные формы приобретает культура именно в таком обществе.

Ключевые слова: *информация, информационное общество, информационные технологии, культура, политическая культура.*

Saschuk G. M. Social and cultural dimensions of the Information Society

Questions of value determinants of modern information society development and, above all, determined what specific form it takes in the culture of a society.

Keywords: *information, information society, information technology, culture, political culture.*

УДК: 32.019.51:070.15

ЗМІ В СТРУКТУРІ ВЛАДНИХ ВІДНОСИН

Гурицька М. С.®

Кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології та соціальних технологій Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

Політична дія в сучасному світі неможлива без інформації про політичну реальність. Інформація відбирається, тиражується, аналізується і перетворюється на знання про світ політичного.

Ключові слова: *четверта влада, політична влада, громадське телебачення, ЗМІ, свобода слова, формування громадської думки.*

Сучасне українське суспільство характеризується зростаючим впливом комунікаційних процесів. Збирання, поширення, отримання і розуміння інформації відіграють значну роль в сучасній політиці, а використання комунікаційних каналів та інформаційних технологій стало невід'ємною частиною політичних кампаній в Україні. В нашій країні поки що мало відомі нові технології інтерактивних електронних каналів та Інтернет, тому основу публічного політичного дискурсу формують традиційні засоби масової інформації — телебачення, радіо і преса.

Прорив у галузі високотехнологічних засобів зв'язку, комп'ютерних технологій, поява інтерактивних електронних систем та Інтернет привели до трансформації поля політичної влади, яка змістилася від інститутів примусу до сфери високотехнологічних комунікацій.

ЗМІ образно називають «четвертою владою» в суспільстві. Вони формують громадську думку й лінію поведінки окремих груп населення, відстоюють соціальні інтереси. Стосовно журналістики визначення «четверта влада» введено політиком Е. Берком у 1776 р. [10, с. 30], і з тих пір дискусії на тему влади і ЗМІ тривають серед журналістів, політиків та вчених.

Традиційне розуміння влади представлене у позитивістській парадигмі. Згідно з нею основу влади складають державні інститути, які утворюють у демократичному суспільстві три гілки влади: представницьку, виконавчу, судову. Більш-менш формалізована сфера керівництва проявляється у недержавній галузі життя суспільства

(внутрішньопартійна влада, влада у родині, влада педагога у школі та вузі, влада диригента в оркестрі тощо). Широко розвинуте розуміння влади у біхевіористській парадигмі. Влада, що постає як неформальний вплив — «влада грошей» і «влада громадської думки», «авторитет знання» і «авторитет вождя», «сила слова» і «сила прикладу». Можна говорити і про внутрішньополітичну владу [10, с. 33].

Історії відомо немало ситуацій, коли під безпосереднім впливом поширеної ЗМІ інформації (дезінформації) владні структури, відповідальні посадові особи змінювали свою позицію, приймали серйозні політичні рішення. Але поширенішим і значущішим є їх опосередкований вплив на погляди, настрої, переконання широкого загалу громадян, на формування громадської думки. Громадська думка — відображення ставлення народу (в цілому або окремих спільнот) до влади, її діяльності, політики. Громадська думка може бути єдиною, монолітною, моністичною, виражати волю всього народу, але частіше вона має плюралістичний характер: окремі спільноти (соціальні, етнічні, професійні, вікові) можуть мати свої підходи, погляди та вимоги. Тоді постає питання про формування громадської думки більшості на основі узгодження поглядів, досягнення консенсусу між різними верствами населення. Розуміння ролі громадської думки випливає з теорії народного суверенітету, органічно пов'язане з нею. Народний суверенітет означає повновладдя народу. Щоб суверенність народу мала постійний характер, потрібен постійно діючий механізм формування, виявлення та висловлювання його волі. Таким механізмом і є врахування владою громадської думки.

Характер, спрямованість громадської думки можуть бути неоднозначними. Уявлення, що громадська думка і ЗМІ, які відіграють вагомую роль у її формуванні, повинні обов'язково мати антивладну, антиурядову спрямованість, опозиційний характер, надто спрощені. Адже непоодинокі випадки, коли інтереси, дії, кроки влади і народу збігаються. Один з прикладів цього — акт проголошення незалежності України, який підтримали різні верстви українського народу. Зусилля владних структур і переважної більшості ЗМІ України були спрямовані на всенародну офіційну підтримку цього документу, що й визначило спрямованість громадської думки, знайшло юридичне закріплення у підсумках Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р [8].

Але така «співзвучність» політики владних структур і настроїв громадської думки спостерігається далеко не завжди. Тому ЗМІ виконують важливу функцію — громадського, суспільного контролю за діяльністю влади, всіх її гілок, установ, посадових осіб, а в разі виявлення помилок, прорахунків мобілізують громадську думку на боротьбу проти цих явищ. Внаслідок цього нерідко виникають хвилі протесту, які набувають різних форм: публікації на підтримку критичних виступів, депутатських запитів у парламенті, страйки, мітинги, демонстрації, пікетування тощо.

У посттоталітарних державах влада ЗМІ часто ставиться під сумнів. Проте у демократичних державах «дифузний тиск» ЗМІ дорівнює, а часом і переважає над дією політичної й економічної влад. Виникає необхідність відповісти на істотно важливе запитання: хто ж надав журналістиці такі широкі й могутні «владні повноваження»? Або інакше: чия воля реалізує ЗМІ? Чия це влада? [10, с. 34]. Становлення національної системи ЗМІ відбувається під дією внутрішніх і зовнішніх факторів. Внутрішній аспект — це політичні, економічні й культурні трансформації в Україні останнього десятиріччя. Процеси, які привели до краху радянської соціально-економічної системи, не змогли не відбитися на інституті ЗМІ. Зовнішній аспект — це процеси глобалізації, на фоні яких відбувається розвиток українських мас-медіа. Процеси глобалізації істотно впливають не лише на інститут ЗМІ, але і на процес формування національної (громадянської) ідентичності, і на всю сферу політичної культури України.

Феномен інформаційної глобалізації «дозволяє в режимі реального часу спостерігати за подіями, які відбуваються за тисячі кілометрів від нас, це можливість читати у будь-якій точці планети «Нью-Йорк Таймс» і «Газету Виборчу», «Ле Монд» і «Ді Цайт» [3, с. 43].

В умовах інформаційної глобалізації змінюється роль і завдання політики: «Сьогодні часто говорять про «політику тотожності». Політика стає засобом заявити про окремішність, відрізнити «наших» від «чужих», «друзів» від «ворогів».

Предметом серйозних дискусій виступає проект «громадського телебачення» та «громадського радіо» — доступного для більшості жителів України теле- і радіоканалу [6]. Таке «громадське ТБ» дозволило б журналістам уникнути економічного тиску олігархів, з одного боку, і контролю з боку номенклатури — з другого. Предметом ретельного вивчення у нашій країні є мережа Інтернет. Заяви ряду висо-

копоставлених осіб в Україні про доцільність державного контролю над українським сегментом електронної мережі Інтернет викликали протест з боку журналістів, що працюють в Інтернет [7, с. 245]. Два найгучніших політичних скандали в Україні — справа журналіста Гонгадзе і поставки українською стороною зброї Іраку через Йорданію — також пов'язані зі ЗМІ [11].

Засоби масової інформації являють собою інститут, що має владу конструювати політичну реальність без застосування насильства чи економічного тиску, виключно комунікативними засобами.

Комунікативну основу влади в сучасному світі вивчає й розглядає французький філософ і політолог Мішель Фуко. Французький постструктураліст Жіль Дельоз у праці «Фуко» так інтерпретує феномен влади: «Що таке влада? Формулювання Фуко...: влада — це взаємовідношення сил чи, точніше, усілякі взаємовідношення сил є владними взаємовідношеннями». Спробуємо, перш за все, зрозуміти, що влада не є формою, наприклад, не формою-державою, що взаємовідношення влади, на відміну від взаємовідношень знання, здійснюються не між двома формами. Окрім того, сила ніколи не буває в однині, їй уже за самою її суттю доводиться знаходитися у взаємовідношеннях з іншими силами, отож усяка сила вже є взаємовідношенням, тобто владою: у сили немає ні іншого об'єкта, ні іншого суб'єкта, крім сили. Тут не слід бачити повернення до природного права, оскільки право саме по собі є формою вираження, а Природа — формою видимості, і насильство являє собою один із супутніх моментів чи один із наслідків сили, але ніяк не одну з її складових» [5, с. 97]. Влада у постструктуралістській парадигмі відділяється від насильства і співвідноситься з поняттям «сили». Влада — це не насильство, а взаємовідношення сил: «... насильство діє на тіла, об'єкт чи певні істоти, змінюючи чи руйнуючи їх форму, тоді як у сили немає інших об'єктів, крім інших сил, немає іншого буття, крім взаємовідношень: «це дія, спрямована на дію, на можливі чи актуальні дії тепер або в майбутньому», це сукупність дій, спрямованих на можливі дії» [5, с. 97]. Взаємовідношення для Мішеля Фуко виступають як феномен комунікації. Конструювання політичної реальності можливе завдяки взаємовідношенню, взаємному співвіднесенню і комунікаційному взаємовизначенню різних сил.

У праці «Влада» німецький соціолог Ніклас Луман розглядає «суспільство як умову самої можливості влади» [9, с. 6]. Ніклас Луман стверджує, що «соціальні системи утворюються взагалі виключно

завдяки комунікації... Соціальні системи виникають перш за все з необхідності селективного узгодження» [9, с. 13]. У своїх теоретичних побудовах із приводу влади Н. Луман виходить із теорії засобів комунікації: «Теорія засобів комунікації як основа теорії влади має ту перевагу, що відкриває можливість порівняння влади з комунікативними засобами інших видів, наприклад, з істиною чи грішми» [9, с. 11]. Аналізуючи можливості й перспективи розуміння влади як комунікативного моменту, Н. Луман пише: «у пошуках можливих підходів ми перш за все стикаємося з уявленням, згідно з яким влада є дією, реакцією на можливий опір, так би мовити, казуальним наслідком несприятливих обставин. Недавно з'явилися також теорія обміну й теорія ігор, які висувають на перший план калькуляційну сторону процесу, що все ще розуміється казуально, хоча й повного різноманітних альтернатив, аналіз якого може здійснюватися різними шляхами» [9, с. 8].

У сучасному світі засоби масової інформації мають політичну владу. Це влада створювати події, іменувати, називати, інтерпретувати факти політичної реальності. Величезне зростання значення ЗМІ в сучасному суспільстві очевидне для всіх. Преса, телебачення, радіо, система Інтернет істотно впливають на всі сфери життя людини. ЗМІ мають владу. Як пише Ж. Баландьє: «Людина кінця нинішнього віку поміщена у невидимий кокон, утворений усіма мережами, які їй поставляють, стираючи дистанцію, образи і шуми світу... Це один із способів прояву всюдисущності комунікації. Ніщо, здається, не здатне уникнути її закону» [10, с. 5]. Влада ЗМІ — це влада інформувати, пізнавати й повідомляти, критикувати й підтримувати — створювати знання про світ, який нас оточує, у тому числі і про світ політичної реальності. Р. Арон вважає, що «можна мріяти про ідеальний конституційний режим без будь-якої недосконалості, але не можна уявити собі, що усі політичні діячі піклуються одночасно і про приватні інтереси, які вони представляють, і про суспільство в цілому, якому зобов'язані служити, не можна уявити режим, де суперництво йде вільно, а преса безпристрасна, де всі громадяни усвідомлюють необхідність взаємної підтримки при будь-яких конфліктах» [1, с. 245].

ЗМІ мають інституціональну владу. Це влада акумульованих сил політичної реальності. Інститут ЗМІ — точка зосередження величезних масивів інформації, знань про світ. ЗМІ збирають, тиражують і розповсюджують інформацію на масову аудиторію, діяльність журналістів захищена законодавством України, різними міжнародними організації-

ями (наприклад, міжнародною асоціацією «Репортери без кордонів») [4]. Інститут ЗМІ — це інформація, плюс канал, що передає, плюс творчі здібності журналістського колективу. Політична влада ЗМІ полягає у можливості створювати явища силою слова (й образу), представляти моделі й альтернативи політичного розвитку — тобто задавати комунікативні координати для політичної дії. Без медіа-підтримки не обходяться ні діяльність Державних інститутів, ні передвиборчі кампанії, ні святкові заходи. Влада ЗМІ, як і будь-яка інша влада, заснована на законах комунікації. Вона може бути спрямована на руйнування демократичних інститутів і процесів, а може бути використана для підтримки демократії і як ідеології реформ, і як реально існуючого політичного режиму.

Нерідко коригуючий вплив ЗМІ стосується перегляду здійснюваних кроків. Змусити владні структури відмовитися від їх задумів важко, але ще важче протидіяти зробленому. Та відомі непоодинокі випадки, коли наполегливість, принциповість ЗМІ змушували відступати навіть вельми авторитетні владні органи [2].

Корекція намірів та реальних дій влади під впливом ЗМІ свідчать, що вони є реальною суспільною силою. Водночас дієвість їх виступів залежить від здатності влади адекватно сприймати критичні зауваження, реагувати на них. В іншому разі громадське невдоволення може досягти «критичної маси», коли неминучою стає уже не корекція намірів чи дій, а зміна політичної влади (наприклад, під час парламентських, президентських виборів). У країнах із сталими демократичними, парламентськими традиціями на виборах щоразу вирішується питання, чи збереже правляча партія більшість у парламенті й право формувати уряд, чи поступиться опозиційній партії. Підсумки протистояння правлячої та опозиційної партій значною мірою залежать від підтримки ЗМІ, їх впливу на настрої електорату.

Впливаючи на владу, формування громадської думки, ЗМІ є важливим інструментом соціального управління, їхня роль особливо залежить від умов діяльності — існуючого політичного режиму.

Головною ознакою тоталітарного режиму є здійснення всезагального, всеохоплюючого, тотального контролю над усіма сферами життя суспільства — від відносин власності до особистого життя громадян. Цю функцію виконує держава, як правило, разом із правлячою політичною партією, яка найчастіше у тоталітарному суспільстві є єдиною (принаймні легально існуючою) партією. При цьому відбувається своєрідне злиття функцій держави та партій, коли нелегко визначити, чи

то держава «поглинає» партію, чи партія «поглинає» державу. Такий пар-тійно-державний (державно-партійний?) механізм підпорядковує собі всі важелі впливу на народ, в тому числі й ЗМІ, на які покладається завдання інформаційно-пропагандистського обслуговування режиму. За таких умов й мови не може бути про них як самостійну ланку політичної системи суспільства [8].

Одним з найважливіших завдань Української держави після проголошення її незалежності стало формування і забезпечення демократичних засад діяльності ЗМІ. Конституція України, інші законодавчі акти багато уваги приділяють цим проблемам. Зокрема, ст. 34 Конституції України проголошує: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір». У Законі «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» це правило окреслено дещо повніше: «право кожного громадянина вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку інформацію».

У реалізації свободи слова, у набутті засобами масової інформації належного їм статусу вагому роль відіграє подолання державно-партійної монополії. Законодавство значно розширило коло осіб, які мають право на заснування ЗМІ. А законодавчі обмеження спрямовані проти їх монополізації. Всі ці зміни закладають засади їх організаційної, певною мірою матеріальної, незалежності, права на власний розсуд визначати, яку інформацію слід продукувати та транслювати.

Отже, засоби масової інформації являють собою інститут, що має владу конструювати політичну реальність без застосування насильства чи економічного тиску, виключно комунікативними засобами.

У сучасному суспільстві засоби масової інформації — це простір демократичного дискурсу, який створює фундаментальні умови вербального, і практичного конструювання політичної реальності через комунікативну взаємодію.

Література:

1. Арон Р. Мнимый марксизм/Р. Арон. — М.: Прогресс, 1993. — 384 с.
2. Бабкіна О. В. Політологія/О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. — К.: ВЦ, 2006. — 568 с.

3. Бжезінський З. Демократія перед лицем глобалізації /З. Бжезінський//І: незалежний культурологічний часопис. — 2000. — № 19. — С. 42–54.
4. Гармаш С. Кому мешал Игорь Александров? /С. Гармаш//Зеркало недели. — 2001. — 4–10 августа.
5. Делёз Ж. Фуко/Ж. Делёз. — М.: Издательство гуманитарной литературы, 1998. — 172 с.
6. Дмитричева О. «Лицензура»/О. Дмитричева//Зеркало недели. — 2001. — 7 июля.
7. Дмитричева О. Виртуальному пространству — виртуальный контроль/О. Дмитричева//Зеркало недели. — 2001. — 10 ноября.
8. Засоби масової інформації як «четверта влада» — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-1738.html>
9. Луман Н. Власть/Н. Луман. — М.: Праксис, 2001. — 256 с.
10. Прохоров Е. П. Журналистика и демократия/Е. П. Прохоров. — М.: РИП-холдинг, 2001. — 296 с.
11. Рахманин С. Кассетный скандал — 2/С. Рахманин//Зеркало недели. — 2002. — 13 апреля.

Гурицкая М. С. СМИ в структуре политических отношений

Политические действия в современном мире невозможно без информации о политической реальности. Информация отбирается, тиражируется, анализируется и превращается в знание о мире политическом.

Ключевые слова: *четвертая власть, политическая власть, общественное телевидение, СМИ, свобода слова, формирования общественного мнения.*

Gurytska M. S. The MASS-MEDIA are in the structure of imperious relations

A political action in the modern world is impossible without information about political reality. Information is taken away, circulated, analysed and grows into knowledge about the world political.

Keywords: *fourth power, political power, public television, MASS-MEDIA, freedom of speech, forming of public opinion.*

УДК 336. 323.39

PR ЯК ЗАПОРУКА УСПІХУ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Рихлік В. А. ©

Кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політології і соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Дослідження політичної еліти в Україні є важливим саме через наявні проблеми у суспільстві, кризу економічного та політичного життя, що фактично триває із моменту проголошення державної незалежності.

Ключові слова: *політичний PR, PR-діяльність, масова комунікація, зворотній зв'язок, неформальні комунікаційні процеси, соціальна комунікація, політичний консалтинг, політичний менеджмент.*

Суспільство не бачить політичних лідерів як таких, вони сприймають лише образи, які створюються засобами масової комунікації. Іміджі політиків, що будуються та підтримуються за допомогою зв'язків з громадськістю, фактично й складають сукупний образ політичної еліти тієї чи іншої держави.

Щоправда, пересічні люди звикли ставитися до PR несерйозно, називати цим терміном будь-які дії з боку політиків. Це відбувається через засилля непрофесійних «ремісників» у сфері зв'язків з громадськістю. Саме вони перетворили PR на порожні балачки та постійне мигання політиків на телеекранах.

Насправді ж політичний PR — це управління масовими політичними комунікаціями. Навіть більше того — управління нашими з вами розмовами на політичні теми [6, с.7]. Це управління інформаційними потоками та інформаційними процесами — і це досить складний процес.

PR таким чином лягає в основу розбудови цілої системи політичних поглядів окремо взятого суспільства. Жоден із публічних діячів сучасного політикуму не може обійтись без професійного радника з PR, або навіть цілої команди політтехнологів, що працюватимуть над його іміджем. Усвідомлення ролі зв'язків з громадськістю у становленні

політичного лідера та правильне їх використання є запорукою успішної кар'єри при владі.

Більшість фахівців з PR на пострадянському просторі стверджують, що політичний піар займає перші позиції в країнах СНД, на відміну від Заходу, де лідирують фінансові, урядові та кризові public relations.

Загалом, вітчизняні зв'язки з громадськістю як вид діяльності мали змогу розвиватися лише за рахунок парламентських або президентських виборів. Вони щоразу включали в політичний процес нові інтелектуальні сили та фінансові можливості.

Запідрахунками експертів, 60% замовлень у російських PR-агентствах мають відношення до політичного PR. Ця сфера й в Україні досить прибуткова, хоча й потребує неабияких грошових вкладень. Витрати на один голос в середньому становлять 3 долари, у деяких випадках подолання одним депутатом необхідного бар'єру коштує близько мільйона доларів.

Відомий вітчизняний теоретик у галузі соціальних комунікацій Г. Почепцов писав, що «публік релейшнз як наука займається організацією комунікативного простору сучасного суспільства» [8, с. 28]. Що ж до саме політичного PR, то він, у першу чергу, включає у себе виборчі технології [9, с. 55].

Деякі дослідники розглядають також політичний PR як особливий вид політичного менеджменту, головним завданням якого є формування у масовій свідомості в пізнаваного позитивного образу державної установи, політичної організації або окремого лідера [10, с. 29].

Серйозна політика у сучасному демократичному суспільстві існує здебільшого у масовому вимірі, тож саме масовий інформаційний простір є основною сферою функціонування політики. Тому основним для політичних public relations залишається розуміння психології інформаційного простору та масових комунікацій як віртуального засобу організації політичної діяльності.

Під масовою комунікацією ми розуміємо процес розповсюдження соціальної інформації за допомогою технічних засобів (преса, радіо, телебачення, відео, кіно тощо) на велику і розташовану в різних місцях аудиторію [2]. Для правильної організації політичного PR важливо розуміти деякі основні закономірності щодо масової комунікації.

По-перше, масова комунікація є набором технічних механізмів впливу на психіку людей. По-друге, окрім невимушеного формування комунікатором «природних» мас, масова комунікація здатна форму-

вати також маси штучні. Це прямий PR-процес, що залежить напряму від комунікатора та його здібностей. Тут має місце маніпулювання вже сформованою масовою політичною свідомістю. По-третє, масова комунікація — це здебільшого організований процес, в основі якого майже завжди лежить політичний PR [6, с. 60].

Найцікавіше у феномені масової комунікації те, що зовні зберігається максимальна свобода волі та індивідуалізація. Для масової комунікації не потрібні реальні контактні групи взаємодії. Кожен із учасників може сидіти вдома за своїм власним телевізором та вирішує, що дивитися й чи варто дивитися взагалі. Це створює ілюзію вибору. Насправді ж, з точки зору психології, вибору немає. У результаті переважна більшість людей дивляться одні й ті самі передачі та читають ті самі газети, таким чином утворюючи «технічну» масу.

У такому випадку політичні public relations із різновиду пропаганди унікальності політика чи партії перетворюються на технічний засіб забезпечення політичного процесу у певному форматі.

Ефективність масової комунікації та PR-впливу ніколи не можна оцінити без урахування тривалості «зворотного зв'язку» джерела повідомлення з аудиторією. Під «зворотнім зв'язком» тут розуміємо усі інструменти зв'язку аудиторії з комунікатором, що дають йому певну інформацію про цю аудиторію.

Існує також ряд особливих ефектів масової комунікації, які широко застосовує у своєму інструментальному апараті політичний PR [6, с. 88].

«Ефект ореолу» або, як його також називають, «ефект німбу». У рекламі це застосовується таким чином: якщо товар або послуга не привертають уваги самі по собі, до них додають певний яскравий та екстравагантний елемент (наприклад, образ у рекламному ролику), що, привертаючи увагу до себе, звертає її також і на товар. Щодо політичного PR, за цим ефектом працює такий інструмент, як карикатура: гумористичний образ завжди краще привертає увагу. Однак, ставлення аудиторії до гумору в політичній сфері неоднозначне, тож застосовувати його варто дозвано.

У сучасному розуміння «ореолу» дещо розширилось: з'явилося поняття «блакитного свічення», яким наділені обличчя, що часто з'являються на телеекранах.

Д. Ольшанський зазначав: не люди обирають депутатів та президентів, спочатку їх обирає телебачення. Після цього навколо обраних

з'являється «блакитний ореол» і потім, абсолютно автоматично, реальні виборці виконують програму, підсвідомо закладену телебаченням.

«Ефект бумеранга» — наслідок поганої пропаганди або не професійно побудованої масової комунікації. Науці відома велика кількість фактів накопичення пропагандистської інформації та досягнення межі насичення людини певною PR-інформацією. Перевищення цієї межі дає різко негативний результат. Політик, обличчя якого занадто набридло аудиторії, може викликати сплеск негативного ставлення та навіть відкритого супротиву.

Окрім формалізованих каналів масової комунікації, вагомою складовою політичного PR є неформальні комунікації. Під «неформальними» ми розуміємо зовнішні, неконтрольовані комунікації між людьми або групами, що виникають стихійно. Працювати з такими каналами вкрай складно, але саме вони кінець кінцем показують найкращий результат.

До неформальних комунікаційних процесів у рамках політичного PR відносять чутки та плітки. Саме вони складають основу так званої «масової розмови», яка виділяється деякими дослідниками, як специфічний феномен слов'янської культури [6, с. 94]. Це і є та сама «кухонна політика» — обговорення актуальних подій з друзями та знайомими з використанням неперевіраних фактів із ненадійних джерел.

У політичних кампаніях чутки використовуються із трьома основними цілями:

— у боротьбі з політичними конкурентами (часто — у рамках «чорного PR»);

— у якості «пробної кулі» для зондування громадської думки та можливої реакції суспільства, перш ніж оголосити щось офіційно;

— для «розкрути» політиків.

Традиційно вважають, що PR — це важлива складова частина державної і недержавної управлінської діяльності, яка покликана забезпечувати взаєморозуміння між тими, ким управляють і тими, хто управляє підсистемами заради підвищення ефективності їх функціонування. Найбільш відомі технічні засоби PR — розповсюдження роз'яснювальних матеріалів через різні комунікаційні канали (в основному через ЗМК):

— надання суспільству та журналістам усієї необхідної інформації;

— організація та підтримка контактів, перш за все з каналами масової комунікації, які імітують характер довіри;

— створення та підтримка позитивного іміджу своєї структури чи організації.

Враховуючи віртуалізацію сучасного життя, PR стає все більш ефективним інструментом впливу на громадську думку. Дійсно, тепер вже і президенти визначають час свого приїзду до іноземних країн враховуючи те, щоб потрапити у потрібні випуски теленовин, в «прайм-тайм». Область, в якій функціонує PR, можна визначити як «соціальну комунікацію». Вона відрізняється як від міжособистісної, так і від масової комунікації. Система PR -комунікації ніби замкнена на собі — вона розповідає про свої особисті об'єкти, частиною яких вона є. Також PR фахівці спираються на закономірності спілкування із масовою територією — тому засоби масової інформації відіграють в PR основну роль [4, с. 98].

Але разом з тим PR — це управління інформаційним впливом на основі людської психології. Роль психологів у політиці зростає, адже політика стає більш віртуальною. Переваги та недоліки лідерів у меншій мірі визначаються їх реальними досягненнями (наприклад, покращенням рівня життя), а у більшій мірі — тим враженням, яке вони справляють на електорат. Словами Дмитра Ольшанського: імідж став важливішим за реальні біографії [6, с. 10]. У таких умовах маніпуляція свідомістю стає нормою життя. Психологія політичного вибору стала психологією торгівлі.

Особливо це актуально на території країн СНД, де політика стала різновидом бізнесу. Інвестиції у просування успішного політичного лідера за своєю рентабельністю переважають іноді найприбутковіші сфери підприємництва. «Свої люди» у владних структурах є запорукою успішної комерційної діяльності. Так відбувається тому, що на наших теренах саме економічний інтерес є найбільш яскраво вираженим та здійснює найбільший вплив на курс розвитку суспільства. У результаті ми маємо більшість представників політичної еліти серед списку найбагатших людей країни.

Так само, як і у сфері бізнесу, в політиці можуть застосовуватися різні інструменти просування «товару», тобто особи політичного лідера.

Політик, який обходить місто, пояснюючи людям, що він їм потрібен і тому вони мають вступати до його партії, займається політичним маркетингом. Виступаючи на мітингу і розповідаючи про свої політичні досягнення та неабиякий досвід, політик займається саморекламою. Якщо він переконує своїх виборців у тому, що саме він — найкращий політик в країні і тому вони мають негайно бігти і голосувати за нього, — він продає себе. Але, якщо він досягнув ситуації, за якої навіть

однопартійці стають у чергу для зустрічі із ним і просять дати автограф, це вже плоди ефективного піару [1, с. 88].

Політичний консалтинг — новий навіть специфічний феномен розвитку сучасного суспільства, який має високорозвинені інформаційні технології, які створюють принципово нові можливості інформаційного контролю й підвищують ефективність інформаційного впливу. Це явище, яке динамічно розвивається та змінюється разом зі зміною ролі інформації і розширення можливостей впливу ЗМІ. Якщо на ранніх етапах свого існування PR був орієнтованим на більш активне використання комунікаційних каналів і створення зв'язку між комунікатором і аудиторією, то з часом розвитку він суттєво змінився.

Оволодіння технікою професії PR — це є запорука перемоги на виборах та оптимізація використання ресурсної бази, коли наукові знаряддя дозволяють мінімізувати витрати та забезпечити перемогу в будь-яких складних ситуаціях за рахунок перетворення виборчого процесу на чітко визначену управлінську діяльність. PR створює не тільки умови та гарантії для забезпечення перемоги, але й перетворює виборчий марафон на керований процес з передбачуваними результатами. Використання інструментів та знарядь PR перетворює виборчий процес на дійсно політично регульований вибір переваг населенням, який воно зможе перевірити та досконало зважити під час свого вибору.

Класичний PR не допускає використання «війни компроматів», «війни плакатів» та інших недосконалих та іноді брудних методів, які засмічують виборчий процес. Адже тут панує не випадковість або навмання обраних засіб, а науково обґрунтована виражена стратегія, інструменти та знаряддя якої враховують величезну сукупність чинників.

Проте, на відміну від Америки та країн Західної Європи, в Україні (так само, як і на Російських теренах) подібних стандартів у галузі зв'язків з громадськістю не дотримуються. Щодо широкого застосування нечесних методів інформаційної конкуренції та чорного PR у сучасній українській політиці піде мова згодом.

Зв'язки з громадськістю є, перш за все, технологією управління засобами масової комунікації. Головний продукт масової комунікації — це віртуальна реальність, що так чи інакше складається зі певним чином сконструйованих іміджі. Тобто, через управління засобами масової комунікації PR стає одночасно інструментом управління іміджами. Хоча, звісно, PR не можна розуміти як іміджмейкінг у повному його значенні.

Це скоріше опосередкована маніпуляція іміджами, що призводить до покращення одних та погіршення інших не за рахунок їх зміни, а лише за рахунок маніпуляції фоном, на якому вони пропонуються аудиторії [7, с. 111].

Public relations завжди були тісно пов'язані з іміджмейкінгом. Однак, слід розуміти, що PR не зводиться до створення іміджу — ці два процеси доповнюють один одного. Іміджмейкінг — це процес створення певного «матеріалу», тоді як PR — це управління каналами його розповсюдження.

Сучасний політичний PR є частиною ширшого поняття політичного консультування. Сучасні політичні діячі все більше впевнюються у думці, що їм необхідні не одноразові акції «розкрутки» перед черговими виборами, а постійний та професійний PR-супровід. Засоби масової інформації поступово перетворились із прикладного інструменту в основний механізм і навіть у саму суть політики. Так політика із вузької сфери прийняття рішень стала сферою PR-роботи.

Технологічно політичне консультування складається із шести основних елементів:

- стратегічне планування діяльності та досягнень політика;
- сприяння у процесі визначення стратегічних і тактичних цілей, а також засобів їх досягнення;
- визначення його політичних союзників та опонентів, як в цілому, так і щодо окремо взятих політичних завдань;
- вироблення оптимальної тактики поведінки із прибічниками, союзниками та опонентами;
- підбір конкретних методів роботи;
- створення позитивного іміджу та його підтримка у засобах масової інформації [6, с. 39].

Остання функція може здійснюватися політичним консультантом у співпраці із іміджмейкером, а також прес-секретарем, або, власне, PR-менеджером. Однак, за сучасних економічних умов дуже часто ці професії об'єднує в собі одна людина. Це мінімізує розбіжності у постановці завдань та непорозуміння під час їх виконання, проте потребує високого рівня професіоналізму та віддачі.

Здебільшого політичне консультування ґрунтується на аналітиці. Це та функція, яку політик не може виконувати самостійно, адже він постійно функціонує публічно, «в режимі реального часу» й нерідко просто не має можливості ґрунтовно проаналізувати ситуації перш

ніж прийняти те чи інше рішення. Політики не завжди усвідомлюють об'єктивні умови та особливості політичної діяльності, адже не можуть від неї абстрагуватися. Саме тому політичний консультант вкрай необхідний кожному політичному лідеру.

Таким чином, політичне консультування є достатньо широкою сферою. В загальному його поділяють на політичний менеджмент, політичний маркетинг та інформаційне консультування. Варто розглянути кожну із цих складових більш детально.

Під *політичним менеджментом* зазвичай розуміють таку організацію та управління політичним процесом, що роблять політичний процес та діяльність політика (партії, установи) найбільш ефективними в даних умовах. Оскільки політика — інформаційна сфера, основу політичного менеджменту складає PR.

Так само можна стверджувати, що політичний менеджмент — це наука та мистецтво управління політичною поведінкою [10, с. 10]. Таке визначення є правильним, однак, не достатньо прикладним.

Згідно з Т.В. Ляпіною, ефективний політичний менеджмент визначається п'ятьма основними факторами [5, с. 24–25]:

- особисті якості кандидата;
- «Політичний ландшафт» — стосунки із прихильниками, союзниками та опонентами, як у реальному, так і у віртуальному (інформаційному) вимірі;
- «Дух часу» — загальний простір політичного PR, ті умови, що панують на його просторі у конкретний період часу;
- гроші — матеріальні ресурси, що визначають об'єм та інтенсивність PR -зусиль;
- професіоналізм команди, перш за все у сфері PR.

Політичний маркетинг — це технічні прийоми вивчення політичного ринку. У вузькому розумінні М. Богран трактує це поняття також як «сукупність технічних прийомів, що мають на меті забезпечення більш тісного зв'язку кандидата зі своїм потенціальним електоратом, познайомити його з максимальною кількістю виборців і з кожним з них окремо, тим самим підкреслюючи різницю між ним та його конкурентами» [10, с. 34].

Сучасна політика в умовах ринкової організації суспільства орієнтується на довгострокові політичні та пов'язані з ними економічні програми. Вона вимагає стабільності, «прозорості» та прогнозованості. Конкуренція на політичному ринку так само висока, як і на споживчому:

зробити товар (політичного лідера, партію) унікальним, при цьому задовольняючи основні вимоги та очікування споживача, фактично неможливо.

Саме тому потрібен політичний маркетинг. Він формує стабільну підвищену увагу та цікавість до політичних партій як до «групи аналогічних товарів». Адже значно простіше та дешевше просувати політичну партію в цілому, аніж кожного з її членів окремо.

Поступово на основі ідей комерційного маркетингу вибудовується своєрідна культура маркетингу політичного. Політичні консультанти починають вивчати потреби, стереотипи, звички, установки, стиль життя, моду, психологію та інші типологічні характеристики електорату, аби підвищити ефективність задоволення їх потреб у політичній сфері. Усі PR-інструменти застосовуються таким чином не для того, щоб придушити волю виборців, а для того, аби підштовхнути до правильного вибору політичних товарів та послуг серед ряду аналогічних [6, с. 51].

Інформаційне консультування — найважливіший напрямок політичного консультування в цілому, адже політик живий доти, доки про нього говорять. Вітчизняний досвід свідчить, що політик, яких зникає з екранів телевізорів та газетних шпальт на півроку, стає політичним трупом.

У процесі інформаційного консультування необхідно враховувати ряд факторів. По-перше, давно встановлено, що ЗМІ не здатні нав'язати аудиторії жодної думки, діючи «у лоб». Тобто висловлена У. Шрамом «теорія кулі», згідно з якою ідеї, почуття, думки можна автоматично посилати в аудиторію, як у пасивну мішень [2] втратила свою актуальність.

По-друге, свідомість сучасної людини настільки перевантажена інформацією, що достукатися до неї досить складно. Психологічні дослідження доводять, що людина здатна зосередитись одночасно на 5–7 темах, не більше. Саме за місце у цьому імпровізованому «списку» й ведеться основна боротьба у сфері масових комунікацій.

Ефективне інформаційне консультування потребує чіткого уявлення про те, що саме представляє собою той простір, у якому здійснюється політичний PR. У першу чергу це розуміння психології масових комунікацій та функціонування систем засобів масової інформації.

Якщо ж звернутися до реалій вітчизняного ринку, стан українського політичного PR відзеркалює стан галузі зв'язків з громадськістю в Україні в цілому. Ця галузь в нашій країні ще досить молода, а тому

не випадково, що сьогодні вона має багато симптомів «дитячої хвороби росту» — достатньо сказати, що статус працівника цієї галузі ще не визначено «де юре». До речі, таке визначення нещодавно відбулося в Росії, де професія «зв'язки з громадськістю» була державно зареєстрована постановою Міністерства праці та соціального розвитку РФ [3].

Відомо, що будь-який ринок, у тому числі ринок політичних послуг, формується за наявністю попиту і пропозиції. Як правило, в міру того як виникає потреба в даних послугах, формується пропозиція, яка стимулює конкуренцію і підвищує якість надаваних послуг.

Розвиток ринку вітчизняного політичного PR відбувається за іншим сценарієм. Внаслідок певних причин пропозиція тут мала, має і мусить мати випереджуючий характер і саме носії пропозиції — різноманітні структури, які займаються PR, консалтингом, ініціюють, а точніше — змушені ініціювати виникнення попиту на власні послуги.

До того ж, чимало політиків вважають за необхідне звертатися по зовнішню допомогу лише під час виборчих кампаній. У подальшому консалтинговому та PR супроводженні своєї діяльності багато з них не бачать доцільності — можливо, внаслідок недостатньої інформованості, можливо, внаслідок власної самовпевненості, а можливо, через відсутність стратегічного планування.

Перша проблема, яка суттєво стримує розвиток політичного PR — це нерозуміння його сутності і функцій (особливо стратегічного планування) не тільки потенційними замовниками — лідерами політичних партій, фракцій, груп, народними депутатами, але іноді й самими фахівцями PR, які пропонують послуги. Таке становище склалося, по-перше, внаслідок особливостей депутатського корпусу, по-друге, завдяки нестабільності виборчої і незрілості партійної систем, по-третє, тому, що PR став «модним» бізнесом, до лав якого потрапило багато непрофесіоналів та, якщо так можна сказати, «гінізацією» українських структур.

Друга проблема полягає в тому, що в українській політиці склалася ситуація, коли функції політичного PR звужені внаслідок домінування адміністративного або колективного (партійного, фракційного) впливу на прийняття депутатом політичних рішень. Народний депутат іноді змушений голосувати за прийняття певного рішення, закону, постанови не тому, що він розуміє їх необхідність і доцільність, а лише підкоряючись партійній дисципліні. Це зменшує самостійність депутата як суб'єкта політичного процесу, заважає налагодженню ефективної роботи та встановленню довіри між депутатом та PR-структурою, яка

часто залишається в інформаційному вакуумі відносно політичних намірів свого клієнта.

До речі, фактор довіри є беззаперечною умовою досягнення успіху в співпраці народного обранця зі структурою, яка здійснює PR-супровід його діяльності. Адже остання фактично виступає довіреною особою свого клієнта, а недостатня кількість інформації або її взагалі її відсутність може призвести до дезорієнтації обох сторін.

Третя проблема пов'язана з тим, що досі не визначено статусу PR як виду діяльності. Внаслідок цього ЗМІ, які є основним носієм комунікаційних повідомлень не відокремлюють такі PR-документи, як інформаційна стаття, авторська стаття або заява для преси від рекламних повідомлень. Дуже часто інформаційний привід, позитивне повідомлення не може бути оприлюднене тільки через безглуздість редакційної політики, викликані політичними уподобаннями засновників чи спонсорів видання [3].

На сучасному етапі політичне життя в інформаційному суспільстві стає все більш віртуальним., а політичних лідерів оцінюють зовсім не за вчинками, а за образами. У таких умовах роль політичних public relations суттєво зростає.

Виходячи з цього можна стверджувати, PR із різновиду пропаганди унікальності політика чи партії перетворюються на один із основних технічних засобів забезпечення політичного процесу у державі та у світі взагалі.

Існує багато різних поглядів на PR у політичній сфері, його основні завдання та інструменти, вектори розвитку. Однак, усі вчені неодмінно сходяться на одному: будь-які PR-рішення мають слугувати забезпеченню максимального рівня ефективності політичної діяльності, а також сприяти побудові необхідного іміджу політика.

Успішні зв'язки з громадськістю для будь-якого суб'єкта політики ґрунтуються на політичному консультуванні. Тут неодмінно мають висуватися високі вимоги до спеціалістів. Саме політичний консалтинг відповідає за постійний аналіз зовнішнього середовища та настроїв аудиторії, побудову та адаптацію загальної стратегії під отримані результати, прийняття правильних та своєчасних тактичних рішень тощо.

Професійний політичний консалтинг вимагає знань у сферах політології та економіки, бездоганної орієнтації у сучасних політичних тенденціях та суспільних настроях, вміння швидко реагувати у кризових

ситуаціях. У країнах Заходу серед вимог до PR-спеціаліста, що займається в тому числі й політичним консалтингом, фігурує також знання та дотримання етичних принципів та неписаних законів PR. На пострадянському просторі, на жаль, ці закони поки що мають незначний вплив у професійних колах.

Саме недостатнє розуміння ролі політичних public relations у суспільному житті держави, його функцій та можливостей уповільнює розвиток цієї сфери й в Україні. Також для нашої держави характерний низький рівень професіоналізму, адже більшість людей, що працюють у «PR» мають дуже віддалене від дійсності уявлення про нього. Можна лише сподіватися, що із поширенням фахової освіти у цій галузі ситуація зміниться на краще.

Література:

1. Бебик В. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг/навч. посібн./В. Бебик. — К.: 2001. — 55 с.
2. Іванов В. Ф. Структура і зміст соціології масової комунікації [Електронний ресурс]//Наукові записки Інституту журналістики. — 2006. — Т. 12. — Режим доступу до журналу:
3. <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1275>.
4. Кондратюк О. Сучасний стан і проблеми PR — супроводу діяльності депутатського корпусу України [Електронний ресурс]//PR-center. — Режим доступу: http://www.pr-center.org.ua/stat_show.php?zap=485.
5. Королько В. Г. *Основы публик рилейшнз*/В. Г. Королько. — М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. — 528 с.
6. Ляпина Т. В. Политическая реклама/Т. В. Ляпина. — Киев.: ВИРА, 2000—152 с.
7. Ольшанский Д. Политический PR/Д. Ольшанский. — СПб.: «Питер», 2003
8. Ольшанский Д. В. Политический консалтинг. /Д. В. Ольшанский, В. Ф. Пеньков. — СПб.: «Питер», 2005. — 448 с.
9. Почепцов Г. Г. Паблик рилейшнз для профессионалов /Г. Г. Почепцов. — М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2005. — 640 с.
10. Почепцов Г. Г. Як стають президентами. Виборчі технології ХХ століття/Г. Г. Почепцов. — К., 1999. — 380 с.

11. Пушкарева Г. В. Политический менеджмент: учебное пособие/Д. В. Пушкарева. — М.: Дело, 2002. — 400 с.

Рихлик В. А. PR в залог успеха современной политической элиты

Исследование политической элиты в Украине является важным именно через имеющиеся проблемы в обществе, кризис экономической и политической жизни, которая фактически длится с момента провозглашения государственной независимости.

Ключевые слова: *политический PR, PR-деятельность, массовая коммуникация, обратной связь, неформальные коммуникационные процессы, социальная коммуникация, политический консалтинг, политический менеджмент.*

Rykhlik V. A. PR in gage of success of modern political elite

Research of political elite in Ukraine is important exactly through present problems in society, crisis of economic and political life which actually lasts from the moment of proclamation of state independence.

Key words: *political PR, PR-activity, mass communication, to reverse connection, informal of communication processes, social communication, political consulting, political management.*

УДК 070:32

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОГО КОНСЕНСУСУ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ДІЄЗДАТНОЇ МОДЕЛІ КУЛЬТУРИ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Климкова І. І.[©]

Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Інституту міжнародних відносин та лінгвістики МВУ МАУП

Досліджуються еволюція парламентаризму та роль політичного консенсусу.

Ключові слова: *парламентаризм, політична відповідальність, «імпічмент», інтеграція, інституціоналізація, коаліція, демократія, конституція, порядок.*

Еволюція парламентаризму як відомо відбувалася в контексті політико-правового аспекту історії капіталістичного способу виробництва. Ранній парламентаризм мав реальний ґрунт у вигляді об'єктивно існуючої соціальної потреби. Ідеалізованою потребою політичного способу життя стали вимоги представницьких засад у формуванні вищих законодавчих і виконавчих органів влади та визнання права громадян держави на політичну рівність. В авангарді цих процесів йшла Англія, як найбільш розвинута держава в економічній і політичній сфері в Європі того часу. Процес піднесення парламенту набув нового імпульсу після прийняття правових актів 1688 р. («Біль про права»), який вперше визначив місце парламенту в системі органів влади: за ним закріплювалися законодавчі повноваження. Також був зафіксований один із головних принципів парламентаризму — відповідальності міністрів перед парламентом. Із самого початку цей принцип означав кримінальну відповідальність за посадові злочини, яка здійснювалася в особливому порядку («імпічменту»). Стосовно політичної відповідальності членів кабінету перед парламентом, то перший такий випадок колективної відставки кабінету мав місце у 1772 р. через поразку Британії у війні з американськими колоніями. У другій половині XVIII ст. йшло становлення ще одного важливого принципу — формування кабінету на партійних засадах (уперше був застосований в 1727 р. і пов'язаний з ім'ям Р. Уолпола — лідера партії вігів). Отже, в цей період в Англії відбувся

процес конституційного закріплення нової форми державного правління — парламентської монархії.

Подальший розвиток парламентаризму пов'язаний з ідеєю Г. Зіммеля про парадоксальну на перший погляд ідею «консенсотворчої» місії конфлікту. На погляд Г. Зіммеля, у парламентах, побудованих на функціональній взаємообумовленості складових, часткові й гострі конфлікти посилюють інтеграцію, оскільки заважають виникненню дійсно руйнівних протистоянь. Такі «конструктивні» конфлікти допомагають позбутися почуття ворожості та накопичення роздратування (розрядка інстинкту ворожості), прищеплюючи членам конфліктних груп у парламенті почуття контролю. Крім того, подібні зіткнення легше піддаються інституціоналізації, а відтак і нормативному регулюванню, що знаходить своє логічне закінчення у створенні регламенту роботи парламенту. Це, у свою чергу, призводить до того, що ті групи в парламенті, які мають владу, усвідомлюють необхідність врегулювання конфлікту задля реалізації своїх інтересів, тоді як опозиція, не наділена владою, вважає сприятливим для себе продовження конфронтації, її подальше загострення і навіть руйнування системи [1, с. 32–54].

Таким чином, гострий і тривалий конфлікт стимулює утворення коаліцій в парламенті, до яких входять не лише партії-учасники зіткнення, але й «нейтральні», котрі не мають до нього прямого стосунку, забезпечуючи цим основу для інтеграції раніше не пов'язаних між собою груп. Це тим більше актуально у контексті заперечення Зіммеlem існування єдиного «загальносупільного» договору на користь перманентної наявності великої кількості менш глобальних угод, які повинні вільно сполучатися між собою та усупільнювати інтереси парламентських груп. Загалом теоретичним розробкам Г. Зіммеля притаманне *діалектичне поєднання конфлікту і згоди*, що знайшло своє продовження у розвитку наступних «конфліктних» моделях консенсусу.

Розуміння феномену парламентаризму набуло завершеності у концепції М. Вебера. Згідно його міркувань, елементарна узгодженість своїх дій характерна для усіх людських спільнот. Вона не може бути наслідком «супільного договору» чи іншої попередньої комунікативної домовленості. Вона лише апіорі фіксує певний порядок взаємосприйняття сторін у ході соціального контакту, що робить можливим укладення будь-яких угод взагалі. Консенсус — це, насамперед, об'єктивно існуюча ймовірність

(за Вебером — «шанс») того, що учасники взаємодії поставляться до очікувань один одного як до значущих для своїх подальших рішень навіть без початкового формального узгодження. Така згода не обов'язково являє собою солідарність сторін, оскільки в її рамках може надалі відбуватися боротьба протилежних тенденцій, інтересів, прагнень тощо. Проте доки ця боротьба не перериває соціального зв'язку, доти немає підстав говорити про порушення консенсусу. Справжні мотиви останнього при цьому концептуально ігноруються. Наприклад, «згода» між «господарем» (панівним учасником контакту) та «рабом» (підлеглим учасником), побудована на почутті страху — так само є консенсусом. Принциповим у моделі Вебера є предмет, а не мотиви консенсусу, хоча дослідник і визнає, що «... тривале невдоволення знижує шанси на збереження реальної згоди» [2, с. 137].

Веберівський підхід, який враховував варіант примусового впорядкування спільноти волею певної впливової її частини (не обов'язково навіть кількісно більшої) був абсолютно виправданим з точки зору класичної соціології. Для неї емпірична значущість консенсусу полягає насамперед у наявності статичного факту єдності у ставленні до ключових аспектів соціального порядку, певної проблеми також потребують для свого вирішення добровільної взаємоузгодженості дій усіх членів міжнародного співтовариства.

У ХХ ст. розвиток парламентаризму пов'язаний з виникненням державно-правових теорій, що визначалося історичними умовами та соціально-економічними обставинами розвитку держав, де вони остаточно й склалися. Відповідно з цим уже в другій половині ХХ ст. досить чітко визначаються головні напрямки в подальшому розвитку парламентів: з одного боку, необхідність збереження принципів демократії; з іншого, стверджується, що принцип верховенства парламенту застарів, чим спростовується право народу на утворення повновладного представницького органу. Від другої половини ХХ ст. полеміка навколо проблемного поля представницької демократії зосереджується навколо питань права відкликання виборцем свого обранця, відповідності парламентського акту волевиявленню народу, паритету законодавчої та виконавчої влади, функцій, структури, повноважень законодавчого органу, статусу депутата, парламентського права тощо.

Таким чином можна стверджувати, що еволюція парламентаризму як політичного інституту мала під собою принципові положення, що впливали як з політичної практики, так і з правових доктрин.

Парламент і парламентаризм є показниками рівня стану демократії у суспільстві. Унікальність парламенту як політичного інституту полягає в його ролі посередника між суспільством і органами виконавчої влади; системи, у якій формується владна воля нації на основі представництва структурованих груп інтересів на державному рівні. На етапі демократичних реформ соціальна структура змінюється надто швидко й часто трапляється, що необхідні інституційні перетворення відбуваються зі значною затримкою.

Метою співпраці держави та суспільства щодо парламенту є: 1) навчитися обирати якісний склад парламенту, тобто людей з відповідними фаховими та моральними якостями; 2) обирати через парламентські рішення такі моделі суспільного розвитку, які консолідували б націю, відповідали її історичним очікуванням, забезпечували зв'язок часів.

Загалом розвиток парламентаризму слід розглядати як масштабне інтелектуальне завдання держави та суспільства на тривалу перспективу. Це зумовлено тим, що демократичне суспільство — складна форма організації суспільного життя, але водночас вона дає змогу кожному індивідууму відчувати свою неповторність. Крім цього демократія — це не політичні гасла, це дії культурних людей. Тому належить розширити погляд на значення культури й культурної політики держави для демократичної трансформації суспільства, а також рухатися у напрямку неухильного підвищення культури парламентаризму.

Аналіз та перегляд основних умов створення консенсусної моделі культури політичної діяльності в суспільстві, підводить нас до висновку, що парламентаризм — це особливий тип державного устрою верховної влади, при якому в структурі державних органів діє на постійній основі обраний народом орган влади, покликаний приймати рішення у формі законів. В цьому сенсі основна риса парламенту така: цей орган є загальнонаціональним і діє на постійній основі. Головне завдання парламенту при створенні демократичної моделі розвитку суспільства повинно виключати можливість отримання одним з політичних інститутів абсолютної переваги над іншими. Для досягнення стабільної демократії як парламент, так і президент повинні мати у своєму розпорядженні достатні можливості з метою захисту своїх позицій,

але одночасно їхні функції повинні бути обмежені для запобігання монополізації політичної влади.

Слід зауважити, що сутність парламенту, його місце й роль у політичній системі у вітчизняній політико-правовій думці мають звужене трактування — їх розглядають як законодавчий механізм. Саме цим визначається роль Верховної Ради в системі органів державної влади України. Такий погляд сприяє реалізації парламентом інтересів окремих суспільних груп, політичних факторів, зокрема й непартійних, що існують наразі, але не враховує прискореної соціально-політичної динаміки. Як справедливо зазначає В. Горбатенко, «на противагу жорсткому ідеалу, ідеологія модернізації на демократичних засадах включає в себе довіру до самодіяльної творчості громадянського суспільства, яка несе в собі справедливість, суспільний порядок, соціальну стабільність» [3, с. 9–12].

Існує класична інтерпретація, відповідно до якої однією з основних характеристик парламентаризму вважається насамперед розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову, за якої домінує парламент. Варто коректніше підходити до такого визначення. Рациональнішим є використання словосполучення «поділ влади». Наприклад, Р. Дарендорф зазначав, що поділ влади — «це розмежування функцій єдиної державної влади, розмежування повноважень між відповідними державними органами, забезпечення їх балансу і взаємного стримування» [4, с. 36].

Забезпечення такого порядку визначається конституціями країн та регламентами роботи парламенту. Головним завданням парламенту є формування консенсусних дій у роботі з урядом та іншими органами державної влади. Однак, слід зауважити, що парламент не будує порядок з елементів хаосу й анархії; він радше створює умови для позитивної діяльності регулюючих процесів, які вже існують у суспільстві. Тобто парламент не починає, а доповнює й завершує процес побудови суспільного порядку. Серед інших джерел формування парламентського консенсусу, на думку М. Амстутца, слід виділити три головних.

Перший з них — етичні та моральні цінності. Люди зазвичай користуються ними, щоби визначити, доброю чи поганою є та чи та дія, бажаною чи небажаною. Наявність цих цінностей виправдовує одні вчинки та стримує інші. Наприклад, розуміння цінності людського життя ставить природні перешкоди вбивствам, самогубствам, абортам. Тобто етичні цінності виконують важливу регулятивну функцію у розвитку суспільного консенсусу.

Друге джерело — вроджена здатність людей до раціонального мислення. Людина володіє розумом і скеровує його на максимальне задоволення власних інтересів. Але позаяк люди стурбовані збереженням здоров'я, покращенням добробуту, досягненням економічних цілей, урядові немає необхідності регулювати способи поведінки, котрі автоматично властиві більшості людей. Приміром, їм не треба казати, щоб вони замикали свої будинки й автомобілі, не порушували правил дорожнього руху, повноцінно харчувалися. Здоровий глузд, раціоналізм забезпечує ці інтереси та формує послідовну й передбачувану конструкцію людської поведінки.

Останнє і найсуттєвіше джерело консенсусу — культура, громадські порядки та звичаї. Саме вони з початку життя визначають те, як людина вдягається, працює, відпочиває, виховує дітей тощо. Ці звичаї й порядки, соціальні, культурні та релігійні, допомагають виробити такі зразки поведінки, котрі необхідні для побудови суспільної гармонії.

Розглянувши умови формування консенсусної моделі культури парламентської діяльності, можна зробити висновок про те, що ця модель створюється лише тоді, коли присутній високий рівень згоди з приводу емпіричних переконань та ціннісних уподобань і коли більшість членів суспільства позитивно ставляться до його політичних та управлінських інститутів. В умовах же поляризованої моделі культури парламентської діяльності істотна частина членів суспільства розділена за сприйняттям політичних норм, ідеалами, переконаннями. У цьому випадку люди не можуть домовитися про методи і правила залагодження конфліктів. Слідом за іншими дослідниками відповідної проблематики, М. Амстутц важливою характеристикою консенсусної культури вважає центристську політичну орієнтацію більшості суспільства, а поляризованої — навпаки переважання крайніх, «флангових» поглядів.

Аналізуючи владні джерела порядку, злагоди, тобто консенсусу в суспільстві, М. Амстутц робить акцент на тому, що влада лише у тому випадку може домогтися суспільної гармонії, коли її дії підтримуються більшістю населення [5, с. 3–16]. Однак якщо 40, 50 і більше відсотків населення не схильні виконувати той чи інший законодавчий акт, останній стає вкрай неефективним. Чим більшим є рівень довіри громадян до парламенту країни, тим ефективнішою є виконавча влада і тим вищою є її здатність за необхідності вдаватися до непопулярних заходів.

Загалом без формування суспільного консенсусу під загрозою може опинитися і конституція. Якщо «демократичний народ не є достатньо

об'єднаним і згуртованим, він не запровадить того законодавства, яке необхідне, аби охопити решту конституційних основ та основні речі справедливості, й через них виникне конфлікт» [5, с. 3–16].

А. Лейпхарт, проаналізувавши демократичний досвід парламентаризму держав континентальної Європи, сформулював вісім універсальних принципів т.з. «консенсусного врядування» [6, с. 55–78, 251]. Їх практичне впровадження, на думку науковця, може забезпечити досягнення політичної згоди для гетерогенних («плюральных» чи «полісегментних») суспільств. Адже не секрет, що для останніх консенсусне вирішення проблемних питань необхідніше (і водночас набагато складніше), ніж для гомогенних, з огляду на швидку політизацію будь-яких суперечностей.

Перший полягає у тому, що виконавчі органи влади повинні формуватися всіма найважливішими політичними партіями шляхом створення широких коаліцій. Таким чином, в плюралістичних демократичних суспільствах на пропорційних засадах не тільки обираються парламенти і органи місцевого представництва, але й утворюються кабінети міністрів та інші виконавчі структури.

Другий принцип полягає у тому, що органи законодавчої та виконавчої влади значною мірою незалежні одні від одних і перебувають у відносній рівновазі. Автономність та збалансованість гілок влади забезпечує можливість реального консенсусу між ними.

Третій принцип — двопалатний парламент і представництво меншин. При цьому дуже важливо, щоб палати обиралися на різній основі. Верхня палата репрезентує меншини.

Четвертий принцип — багатопартійна система. Консенсусна модель демократії передбачає існування великої кількості політичних партій. Можливою є ситуація, коли жодна з цих партій не спирається на більшість.

П'ятий принцип — основою багатопартійності консенсусної демократії є плюральна структура суспільства. Кожна з партій, як правило, є виразником інтересів певної релігійної, лінгвістичної, етнічної чи соціально-економічної групи.

Шостий принцип — виборча система ґрунтується на пропорційному представництві.

Сьомий принцип — територіальний та нетериторіальний федералізм і децентралізація влади. Особливо підкреслюється можливість і необхідність нетериторіального федералізму, коли

автономія надається групам, не локалізованим географічно. Децентралізація влади на рівні областей, провінцій, штатів, кантонів та інших автономних утворень супроводжується наявністю сильного і дієздатного центрального уряду.

Нарешті, *восьмий* принцип консенсусного врядування передбачає наявність писаної конституції і права вето для меншин. Організовані меншини, представлені у парламенті, можуть накладати вето на будь-які поправки до конституції, а також на закони, котрі мають до них пряме відношення. Окрім того, ці поправки і закони виносяться на референдум, де за них повинна проголосувати не тільки більшість на загальнонаціональному рівні, а й більшість в межах кожної організованої меншини.

Отже, представлений огляд сучасних підходів до умов створення консенсусу демократичного розвитку дозволяє зробити висновок, що нині у царині політики утвердилося *бачення консенсусу не тільки як фактичної наявності згоди, а передусім як динамічного процесу*, як методу прийняття колегіальних рішень на основі вільного порозуміння.

Література:

1. Зиммель Г. Истина и личность//Лики культуры. Альманах. — М., 1995. — Т. 1.
2. Вебер М. Про деякі категорії соціології розуміння//Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика/Пер. з нім. О. Погоршого. — К.: Основи, 1998. — С. 104–156.
3. Горбатенко В. Ціннісні аспекти реформування політичної системи України/Володимир Павлович Горбатенко//Політичний менеджмент. — 2007. — № 3. — С. 9–12.
4. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті/Анастасія Орган (пер. з нім.). — К.: Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 110 с.
5. Amstutz M.R. An Introduction to political science. The management of conflict. Scott., 1982. — P. 3–16.
6. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование/Б.И. Макаренко (пер. с англ.). — М.: Аспект Пресс, 1997. — 287 с.

Климкова И. И. Роль политического консенсуса в процессе формирования дееспособной модели культуры парламентской деятельности

Исследуются эволюция парламентаризма и роль политического консенсуса.

Ключевые слова: *парламентаризм, политическая ответственность, «импичмент», интеграция, институционализация, коалиция, демократия, конституция, порядок.*

Klimkova I. The role of political consensus in the formation of a viable cultural model of parliamentary activity

The evolution of parliamentarism and role of political consensus is probed in the article.

Keywords: *parliamentarism, political responsibility, «impeachment», integration, coalition, democracy, constitution, order.*

УДК 342.533:321.02:329

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: РОЛЬ ТА ФУНКЦІЯ

Феделеш Е. М.[©]

Студент 4-го курсу юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Характеризуються політична партія як основна складова політичної системи та політична відповідальність як правове явище.

Ключові слова: *політична партія, відповідальність, державне управління.*

Сьогодні роль політичної партії в організації державної влади є вкрай важливою темою для дискусій. Політичні партії є основою для нормального функціонування якісної системи державного управління. Звернення до проблеми ролі політичних партій в організації державної влади є, а саме відповідальності за свою діяльність є актуальною темою.

Політична партія — це громадське об'єднання, створене з метою участі громадян у політичному житті суспільства засобами формування і виразу їх політичної волі, участі у громадських і політичних акціях, виборах і референдумах, а також з метою представництва інтересів громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Політична партія, як правило, досить формалізована політична організація зі своєю структурою (керівні органи, регіональні відділення, рядові члени), що виражає інтереси тих чи інших класів, соціальних прошарків, груп, об'єднує найбільш активних їх представників, має на меті завоювання політичної влади для реалізації певної програми соціальних, економічних, політичних перетворень.

Призначення політичної партії полягає у здійсненні функцій представництва інтересів різних соціальних груп, спільнот на рівні інтересів всієї соціальної цілісності, а також у активній роботі з інтеграції соціальної групи, яка входить у сферу політичних відносин.

Громадський характер політичних партій означає, що вони є інститутами громадянського суспільства як сфери недержавних суспільних інститутів і відносин. Водночас, як суб'єкти державної влади тією мірою,

в якій вони причетні до її здійснення — політичні партії представляють державу. Політичні партії, таким чином, є ланкою, яка поєднує громадянське суспільство з державою, представляє на державному рівні багатоманітні соціальні інтереси і в разі оволодіння державною владою прагне до їх задоволення.

Важливим є той факт, що втручання органів державної влади та їх посадових осіб у діяльність політичних партій, так само як і втручання політичних партій у діяльність органів державної влади та їх посадових осіб, не допускається. Питання, що стосуються інтересів політичних партій, вирішуються органами місцевого самоврядування за участю відповідних політичних партій або за погодженням з ними. Політична партія, як організація, несе відповідальність за свої дії чи бездіяльність. Особливим видом відповідальності є політична відповідальність.

У найбільш широкому розумінні політична відповідальність означає відповідність якостей носіїв владно-управлінської діяльності (ділових, культурних тощо) і реалізації ними своїх функцій і повноважень тим умовам і завданням, які постали перед країною і суспільством (на виклики часу, відповідь на об'єктивні вимоги до неї). Це глибоке усвідомлення суб'єктами влади й управління життєво важливих інтересів суспільства і країни, свого покликання самовіддано боротися за їх здійснення, здатність виробляти якісну політику, приймати найкращі рішення, здійснювати їх з максимальною користю заради загального блага.

Політична відповідальність докорінним чином відрізняється від юридичної відповідальності. Якщо остання пов'язана із застосуванням негативних санкцій за порушення визначених законом норм поведінки та діяльності, то політична відповідальність постає як відповідальність за належне здійснення державної влади, державне управління в цілому [6, с. 19].

Зокрема, О. Мельник переконана, що «політична відповідальність є визначальною у конституційно-правовій відповідальності, оскільки вона полягає у позбавленні права здійснювати державну владу шляхом вилучення із сфери політики» [10, с. 4].

Солідарне в цьому аспекті й українське законодавство. В Законі України «Про політичні партії України» є попередження про недопущення незаконної діяльності політичних партій (частина 1 ст. 20) і передбачена відповідальність за порушення законодавства про політичні партії (ст. 22).

Дослідники Я. Ленгер і Ю. Бисага вважають, що не можна називати політичною відповідальність, яка не має підставою протиправного діяння [9, с. 326]. Водночас вказані науковці наголошують, що чимало санкцій щодо політиків (розпуск парламенту або відставка уряду) застосовується з допомогою юридичних аспектів. Поєднання з політикою помітне також при застосуванні чи уникненні юридичної відповідальності в цілях суспільної підтримки. Політична відповідальність у вигляді санкцій, що не мають законодавчого оформлення, стосується лише членів політичних партій та громадських об'єднань [9, с. 328].

Розвиток політичної відповідальності партій особливо важливий у контексті функціонування партійної системи України. Зокрема, К. Меркотан наголошує, що для побудови ефективної партійної системи потрібно: налагодити контакти між партіями й виборцями, партіями та державою;

— брати реальні зобов'язання та нести відповідальність перед суспільством за їх виконання;

— цивілізовано боротися за владу, а не конкурувати акціями піару та електоральних проектів;

— проводити постійну підготовку партійних кадрів для ефективної «циркуляції еліт» [7, с. 110].

Одним із класичних механізмів політичної відповідальності є вибори. При дослідженні особливостей функціонування партій необхідно враховувати, що основні концепції і програми діяльності політичні сили проголошують і декларують у передвиборний період, тому аналіз політичної відповідальності партій слід проводити у взаємозв'язку процесів боротьби за владу та реалізації отриманих повноважень.

Політична відповідальність виконує контролюючу функцію, коли суспільство, вимагаючи проводити відповідальну політику, здійснює контроль за діяльністю суб'єктів політики. Вимоги до впровадження політичної відповідальності виконують також захисну функцію від некомпетентної політики. Також політична відповідальність виступає стимулом для подальшого розвитку політичних інститутів і державного управління. Використовуючи засоби підвищення політичної відповідальності можна будувати більш оптимальну систему політичних відносин і ефективне державне управління. Отже, політична відповідальність є змістовою характеристикою демократичних політичних систем і сприяє стабільності суспільства. Політична відповідальність — один із засобів демократичного контролю за владою. Низький рівень відповідальності

з боку насамперед представників органів державної влади пояснюється багато в чому низьким рівнем їхньої політичної культури, хоча відомо, що саме наявні в суспільстві державно-владні структури виступають не тільки як її складовий елемент, а і як інститути, що значною мірою зумовлюють тип політичної культури в суспільстві. Тож навряд чи можна вважати справедливими скарги деяких представників сучасної української політичної еліти на низький рівень політичної культури населення, адже він є похідним від її власної політичної культури — сама політична еліта має відігравати провідну роль у розвитку, підвищенні політичної культури, без якої громадянське суспільство існувати не може. Однією з важливих особливостей політичної відповідальності є докладне висвітлення в засобах масової інформації діяльності посадових осіб державної адміністрації та державних чиновників. Та й самі державні установи перебувають під сильним впливом стійких традицій охоче надавати таку інформацію. Результатом цього є те, що на всіх рівнях державної влади США інформація у значних обсягах є легкодоступною для зацікавлених у ній громадян. Більш того, кожного року федеральна влада видає тисячі документів, де детально описуються її програми та діяльність її відомств. Те ж саме стосується і органів влади штатів країни, а нині практично всіх муніципалітетів скільки-небудь значного розміру.

Ще одним чинником, що сприяє доступові до інформації широкого загалу та створенню середовища, яке серйозно заохочує до підзвітності й відповідальності перед громадянами, є те, що багато адміністративно-територіальних одиниць у Сполучених Штатах мають дуже суворі закони, які вимагають, щоб всі засідання керівних органів та протоколи цих засідань були відкритими й доступними для широкого загалу. Більше того, що стосується засідань, то більшість таких установ мають закони, які вимагають відповідного завчасного повідомлення про час, місце та мету проведення таких засідань. Хоча деякі з цих законодавчих актів містять значні обмеження, однак у багатьох місцях ці закони є дуже вимогливими.

Серед функцій політичних партій можна виділити виховання політичних лідерів та еліт. У статуті партій, як правило, доволі детально прописані умови вступу та процедура набуття членства, а також обов'язки членів партії та їх права, але не завжди прописана участь рядового члена партії в процедурі прийняття рішення, його можливості кар'єрного просування та відповідальність за політичну діяльність. Політична відповідальність партій, обраних до парламенту, є похідною

від їх всенародного обрання, однак процедурно така відповідальність в Україні не розроблена. Політична відповідальність являє собою відносини між суспільством у цілому чи його політичними утвореннями і членами цього суспільства, яка тягне несприятливі наслідки для особи або групи осіб, щодо яких вона застосовується. Одна з перших спроб встановити політичну відповідальність належить до інституту президентства у Франції. «Президент Республіки є відповідальним перед французьким народом, який має право щодня робити до нього запити» (Конституція Франції 1852 р., ст. 5) [11]. Дослідники відзначають, що в українському законодавстві відсутня належна регламентація притягнення до відповідальності вищої категорії посадових осіб та осіб, які приймають політичні рішення в державі. В. Торяник наголошує на необхідності розробки і прийняття закону про конституційну відповідальність, в якому було б встановлено відповідальність держави в цілому; відповідальність вищого органу державної влади України; інших органів державної влади України; відповідальність Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя; відповідальність органів місцевого самоврядування; відповідальність посадових осіб; механізми реалізації конституційної відповідальності. Цей крок є важливим і корисним для демократизації нашої країни [12].

Суб'єкти політики є відповідальними за наслідки власної діяльності. Відповідальність суб'єктів політики означає також їх підзвітність перед представниками громадськості, дотримання певних моральних правил політичної гри. Структура поняття політичної відповідальності включає визначення її суб'єктів, функцій та напрямів порушення політичної відповідальності.

Основні порушення відповідальності полягають у проголошенні нереальних планів і нездійснення програм, а також у некомпетентності й неефективності політики.

Політична відповідальність існує у сфері оцінок та аналізу результатів політичної діяльності. Цим цей вид відповідальності відрізняється від конституційно-правової, яка реалізується за допомогою юридичних санкцій. Водночас реалізація політичної відповідальності повинна підкріплюватися іншими видами — конституційно-правовою, правовою та адміністративною.

Література:

1. Швед Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: навч. посіб./Ю. Швед. — Львів: Тріада плюс, 2004. — 528 с.
2. Малкин Е. Политические технологии/Е. Малкин, Е. Сучков. — М.: Русская панорама, 2006. — 680 с.
3. Дюверже М. Политические партии/М. Дюверже. — Режим доступа: <http://feelosophy.narod.ru/Duv>
4. Зайчук О. Н. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник/О. Н. Зайчук, Н. Н. Оніщенко. — К.: Юринком Інтер, 2006. — 223 с.
5. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні/О. Дергачов//Політ. думка. — 2002. — № 1.
6. Мельниченко В. Розмежування політичної та юридичної відповідальності в державному управлінні/В. Мельниченко//Галузь науки «Державне управління»: історія, теорія, впровадження»: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 28 трав. 2010 р. — К.: НАДУ, 2010. — Т 1.
7. Меркотан К. Перспективи розвитку української багатопартійності/К. Меркотан//Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2008. — Вип. 12. — С. 105–115.
8. Паламарчук М. О. Механізми політичної відповідальності як засіб забезпечення верховенства народу в політичній системі України/М. О. Паламарчук//Стратегічна панорама. — 2005. — № 3. — С. 75–81 [Електронний ресурс]. Режим доступу до журн.: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panoraina/issue.php?ss-pp0&LA2005_3
9. Ленгер Я. І. Відповідальність вищих органів державної влади: окремі аспекти/Я. І. Ленгер, Ю. Ю. Бисага//Форум права. — 2008. — № 3. -С. 325–331 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/081jivoa.pdf>
10. Мельник О. В. Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02/О. В. Мельник. -К., 2000. — 18 с.

11. Конституція Франції. — Режим доступу: http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/France_W.htm#II. — Р. 12.
12. Торяник В. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина у сучасній правовій державі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 22.00.02 «Політичні інститути та процеси»/Торяник В. -Дніпропетровськ, 2006. — С. 6–14.

Феделеш Е. М. Политическая ответственность политических партий: роль и функция

Характеризуются политическая партия как основная составляющая политической системы и политическая ответственность как правовое явление.

Ключевые слова: *политическая партия, ответственность, государственное управление.*

Fedelesh E. Political responsibility of political parties: role and function

Characterized political party as basic constituent of the political system and political responsibility as the legal phenomenon.

Keywords: *political party, responsibility, state administration.*

УДК 342.845 (477.8)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПЕРЕТВОРЕНЬ У СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВ: ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Голубчук В. С.[©]

*Аспірант кафедри політології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

Аналізуються особливості процесу модернізації соціальної політики демократичних країн: умови і тенденції його проходження, позитивні і негативні наслідки. Закцентовано увагу на колі проблем, які необхідно вирішувати, а саме: подолання бідності, становлення демократичної і соціальної держави.

Ключові слова: *соціальна політика, соціальна активність, соціальна держава, суб'єкти соціальної політики, модернізація, демократія, трансформація і глобалізаційні процеси.*

Досвід політичного життя демократичних країн переконливо вказує на потребу адаптації українського суспільства до світових глобалізаційних викликів з метою визнання України, як демократичної держави, у світовому співтоваристві. Зміни і перетворення під впливом глобалізаційних процесів відбуваються у всіх сферах життєдіяльності суспільства: економічній, політичній, соціальній та інших.

Актуальність статті визначається тим, що під впливом глобалізаційних процесів відбуваються динамічні перетворення у соціальному житті суспільства. Це означає, що історично сформовані моделі соціальної політики демократичних, економічно розвинених країн потребують змін і перетворень відповідно до викликів сьогодення. Необхідність реформування політичного, економічного, соціального, культурного життя українського суспільства особливо актуальна в умовах становлення демократії. Особливої уваги заслуговує соціальна сфера, адже механізми реалізації соціальної політики і рівень соціального захисту населення нашої країни потребують змін. Ця проблема постає не тільки у забезпеченні стабілізації політичної ситуації, підвищенні рівня довіри громадян до діяльності держави у соціальній сфері, а й у встановленні

взаємодії і взаємовідповідальності між людиною та політичними інститутами як суб'єктами політики. Вважаємо, що проблема перетворень і змін у соціальній політиці демократичних держав є особливо актуальною в епоху глобалізації і трансформаційних змін, в тому числі і для української держави, яка прагне розвиватися демократичним шляхом.

Модернізація української політичної системи в умовах демократизації є необхідним кроком на шляху становлення української державності. Характеризуючи модернізацію як явище цивілізаційного характеру, прихильники політологічного тлумачення модернізації розглядають її як частину загального процесу, коли перетворення відбуваються в усіх основних компонентах суспільної системи (економічній, правовій, політичній сферах, у соціальних відносинах, культурі, системі освіти, тощо).

Концепції модернізації в нинішніх умовах набувають чітко вираженого соціально-культурного характеру. Що ж стосується політичного контексту модернізації, то він передбачає переорієнтацію суспільних відносин через поширення інтегральних цінностей (соціальна держава, гуманізм, правова держава, свобода особистості, права людини та ін.) [1, с. 17].

Таким чином, відкритим залишається питання дослідження «людського виміру» соціальної політики, модернізації і трансформації соціальної політики сучасних демократичних держав. Особливо актуальною в даному контексті постає проблема формування моделі соціальної політики України і визначення тенденцій її перетворень в умовах демократизації.

У ході дослідження даної проблеми були використані дослідження і публікації таких вітчизняних і зарубіжних дослідників як В. Горбатенко, Т. Семигіна, А. Сіленко, О. Скрипнюк, М. Волгін, Е. Гансова, О. Доронін, У. Лоренц, Г. Еспінг-Андерсен, Б. Дікон та інших. Проте динамічний розвиток сучасного суспільства під впливом глобалізаційних процесів потребує постійного аналізу та вивчення впливу на стан політичного життя суспільства, в тому числі і на стан соціальної політики та соціального забезпечення, особливо з огляду на прагнення України долучитися до світового співтовариства як демократичної країни, що розвивається.

Сутнісною ознакою процесу модернізації є структурно-змістовне перетворення політичної системи, спрямоване на розкриття всіх її потенційних можливостей, формування політичної структури соціальної дії. Глобалізаційні процеси можна вважати одним із найбільш вагомих чинників прискорення процесів інтеграції і демократичного розвитку сві-

тового співтовариства. У глобалізованому світі проблеми перспективного розвитку неможливо вирішити без урахування змін у соціальній сфері суспільства, прогнозування розвитку відносин між людиною і державою та визначення базових основ здійснення соціальної політики. Досвід розвинених країн переконливо свідчить, що зародження і формування соціальної держави відбувається не спонтанно, а на основі цілеспрямованої державної політики. На думку українського науковця В. Горбатенка, соціальна держава, як особливий різновид утвердження державотворчої позиції, не повинна обмежуватися соціальною орієнтацією. Задля адекватного забезпечення соціальних потреб і запитів населення необхідним є створення сприятливого ринкового господарства, визначення економічної стратегії розвитку суспільства. На нинішньому етапі трансформації українського суспільства у бік ефективного функціонування і вдосконалення соціальної держави пріоритетним завданням є створення ефективної соціально орієнтованої інституційної системи, що дозволить громадянам вибирати між державними (інститути законодавчої і виконавчої гілок влади, біржі праці) і недержавними (приватні страхові і пенсійні компанії, благодійні фонди, громадські організації) інститутами. В. Горбатенко, досліджуючи проблему модернізації українського суспільства на зламі тисячоліть, зауважує, що на сучасному етапі українського державотворення соціальної держави постала як необхідність подолання взаємного відчуження особистості і держави, держави і суспільства [2, с. 146.]

Необхідною складовою демократії є розгалужена система організацій громадянського суспільства. Лише в демократичній державі такі об'єднання мають необхідні умови діяльності та розвитку, реальної участі у вирішенні державних і громадських справ. У демократичному суспільстві має відбуватися повноцінне партнерство держави та благодійних організацій, створюючи сприятливі умови розкриття громадянського потенціалу й сприяння соціальній активності [3, с. 328].

Таким чином, можемо виокремити тенденцію, що характеризує зміни у соціальній сфері демократичних країн, а саме: посилення недержавних суб'єктів соціальної політики у вирішенні соціальних проблем та розв'язанні соціальних конфліктів. Такі перетворення у лібералізації соціальної політики ведуть до зміни держави і громадянського суспільства у межах регулювання соціальних питань. Держава делегує свої повноваження іншим суб'єктам соціальної політики з «контрактною системою» надання соціальних послуг, активно стимулює діяльність недержавного сектора (наприклад США, Велика Британія).

У сучасній науковій політологічній літературі існує класифікація демократичних держав, заснована на визначенні ступеня активності держави з реалізації соціально-економічних прав особистості: «позитивна держава», «держава соціальної безпеки», «соціальна держава» [4, с. 33]. Вітчизняна дослідниця М. Давидова зазначає, що у позитивній державі переважає політичний підхід, відповіді якого визнається необхідним захист дієздатних громадян, котрі позитивно себе проявляють. Як ідеологія такої держави використовується установка на те, що більшість громадян за умов безпеки самі у змозі про себе потурбуватися і створити власний добробут. У соціальній сфері держава бере на себе лише обов'язок підтримання правопорядку і створення економічно безпечних умов для підприємницької і професійної діяльності. За таких умов, соціальна політика, що одержала назву активної соціальної політики часто висуває перед людиною надто принизливі, або ж важко виконувані вимоги. На думку М. Давидової, у позитивній державі людина має можливість власними зусиллями забезпечити свій добробут, а держава створити відповідні для цього умови.

Аналізуючи сутність держави соціальної безпеки, дослідниця відмічає, що у такій державі громадянин має юридичне закріплене право на певний гарантований мінімум добробуту. Соціальна ж держава, як зазначає дослідниця, гарантує мінімальний рівень добробуту, а значить, бере на себе обов'язки по його забезпеченню, обмежуючи громадянську свободу шляхом прийняття рішень за громадян на підставі повної за них (громадян) відповідальності [4, с. 35].

Отже, сучасні демократичні держави серед завдань у сфері реалізації соціальної політики визнають такі: прагнення забезпечити кожному громадянину гідні умови життя; усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів; забезпечення соціальної справедливості та ально-політичної стабільності в країні; співучасть держави і громадянського суспільства в управлінні соціальними конфліктами розв'язанні соціальних проблем; зниження рівня соціальної напруженості в суспільстві; можливість самореалізації особистості, визнання людини суб'єктом соціальної політики; соціальну захищеність громадян.

Забезпечення виконання вищезазначених завдань у сфері соціальної політики свідчить про прагнення до збереження соціальної стабільності у демократичних державах, незважаючи на відмінності моделей соціальної політики конкретної країни. Варто зазначити, що цілі соціальної політики майже всіх країн зазнають певних перетворень під впливом

глобалізації і демократизації. Зміни у моделях соціальної політики можна вважати реакцією на виклики сучасних тенденцій цивілізаційного розвитку суспільства, зокрема таких як динамізм і нестабільність. Дослідниця Т. Семигіна, аналізуючи перетворення в соціальній політиці економічно розвинутих держав світу (Велика Британія, Німеччина, Швеція, США, Японія, Нова Зеландія), визначила спільні тенденції, властиві моделям соціальної політики цих країн, а саме: початок певної ерозії «класичних моделей соціального забезпечення» і традиційних поглядів на соціальну політику і надання соціальних послуг. На думку Т. Семигіної, глобалізація кинула виклик існуючим системам країн, зокрема системам оплати праці, зайнятості, соціального страхування, захисту працівників, надання соціальних послуг. Дослідниця наводить такий приклад: технології, які перетворили світ у спільний ринок, призвели до структурних змін в економіці як у більш, так і у менш розвинутих країнах, аж до появи так званих віртуальних робочих місць, котрі почасти є неформальною зайнятістю. За таких умов можемо говорити про появу низку соціальних проблем і створення ситуації, що веде до зменшення потреби у кваліфікованій та низько кваліфікованій робочій силі, зниженні рівня самозайнятості й зростання довготривалого безробіття. Таки чином, як стверджує Т. Семигіна, поглиблюється фрагментація ринку праці. Це призводить до перегляду багатьох питань, пов'язаних із державним регулюванням оплати праці, пенсійним забезпеченням, зменшенням ролі профспілок як соціальних партнерів. Отже, в умовах глобалізації, попри очікуване пожвавлення економічної і соціальної ситуації внаслідок усунення бар'єрів для торгівлі, лібералізація призвела лише до подальшого поглиблення нерівності між бідними та багатими країнами, а також різними соціальними групами в одній країні. Навіть у розвинутих державах залишаються відчутні розбіжності у прибутках, залежно від віку, статі, етнічної приналежності. Власне це стосується не тільки рівня прибутків, а й інших показників якості життя [5, с. 145].

Щодо питання формування показників якості життя, важливо враховувати проблему реалізації права на соціальне забезпечення, створення та підтримку системи соціального забезпечення та фінансування. Соціальні права і свободи особи визначаються як її можливості із забезпечення належних, достатніх і необхідних соціальних умов життєдіяльності особи в суспільстві [6, с. 137]. Аналізуючи тенденції змін у реалізації соціальної політики демократичних держав, визначаючи

роль та місце людини як суб'єкта соціальної політики, варто звернутися до досвіду розвинутих країн Європи.

Основним нормативним актом, що регулює правовідносини у сфері соціального забезпечення в Європі, в тому числі й принципи його фінансування, є Європейська соціальна хартія. Визнаючи соціальний захист як базове соціальне право, Європейська соціальна хартія сприяє його зміцненню, встановлюючи мінімум гарантій на європейському рівні. Право на соціальне забезпечення вперше було визнано у міжнародному аспекті як право людини у Загальній декларації прав людини і громадянина. Воно становить серцевину низки конвенцій МОП, а також включено в Міжнародний Пакт про соціальні, економічні та культурні права. Хартія, на думку вітчизняних дослідників, йде далі цих міжнародних інструментів: вона — єдина міжнародна угода, що стосується всіх аспектів соціального забезпечення. Окрім основних прав на соціальне забезпечення, Хартія забезпечує право на соціальну та медичну допомоги та право на користування послугами соціальних служб. Системи соціального забезпечення, що аналізуються Європейським комітетом соціальних прав, розрізняються не тільки за своїми результатами, а й за способом організації та фінансування у відповідності до культурного, історичного та політичного досвіду країн, в яких вони функціонують. Ці відмінності, якими характеризувалась Західна Європа після Другої світової війни, стали ще помітнішими після розширення Ради Європи за рахунок країн Центральної та Східної Європи [7, с. 131].

Основними тенденціями і особливостями функціонування сучасних систем соціального забезпечення європейських країн можна вважати такі: зміщення акцентів від державної благодійності до переорієнтації працездатного населення в соціальному забезпеченні на власні сили і можливості; створення соціально-економічних умов для соціального самозахисту та соціальної безпеки за рахунок особистого внеску на основі саморегуляції свого власного потенціалу; посилення надання адресної допомоги; впровадження рівності між статями — індивідуально орієнтовані виплати; програми боротьби з бідністю та маргіналізацією; децентралізація надання послуг, відхід від стаціонарного обслуговування тощо [7, с. 133–134].

Як сучасну тенденцію в демократичних державах можна відзначити потребу впровадження в практику соціального управління якісної системи соціальних стандартів з позиції нормальної життєдіяльності людини на зміну системи соціальних мінімумів. Важливо враховувати

тенденцію встановлення міжнародних соціальних стандартів, стимулювання урядів країн до впровадження національних соціальних програм у сфері зайнятості, медичного обслуговування, освітньої сфери з метою подолання проблеми безробіття, бідності і посилення інвестування системи освіти як гаранта соціальної стабільності [5, с. 147].

На думку вітчизняного фахівця з питань соціальної політики Т. Семигіної, ще однією важливою соціально-демографічною тенденцією, яка має економічні, політичні та культурні наслідки, є посилення міграції населення. Процес міграції відбувається як на внутрішньому, так і зовнішньодержавному рівні. Регулювання питань трудової міграції стало важливою складовою політики зайнятості та демографічної політики багатьох країн [5, с. 146]. Крім того, як зазначає дослідниця, різнопланові демографічні тенденції (зростання народжуваності в малорозвинутих країнах і одночасно інфіковані значної кількості дорослого населення в країнах вірусом імунодефіциту та СНІДом, старіння населення в економічно розвинутих країнах, урбанізація життя) визначають пріоритети соціальної політики як окремих країн, так і світу в цілому.

Досліджуючи питання сучасного розвитку соціальної політики, Т. Семигіна формулює тенденції перетворень в основних моделях соціальної політики: швидке впровадження інновацій завдяки обміну інформації, поширення цінностей, методів та підходів у наданні соціальних послуг, що раніше не були властиві конкретній культурі; поширення ідей плюралізму в наданні соціальних послуг; розвиток недержавних та приватних організацій, деінституалізація (відмова від великих стаціонарних закладів) та децентралізація; поширення ідей перевірки нужденності для призначення соціальної допомоги, надання житлових чи освітніх кредитів тощо [5, с. 14].

Висновки. В умовах глобалізації перед Україною, як демократичною, правовою і соціальною державою, постає проблема вдосконалення моделі власної соціальної політики, яка характеризується невизначеністю і нестабільністю. Трансформація соціальної політики, як показує досвід розвинутих демократичних держав, є процесом не спонтанним і вимагає реформування не тільки соціальної сфери. Високий рівень соціального розшарування стає перешкодою на шляху накопичення культурних ресурсів модернізації. Соціальний досвід трансформації сучасного українського суспільства свідчить про широкомасштабне залучення механізмів реалізації соціальних моделей, що копіюють досвід демократичних країн. Викликами для України під впливом процесів глобалізації і модернізації

постали проблеми соціальної диференціації, посилення соціальної напруженості і незахищеності, політичного і соціального відчуження. Звідси можемо говорити про недостатній рівень участі людини, як суб'єкта соціальної політики в політичному житті суспільства.

Аналізуючи зміни у сфері соціальної політики під впливом процесів модернізації, важливо взяти до уваги думку про те, що нині життя країни вимірюється й порівнюється не тільки за економічною потужністю, а й за рівнем людського розвитку. Національній державі змушені будувати свою державну політику, зокрема в соціальній сфері, з урахуванням класових відмінностей з одного боку й ґрунтуючись на повазі до індивідуальних прав і свобод — з іншого. [5, с. 148]

Досвід країн Європи переконує, що політичні прагнення здійснити демократичні перетворення в державі можуть бути марними, якщо не наділені духовними, зокрема гуманними, етичними і моральними вимірами, орієнтованими на обов'язкове врахування приватних інтересів людини та громадянина, їхню гармонізацію з публічними інтересами суспільства, гарантії прав і свобод людини та механізмів захисту [8, с. 62]. Становлення України незалежної і демократичної держави об'єктивно зумовило розширення її зв'язків зі світовим товариством, адаптації до світових глобалізаційних процесів. Тому на даному етапі перед Україною стоїть завдання — будувати сучасну модель власної соціальної політики з урахуванням позитивного досвіду змін і перетворень у моделях соціальної політики демократичних держав. Пошук власного шляху розвитку не має стати копіюванням досвіду розвинутих країн. Реформуючи існуючі механізми вітчизняного регулювання соціальних питань, доцільно враховувати не тільки сучасні тенденції соціальної політики позитивного характеру, а й негативні наслідки перетворень і змін у соціальній політиці демократичних країн світу.

Література:

1. Цветков В., Горбатенко В. Демократія — Управління — Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства. — К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. — 248 с.
2. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: монографія. — К.: Видавничий центр «Академія», 1999. — 240 с.

3. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: монографія/за ред. В. Барабаша. — Херсон, ПП Вишемирський В. П., 2008. — 340 с.
4. Давидова М. Соціально-економічні права та критерії аналізу і класифікації сучасних демократичних держав//Право України. — 2001. — № 8. — С. 32–35
5. Семигіна Т. Соціальна політика: історія і сучасний розвиток. — К: ТОВ «Агентство Україна», 2008. — 196 с.
6. Строган А. Соціальні права людини та громадянина як невід'ємний елемент побудови правової держави і громадянського суспільства//Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 11. — С. 137–140.
7. Соціальні стандарти та соціальні гарантії: теоретичні аспекти, проблеми, світовий досвід: монографія. — К.: ЦПСД, 2007. — 320 с.
8. Дмитренко Ю. Соціальний захист без гарантії — фікція//Віче. — 2004. — № 4. — С. 62–63.

Голубчук В. С. Современные тенденции преобразования в социальной политике государств: перспективы Украины

Анализируются особенности процесса модернизации социальной политики демократических стран: тенденции его прохождения, позитивные и негативные последствия. Акцентировано внимание на круг вопросов, которые необходимо будет решать, а именно: преодоление бедности, строительство демократического и социального государства.

Ключевые слова: *социальная политика, социальная активность, социальное государство, субъекты социальной политики, модернизация, демократия, трансформация, глобализационные процессы.*

Golubchuk V.S. Modern tendencies of transformation in social policy in democracy: the prospects of Ukraine

The article analyzes the features of the process of modernization of social policies of democratic countries: trends in its passage, the positive and negative effects. The attention to the range of issues that will need to address, namely: poverty eradication, building a democratic and social state.

Key words: *social policy, social activity, social state, subjects of social policy, modernization, democracy, transformation, globalization processes.*

УДК 323:364.146.2

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ (ПРИКЛАД УКРАЇНИ)

Олійник С. В.[©]

*Аспірант кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті узагальнена теорія соціальної держави, розглядається можливість побудови соціальної держави в пострадянських суспільствах на прикладі України.

Ключові слова: *соціальна держава, пострадянське суспільство, соціальна політика.*

Побудова сильної української держави, перехід від тоталітарного до демократичного політичного режиму, конституційне проголошення України демократичною, правовою, соціальною державою та визнання людини найвищою суспільною цінністю зумовили необхідність активного поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості. Створення умов для забезпечення гідного рівня життя громадян можливе лише шляхом формування основ соціальної держави. Остання виступає важливою характеристикою сучасних західних демократичних держав, а втілення її базових принципів свідчить про наявність гарантій не лише громадянських та політичних, а й соціальних, економічних і культурних прав усіх членів суспільства.

Трансформаційна перебудова українського суспільства та вибір напрямку подальшого розвитку України як соціальної держави зумовлює наукову актуальність і практичну необхідність дослідження сутності соціальної держави, її основоположних ознак і принципів.

Метою статті є визначення основних рис соціальної держави, що стали нормою для західних суспільств та аналіз можливостей реалізації цієї теорії в умовах українських реалій.

Дослідженням розвитку та становлення моделей соціальної держави займалися політологи, філософи, економісти, соціологи, правознавці, державознавці. Вони розглядали різні аспекти цієї проблематики:

типології соціальної держави, проблеми, котрі можуть виникнути під час побудови такої держави.

Серед закордонних дослідників можна виділити таких вчених, які займалися вивченням даного питання: П. Бергер, Т. Ганслі, Р. Даль, Р. Дарендорф, М. Кастельс, Х. Ламперт, Т. Майєр, Л. Мізєс, Дж. Ролз, та ін.

З поміж російських учених, які займаються активним вивченням соціального типу держави, слід відмітити М. Баглая, М. Волгіна, К. Гаджієва, С. Калашнікова, В. Мілецького, та ін.

На сучасному етапі українським ученим належать суттєві теоретико-методологічні розробки з проблем розвитку та функціонування соціальної держави й соціальної політики, здійснювані в межах філософських, політичних, економічних, юридичних і соціологічних наук. З поміж сучасних українських учених, що займаються дослідженням соціального типу держави слід назвати А. Колодій, О. Панкевича, Я. Пасько, А. Сіленко, О. Скрипнюка, Ф. Шульженка та ін.

Не дивлячись на це, проблема залишається недостатньо дослідженою, особливо в Україні, та потребує більш детального вивчення.

Становлення сучасних форм і моделей соціальної держави відбулося в другі половині XIX ст. у країнах Західної Європи і було зумовлене потребами індустріалізації їхніх економік і регламентації суспільного устрою. До цього періоду державна влада, дотримуючись в основному породжених епохою Відродження і Нового часу принципів лібералізму та індивідуалізму, не робила активних дій, спрямованих на соціальний захист населення за винятком надання деяких видів гарантій і допомоги (в основному пенсій) військовослужбовцям і державним службовцем.

На сьогодні ідея соціальної держави існує в трьох головних проявах, яку можна аналізувати на трьох відповідних рівнях: науковому — як ідею та її розвиток; на нормативному — як конституційний принцип, закріплений в основних законах країни; на емпіричному — як реальну практику діяльності державних інститутів по вирішенню соціальних проблем суспільства та соціальних груп.

Поява терміну «соціальна держава» фактично означало зміну природи державної влади. Дане поняття відобразило перехід «держави суспільного договору», «держави як вищої форми влади» до держави що здійснює соціальні функції. Тобто, такої держави яка бере на себе відповідальність за благополуччя громадян, забезпечує доступність соціальної підтримки всім членам суспільства, створює державні

системи соціального забезпечення і соціального захисту, вводить бюджетне фінансування соціальних програм і нові механізми соціальної політики у вигляді державного соціального страхування.

Формування сучасних моделей соціальної держави в промислово розвинених країнах відбувалося від початку 60-х рр. ХХ ст. Більшість дослідників пов'язують цей факт з високою динамікою перетворень економічного і суспільного устрою, які відбувалися під впливом науково-технічної революції та зміни змісту праці.

Особливість соціальної політики розвинених країн полягає в тому, що вона направлена не просто на захист людини від соціальних ризиків (втрати доходу у зв'язку з хворобою, інвалідністю і старістю), але і на недопущення різкої матеріальної та соціальної нерівності, на забезпечення достатньо високого рівня соціальної підтримки і допомоги верствам населення, що мають в цьому потребу, на надання громадянам доступу до якісної охорони здоров'я і освіти.

Становлення соціальної держави на пострадянському просторі, поки що, являє собою не найкращий приклад захисту населення і непрацевдатних членів суспільства. В соціальній сфері зберігаються диспропорції в розвитку елементів такої держави та значний розрив у прибутках між заможним та бідним населенням. Невисокий рівень соціальної захищеності від різних соціальних ризиків.

Головним засобом становлення демократичної правової держави в Україні є впроваджувана нею соціальна політика, реалізація якої має стати основним засобом забезпечення в суспільстві соціальної справедливості, добробуту та процвітання громадян. В Україні її розвиток повинен відбуватися паралельно з проведенням активних ринкових реформ, ініційованих і здійснюваних державою, результатом яких має стати досягнення високих економічних показників, що дозволить сформувати необхідне матеріальне підґрунтя для перетворення нашої країни на соціальну державу. На сучасному етапі показники державних витрат на соціальну сферу становлять близько 40% ВВП і щороку зростають, проте, ці державні кошти, — зазначає О. Скрипнюк, — витрачаються надзвичайно неефективно, і тому дуже рідко доходять до тих, кому вони адресовані і хто їх насправді потребує» [4, с. 74]. Запровадження ефективних програм соціального захисту та максимально дієве використання обмежених матеріальних ресурсів є найголовнішим завданням для України. Для цього українська соціальна політика

повинна здійснюватися відповідно до двох головних принципів — субсидіарності та самовідповідальності.

Реалізація соціальної політики нашої держави зазнала значних змін після проголошення незалежності та переходу від командно-адміністративних методів організації економічного життя до формування основ вільної ринкової економіки. Зокрема, лібералізація та демократизація, здійснені в перші роки незалежності, спричинили реформування не лише політичної та економічної сфери, а в значній мірі вплинули на організацію соціальної сфери. В останній зазначені процеси знайшли вираження у ліквідації державних гарантій зайнятості населення, запровадженні диференціації рівнів соціального захисту залежно від потреб і джерел доходів, введенні товарних основ усіх соціальних пільг, що значно звузило перелік надаваних протягом довгого часу існування Радянського Союзу соціальних гарантій та породило нестабільність і невпевненість у завтрашньому дні для більшості громадян України.

Проголошення України в та закріплення в Конституції її соціальною державою засвідчило визнання необхідності вирішення соціальних проблем на загальнодержавному рівні та зумовило зростання ролі державної соціальної політики. Як зазначає О. Скрипнюк, Конституція України закріпила основні ознаки соціальної держави в таких конституційних принципах як: визнання пріоритету прав і свобод людини і громадянина; взаємна відповідальність держави та громадян; поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову; соціальна справедливість, гуманізм, демократична форма правління та ін. Проте встановлення зазначених норм, як і процес розбудови демократичної, правової, соціальної держави, потребує якнайшвидшого приведення правових, організаційних, структурних та інших засад функціонування всіх інститутів влади в Україні, закріплених у діючому законодавстві, у відповідність до нових політико-правових умов їхньої діяльності та розвитку [4, с. 135].

На практиці це можна простежити в запровадженні організаційних заходів, які передбачали створення державних інститутів із характерною соціальною спеціалізацією в різних органах влади. Одночасно розпочався розвиток інститутів громадянського суспільства — органів місцевого самоврядування, політичних партій, профспілок, різноманітних суспільних асоціацій і добровільних організацій. Їхнім основним призначенням має стати не лише здійснення суспільного кон-

тролю за владою та сприяння підвищенню відповідальності державних інститутів, а й безпосередня участь у соціальному захисті населення, поширенні соціальних цінностей, залучення громадян до діяльності місцевих інститутів влади [6, с. 27]. Закріплення принципу соціальної держави на конституційному рівні зобов'язало швидко змінювані уряди проявляти характерну для такого типу держави активність в соціальній сфері. Проте вона виявилась недостатньою для формування системи високих державних стандартів щодо рівня доходів населення, соціального захисту, забезпечення охорони здоров'я.

Зокрема, у сфері соціального захисту замість визначення соціальних стандартів, які забезпечують високий рівень життя, відбулося встановлення соціальних мінімумів та запровадження численних пільг. Така ж ситуація спостерігається й сьогодні, про що свідчить прийнятий у 2000 р. та чинний Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», який встановив деякі соціальні мінімуми. Це свідчить про те, що соціальні стандарти не є належним чином розробленими для кожної категорії громадян та впровадженими в бюджетну практику, як це має місце в західних соціальних державах.

За роки незалежності України розвиток соціального законодавства характеризувався розробкою та прийняттям значної кількості нормативно-правових актів. З яких можна відмітити, Закони України «Про пенсійне забезпечення», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про оплату праці», «Про колективні договори і угоди», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», та інші законодавчі акти.

Незважаючи на успіхи, досягнуті Україною в процесі формування соціального законодавства, цей процес не є повністю завершеним та має низку проблем. Крім того постійна зміна законодавства та внесення змін до нормативно-правових актів, доповнення їх новими змінами та різновидами, відсутність цілісного аналізу потрібності таких змін та їх ефективності не рідко призводить до дублювання та виникнення суперечностей між ними, що свідчить про відсутність стабільності у розвитку соціального законодавства України.

Та незважаючи, на всі проблеми, які виникають в процесі нормативного забезпечення та впровадження соціальної держави потрібно

звернути увагу на той непохитний факт, що конституційне закріплення принципу соціальної держави та активний розвиток соціального законодавства остаточно визначили відхід від домінуючого в СРСР підходу, що економіка є первинною, а соціальна сфера вторинною і похідною від неї, та поставило необхідність реального підвищення соціальних стандартів на перший план. Більшість українських політичних партій як центристського спрямування, так і лівого й правого крила, декларують обов'язковість такого підвищення й виступають за необхідність перетворення України на соціальну державу, зазначаючи про це у своїх програмних документах. В сучасних умовах здійснення соціальної політики та запровадження основ соціально правової держави в Україні не мають чіткого цілеспрямованого характеру. Надання переваги соціал-демократичним цінностям, зокрема, свободі, рівності, соціальній справедливості та солідарності, стало основою формування західних соціальних держав, для українських політичних сил виступає засобом легітимації їхньої діяльності та необхідною умовою завоювання електорату. Для представників останнього соціальна держава проявляється не через сукупність базових принципів, покладених в її основу, а завдяки створенню відповідних інститутів та реалізації соціальних програм [3, с. 8].

Для побудови соціальної держави потрібно особливу увагу зосередити на розвитку соціальної політики, недооцінка ролі якої, особливо в перші роки незалежності України, стала причиною того, що попри різноманіття існуючих соціальних програм, до сьогодні немає чіткої та цілісної стратегії її здійснення, що, відповідно, не дає змоги визначити шляхи формування соціальної держави в Україні та практично їх реалізувати. Основною функцією соціальної політики України, внаслідок низького рівня заробітної плати та недостатнього рівня доходів більшої частини населення, є переважно соціально-захисна, через економічну неспроможність наша держава не здатна надавати своїм громадянам широкий вибір форм соціального захисту. На сучасному етапі характерна для України модель соціальної держави має відображати рівну відповідальність держави та громадян у соціальній сфері. Вона, повинна базуватись, по-перше, на диференційованому соціальному захисті незахищених прошарків, зокрема, дітей, осіб похилого віку та малозабезпечених громадян, а, по-друге, на формуванні у працездатних осіб соціальної відповідальності за свій добробут і добробут власної родини, створенні умов для їхньої економічної незалежності від

держави, активно спиратися на принципи самовідповідальності та субсидіарності. При цьому державна соціальна політика має розроблятися і здійснюватися як найважливіший напрямок інвестування капіталу в розвиток творчого потенціалу індивідів.

Активне здійснення соціальної політики в Україні, як головного чинника формування соціальної держави, має відбуватись відповідно довгострокової перспективи з метою впровадження основних принципів такого типу держави. Важливе значення при цьому має розробка концепції такої держави, її офіційне затвердження, чітка поетапна реалізація.

Важливе значення для перетворення соціальної політики на провідний чинник становлення соціальної держави в Україні має реалізація зазначеної політики відповідно до страхових принципів у поєднанні з адресним захистом малозабезпечених категорій громадян. Це спричинило активне реформування системи соціального захисту, що на сучасному етапі представлена системою соціального забезпечення та соціального страхування. В умовах переходу до демократичного політичного режиму та створення основ вільної ринкової економіки система соціального захисту стала розглядатись як головний соціальний амортизатор, здатний попередити та нейтралізувати багатоманітні соціальні ризики. У зв'язку з цим під соціальним захистом слід розуміти комплекс державних заходів, спрямованих, з одного боку, на підтримку соціально вразливих верств населення з метою забезпечення їм гідного життєвого рівня, а з іншого — на створення соціальних гарантій економічно активним категоріям громадян.

Необхідність становлення системи соціального страхування, як колективної системи соціального захисту, що сприяє розподілу матеріальної відповідальності між максимальною кількістю учасників, в Україні виникла з переходом до ринкової економіки та розвитком тристоронньої системи соціального партнерства, за якої фінансування та управління системою соціального страхування покладається на трьох головних суб'єктів — робітників, роботодавців та державу. В сучасних умовах в нашій країні відповідно до «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено запровадження п'яти видів такого страхування: на випадок безробіття; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами зумовленими народженням і похованням; від нещасного випадку на виробництві

та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; пенсійного; медичного [6, с. 159].

Крім державного соціального страхування активного розвитку та реформування зазнала пенсійна система, яка є основною складовою системи соціального захисту населення в Україні. Зокрема, з 1 січня 2004 р. в Україні здійснюється запровадження реформованої солідарної пенсійної системи, яка включає пенсії за віком, пенсії по інвалідності, пенсії у зв'язку з втратою годувальника, та добровільну накопичувальну систему через недержавне пенсійне забезпечення.

Серед головних позитивів реформованої солідарної пенсійної системи слід виділити те, що розмір пенсії конкретній особі визначається диференційовано з урахуванням стажу роботи і заробітку, при цьому знято обмеження пенсії максимальним розміром (обмежується заробіток, з якого сплачуються страхові внески), збережено всі пільги при обчисленні стажу роботи, передбачені раніше діючим законодавством. Існування поряд із державною системою пенсійного забезпечення недержавної добровільної пенсійної системи, як складової частини системи накопичувального пенсійного забезпечення, створює громадянам необхідні умови для формування додаткових накопичень на старість та стимулює їх до заощадження коштів, що є важливим чинником наближення пенсійної системи України до рівня розвитку пенсійних систем західних соціальних держав. Водночас, слід погодитись з С. Гончаровою в тому, що запровадження такої системи в нашій державі має бути тісно пов'язане зі сприятливою податковою політикою та політикою грошових доходів населення, тому що перекласти на працівників частину сплати страхових внесків з роботодавців можна лише за умови підвищення їхньої заробітної плати [1, с. 75].

В цілому, аналіз функціонування системи соціального захисту в Україні дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі її розвиток відбувається відповідно до трьох головних принципів: загальнодоступності, обов'язковості та взаємної відповідальності сторін, що покликані його забезпечувати. Головною перешкодою на шляху ефективної реалізації системи соціального захисту є невідповідність її основних заходів рівню економічного розвитку та неможливість повноцінного забезпечення законодавчо закріплених соціальних гарантій. У зв'язку з цим, подальші успіхи у розвитку зазначеної системи будуть залежати, по-перше, від виваженої та цілеспрямованої соціальної політики, а, по-друге, від наявності показників стійкого економічного зростання.

Проведений аналіз здійснюваної соціальної політики та досягнутих успіхів у сфері соціального захисту населення дає змогу стверджувати, що принцип соціальної держави, закріплений в статті 1 Конституції України, на сьогодні все ще залишається декларацією намірів розбудови такої держави. Попри спроби розробки Концепції соціальної держави України та встановлення приблизних строків її практичного втілення, в сучасних умовах першочерговим завданням реалізації української соціальної політики, як і на середину 1990-х років, залишається боротьба з бідністю та подолання різкого майнового розшарування населення, які стали наслідками ліквідації в перші роки незалежності розгалуженої системи соціального захисту й гарантованого рівня добробуту, що існували за часів Радянського Союзу.

Основним завданням для державної соціальної політики залишається подолання бідності, запобігання її поширенню та поглибленню, що сприяє зростанню ролі держави як регулятора суспільних процесів. Успішне виконання цього завдання ставить перед Україною наступне: організовувати заходи соціальної політики таким чином, щоб вони сприяли запобіганню бідності та не допускали різкого розшарування населення за рівнем доходів.

Через неоднозначність здійснюваної соціальної політики на сучасному етапі досить складно чітко охарактеризувати модель соціальної держави, що формується внаслідок її реалізації. Так, впровадження системи соціального страхування з усіма його видами, як колективної системи соціального захисту, закладає необхідні основи для формування корпоративістської моделі соціальної держави в Україні, характерною особливістю якої є фінансування соціальних програм переважно за рахунок страхових фондів. Активне надання переваги адресній соціальній допомозі свідчить про орієнтацію на ліберальну модель. Нарешті, наявність системи соціального забезпечення компенсаційного характеру та високого рівня перерозподілу прибутків, про що свідчить, зокрема, існування розгалуженої системи пільг і компенсацій, та значної кількості їх отримувачів, яка постійно зростає, вказує на стійкий державний патерналізм та формування ознак соціал-демократичної моделі соціальної держави. Подібна невизначеність щодо моделі соціальної держави в Україні є наслідком проведення концептуально неоформленої та суперечливої соціальної політики, заходи якої мають переважно вимушений та ситуативний характер. Лише тоді, коли вони розширюються, а соціальна політика набуває цілеспрямованого характеру з

чіткою довгостроковою стратегією, можна говорити про розбудову соціальної держави.

Таким чином формування соціальної держави на в Україні знаходиться на початковому етапі розвитку на всіх рівнях: концептуальному, нормативному, практичному. Наукова розробка цієї проблематики потребує великої кількості доопрацювань та вдосконалень, потрібно брати до уваги доробок західних дослідників, які мають більшу базу досліджень з даної проблематики та значний досвід втілення своїх досліджень в практичному вимірі. Законодавча база занадто вузька і ще потребує внесення поправок та доопрацювання.

Література:

1. Гончарова А. Н. Проблема согласования общественных и личных интересов в процессе построения гражданского общества [Электронный ресурс]: монографія/А. Н. Гончарова. — Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum4247>. —
2. Журавський, Віталій Станіславович. Корупція в Україні — не політика [Текст]/В. С. Журавський [и др.]; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. — К.: Фенікс, 2007. — 408 с.
3. Куценко В. І. Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики)/Куценко В. І., Удовиченко В. П., Остафійчук Я. В.; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. — К.: «Заповіт», 2003. — 228 с.
4. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики/О. В. Скрипнюк; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Інститут міжнародних відносин Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. — 598 с.
5. Соціальна безпека: теорія та українська практика/[І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова та ін.]; за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. — К.: КНЕУ, 2006. — 292 с.
6. Соціальна держава: український вибір/[В. А. Гошовська, Л. І. Ільчук, Н. П. Баранова та ін.]; за ред. В. А. Гошовської, Л. І. Ільчука. — К.: ЦПСД, 2007. — 335 с.

Олейник С. В. Становление социального государства на постсоветском пространстве (опыт Украины)

В статье обобщена теория социального государства, рассматривается возможность построения социального государства в условиях постсоветских обществ на примере Украины.

Ключевые слова: *социальное государство, постсоветское общество, социальная политика.*

Oleinik S. V. Formation of the welfare state in post-Soviet space (the experience of Ukraine)

In this paper a generalized theory of the welfare state and the possibility of building a welfare state in post-Soviet societies, the example of Ukraine.

Keywords: *welfare state, post-Soviet society, social policy.*

УДК 339:92 (016.1)

АЛЬТЕРНАТИВНІ МОДЕЛІ БЕЗПЕКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Хилько О. Л.[©]

Кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Аналізуються чинники, що впливають на знаходження оптимальної моделі безпеки для України, та альтернативні моделі безпеки для України. Пропонує кроки, спрямовані на забезпечення інтересів безпеки України в процесі трансформації системи європейської безпеки.

Ключові слова: *безпека України, механізми безпеки, європейська безпека, загальноєвропейська безпека, ЄС, НАТО, Росія.*

Актуальність. Два десятки років свого незалежного існування Україна шукає модель безпеки. Чому ми шукаємо її так довго і наразі безуспішно? Зробити свій внесок у дискусію на цю тему покликана дана стаття. Обговорення даної теми не втрачає актуальності з огляду на динаміку ситуації в глобальній системі міжнародних відносин, геополітичні та гео економічні зміни, що несе за собою фінансово-економічна криза, безпекову ситуацію на кордонах Європи — в Середземномор'ї та Магрибі. Питання пошуку оптимальної моделі безпеки для України є надзвичайно актуальним в умовах розробки оновленої редакції Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України на основі врахування та оцінки динаміки світової фінансово-економічної ситуації та безпекового середовища.

Складнощі вибору безпекової моделі або системи зовнішніх гарантій національної безпеки, вочевидь, зумовлені багатьма факторами та чинниками — як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Та навіть ментального: українці завжди свідомо чи підсвідомо чекали, що їм запропонують модель організації внутрішнього порядку іззовні. Однак, така інертність і пасивність внутрішньої та зовнішньої політики, марні очікування, відсутність консенсусу щодо єдиного зовнішньополітич-

ного курсу самі по собі зумовили нестабільність безпекового становища України, її незахищеність.

Факторами, що ускладнюють вибір зазначеної моделі для України, також виступають різкі зміни зовнішньополітичного вектору руху залежно від внутрішньополітичної кон'юнктури; відсутність внутрішньоспільної консолідації щодо зовнішньополітичного вектору руху держави; геополітичне розташування на перетині цивілізаційних, безпекових, торгівельних, транспортних просторів. Україна, по суті, є анклавом на перетині двох інтеграційних просторів і, розуміючи складність вирішення багатьох внутрішніх і зовнішніх проблем без приєднання до одного з них, шукає власне місце в цих просторах; зовнішньоекономічна та енергетична залежність від північно-східного сусіда.

Основна частина.

Зараз в Україні формується принципово нова зовнішньополітична позиція, коли чітка орієнтація на один з центрів сили неможливий. З одного боку, через зміну зовнішньополітичних пріоритетів від однозначної євроатлантичної інтеграції в бік Росії. З іншого боку, через посилення впливу Росії на Україну внаслідок реалізації нового російського зовнішньополітичного курсу. Враховуючи це, постає питання вибору моделі гарантування безпеки України, адже обрані раніше інструменти виявились або не працюючими або відпали в силу зміни зовнішньополітичної ситуації в країні. Членом НАТО Україна в близько- та середньостроковій перспективі не стане, сумнівно, що найближчі десять років Україна продемонструє відповідність критеріям членства в ЄС та чітке бажання вступати до нього.

Розгляд конкретної держави чи організації в якості суб'єкта забезпечення власної безпеки (як це мало місце у вітчизняній зовнішній політиці протягом вже 20 років) недоцільний з огляду на те, що жодна з них не має чіткої стратегії гарантування безпеки України.

— Росія має для цього політичні амбіції, однак не має ресурсів і не здатна запропонувати партнерську кооперативну схему відносин, яка б і надавала Україні відповідні гарантії. Розглядати Росію в якості гаранта безпеки України видається сумнівним з огляду на асиметричний характер взаємовідносин;

— держави-члени ЄС і США на початку 90-х обрали в якості інструменту стабілізації та демократизації країн Центрально-Східної Європи їх інтеграцію до своїх структур — ЄС і НАТО. І це було єдиним стратегічним варіантом. Однак, в силу вичерпності процесу розширення або

його не виправдання (мають право на життя різні варіанти) виявилось, що для України не вироблено альтернативного її включенню до західних структур варіанту гарантування незалежності, стабілізації політико-економічних процесів та демократизації суспільства. Відтак, Захід стоїть перед проблемою вироблення стратегії відносин з Україною та її інтеграції в європейські процеси та європейський безпековий простір, зокрема.

Важливо розглянути які чинники та події впливають на знаходження оптимальної моделі безпеки для України на сучасному етапі.

Останніми роками відбувається розширення кількості центрів сили та зміщення їх концентрації в бік Азії, яка сама по собі є джерелом багатьох світових загроз, в тому числі і для України. Цей факт, а також події на Близькому Сході та Магрибі, тягнутимуть за собою зміщення уваги світової спільноти саме на Близькосхідний регіон та Азійський мегарегіон. Для України, яка є ключовим елементом регіону Східної Європи, це означає зміщення площини, в якій існують міжнародні відносини, з горизонталі Захід-Схід на вертикаль Північ-Південь. Європейський Союз вочевидь сконцентрує всі свої політичні та фінансові ресурси на південному напрямку.

З огляду на нестабільність регіону Східної Європи та пострадянського простору, що залишився поза межами комплексних стабілізуючих інституцій — на перетині кількох безпекових просторів, а також той факт, що регіон традиційно виступає мішенню геополітичних ігор та об'єктом маніпуляцій, для України перебувати в маргінальному положенні залишається надзвичайно небезпечно. Цей регіон є слабким місцем існуючої архітектури, адже містить конфліктний потенціал через конкуренцію учасників за вплив на регіон, що послаблює стабільність і цілісність всієї архітектури. Східна Європа перебуває в центрі впливів чотирьох суб'єктів — ЄС, Росії, НАТО, США, кожний з яких намагається за допомогою різних інструментів нав'язати країнам регіону власний сценарій поведінки на міжнародній арені. Навколо цього регіону укладаються компроміси з важливих міжнародних питань. Після того як держави східноєвропейського регіону стали безпосередніми сусідами ЄС і НАТО Євросоюз поділяє «зону спільного сусідства» з Росією. А переплетіння інтересів обох сторін у цьому регіоні істотною мірою впливає на безпеку всього континенту.

З огляду на глобалізацію загроз та тенденцію до регіоналізації безпеки в світі формуються зони посиленої взаємодії, до яких Україна на даному етапі не інтегрована.

Однією з важливих тенденцій, що впливає на світову безпеку, є зростання впливу енергетичних ресурсів як нового інструменту регіонального і світового впливу. Споживачі цих ресурсів стають заручниками політики їх постачальників. Більшість крупних експортерів не є демократичними державами і в деяких випадках надають фінансову підтримку силам, що кидають виклик існуючому порядку. У зв'язку із зростанням енергетичної залежності Європи від ресурсів з позаєвропейських регіонів для ЄС ключовим постає питання, наскільки проблеми нестабільності Близького Сходу та Африки будуть мати наслідки для європейської безпеки. За підрахунками експертів, якщо зараз доля європейського імпорту енергоносіїв з Близькосхідного регіону становить 50%, то до 2030 р. вона зросте до 80% [1]. Енергетична залежність Європи від Росії також створює фундамент як для потенційних конфліктів економічного характеру, так і для взаємовигідної співпраці. Газові кризи 2006 та 2009 років стали реальним джерелом ризиків для європейської безпеки.

Фінансово-економічна криза, що почалася у 2008 р., внесла зміни у силовий потенціал провідних світових потуг. На думку деяких європейських дослідників [2], криза послабила залучення США до справ найближчого оточення Росії, послабила прозахідні політичні еліти в країнах СНД і сприяла приходу до влади проросійських сил, що посилює російський вплив на сусідів. Криза змістила акценти в загрозах безпеці, винесла на перший план соціально-економічні проблеми, що зачіпають кожну окрему людину, загострила глобальний фінансовий розподіл на бідних і багатих, посилила загрози кіберзлочинності.

Просування президентом Д. Медведевим ініціативи про формування нової системи загальноєвропейської безпеки та вихід Росії з Договору про звичайні збройні сили в Європі означає перегляд Росією усталених в постбіполярний період договірних механізмів підтримання європейської безпеки.

Інституційні трансформації провідних безпекових організацій в Європі, зокрема, набуття чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 р., закладає підстави для нарощення Євросоюзом безпекових функцій та забезпечення адекватної відповіді на нові загрози та, в цілому, посилює роль ЄС як ключової організації з підтримання

європейської безпеки. Інституційні та функціональні зрушення очікують Північноатлантичний Альянс із прийняттям Стратегічної концепції Альянсу на саміті в Лісабоні 2010 р., яка зробить його більш гнучким і мобільним та глобалізованим.

Навколо всіх вищезазначених проблем ведеться європейський безпековий дискурс з метою вироблення кардинально нових підходів, механізмів, які би відобразили зміну геополітичної карти світу з тим, щоб процес творення системи європейської безпеки був всеохоплюючим і забезпечував кожному учаснику відповідну його потенціалу і спроможностям роль у творенні цієї системи; визначили роль і місце регіону Східної Європи, який опинився поза межами існуючих комплексів європейської безпеки — європейського, євроатлантичного та євразійського; інтегрували Росію до системи європейської безпеки на основі вироблення моделі рівноправних кооперативних зв'язків між всіма учасниками цієї системи; адаптували існуючі структури, що опікуються підтриманням європейської безпеки, до сучасних реалій; переглянули завдання та основоположні принципи діяльності регіональних безпекових структур в Європі, потребу їх інституційної трансформації з метою уникнення дублювання функцій та компетенцій.

Тож, зважаючи на всі ці міжнародні політичні та безпекові процеси, доцільно переосмислити та проаналізувати, якими можуть бути альтернативні моделі безпеки для України:

— інтеграція до безпекових інституцій як гарантія власної безпеки знята з порядку денного внаслідок відмови від перспективи вступу до НАТО (принаймні в середньостроковій перспективі); вступ до Європейського Союзу, який міг би виступати зовнішньою гарантією української безпеки (зокрема, не лише через свою Спільну безпекову та оборонну політику, яка згідно Лісабонському договору містить положення про солідарність, а також через стабілізуючий ефект самого євроінтеграційного процесу), в коротко- і середньостроковій перспективі також не розглядається.

— Позаблоковий статус, оформлений де-юре в 2010 році Законом «Про основи внутрішньої та зовнішньої політики», не гарантує безпеки Україні, адже сам цей статус держава має якось «обслуговувати». Європейські нейтральні та позаблокові держави (якщо з юридичної точки зору вважати, що такі є), на відміну від України, витрачають на потреби національної безпеки й оборони хоча би 2–3% ВВП. Сильних боєздатних збройних сил, що можуть діяти швидко й адекватно, на даний

момент Україна не має, а економічна ситуація свідчить про те, що у коротко- і середньостроковій перспективі і не матиме. Висловлюються думки, що позаблоковість зумовлює ізоляціоністські позиції України [3]. Вона потребує перегляду процесу реформування збройних сил, всього сектору безпеки та оборонного сектору, який роками спрямовувався на участь України в колективних механізмах безпеки й оборони. Противники аргументують тим, що така держава як Україна, що знаходиться на перехресті геополітичних координат, різних безпекових просторів не може залишатись нейтральною, що підтверджує історія, а позаблоковість була би рівнозначна стагнації.

Однак, значна частина політиків і науковців припускають, що Україна має залишатись позаблоковою державною, що додасть їй переваги у зовнішньополітичному маневруванні. Адже позаблоковість виконує функцію рівнонаближеності, сутність якої полягає у розвитку поглибленої співпраці одночасно з усіма провідними міжнародними акторами в регіоні. Основним елементом концепції рівнонаближеності є врахування інтересів усіх провідних акторів за умови розвитку партнерства з кожним із них окремо та запобігання такому поглибленню відносин з одним із регіональних центрів сили, яке суттєво зашкодить інтересам іншого регіонального центру сили. Тож, грамотне проведення політики позаблоковості може ефективно забезпечити національні інтереси України та її потреби у сфері безпеки, дати змогу їй реалізувати свій геополітичний потенціал [4, с.385].

Частина вітчизняного політикуму вважає ефективним надання юридичної сили гарантіям безпеки, на кшталт зафіксованому Будапештському меморандумі 1994 р. Гарантії меморандуму не виявили своєї дієвості, зокрема, через декларативний характер документу. Є серйозні підстави сумніватися, що суб'єкти, на гарантії яких сподівається Україна, захочуть зв'язувати себе юридично зобов'язуючими документами щодо гарантій безпеки України. Тим більше, що гарантії, яких прагне Україна, носять політико-воєнний характер. А західні країни, зокрема, члени ЄС та США, Україна цікавить з точки зору м'якої безпеки, адже загрози, які походять з її території і зачіпають інтереси країн Європи, носять нетрадиційний характер (проблеми нелегальної міграції, наркотрафіку, екологічні проблеми тощо). Не зацікавлені в таких гарантіях європейські держави ще й через те, що вони не потягнуть за собою той стабілізуючий ефект, на який вони очікують від України.

І третій варіант — модель безпеки через участь України в ініційованих Заходом та Росією безпекових проєктах, зокрема, системі ПРО НАТО та створенні системи загальноєвропейської безпеки на базі проєкту Договору про європейську безпеку, запропонованого Росією, а також через використання багатосторонніх механізмів гарантування безпеки.

Для України в російсько-європейському переговорному процесі стратегічною метою є недопущення маргіналізації між двома системами безпеки, перетворення на предмет компромісів між сторонами переговорів та закріплення фактичних сфер впливу на пострадянському просторі, а також обмеження її права на обрання союзів чи коаліцій. Такі позиції особливо актуалізуються в світлі останніх тенденцій в російсько-українських відносинах, що набули асиметричного характеру.

Україна частково інтегрована в існуючу систему європейської безпеки шляхом інституціоналізованих відносин із НАТО через ПЗМ та Цільові плани, співпрацю з ЄС у сфері безпеки через механізми Спільної безпекової й оборонної політики ЄС. Україна — повноправний член ОБСЄ та Ради Європи. Росія ж, зі свого боку, намагається довести неспроможність існуючих інституцій у сфері підтримання європейської безпеки і правової платформи, на якій вони діють.

Серед кроків, спрямованих на забезпечення інтересів безпеки України в процесі трансформації системи європейської безпеки, можуть бути:

1. Вироблення чіткої єдиної зовнішньополітичної стратегії із вказаними пріоритетами діяльності на міжнародній арені.

2. Україні варто підтримувати ініціативу ДЄБ, але вести мову про те, що нова архітектура європейської безпеки має бути збудована на умовах взаємозалежності та обов'язковості положень нового документу. Цей документ повинен носити системний характер і охоплювати всі безпекові сфери, передбачати політичний контроль за діями його учасників і механізми покарань за невиконання зобов'язань. Лише тоді Росія буде інтегрована до загальноєвропейської системи безпеки із чітко визначеними зобов'язаннями і це буде певною гарантією для України від намагань Росії втягнути її в зону власного впливу або тим чи іншим чином здійснювати тиск на її безпеку. Такий механізм міг би зняти існуючу напругу в усьому східноєвропейському регіоні.

3. Якщо існуюча система безпеки все ж таки почне переглядатись, Україна не повинна стояти осторонь, а має зайняти активну позицію

в обговоренні принципів її побудови. В рамках цього обговорення необхідно наполягати на юридичному закріпленні принципів, які б гарантували суверенність України: неприпустимість територіальних конфліктів в Європі та виписування принципів присутності іноземних збройних сил на території тієї чи іншої держави-учасника; недоторканих існуючих кордонів у Східній Європі; невтручання у внутрішні справи; принцип свободи приєднання до будь-яких структур із забезпечення безпеки; неприпустимість забезпечення своєї безпеки за рахунок інших, незастосування сили чи погрози силою.

Висуваючи свої ініціативи в рамках переговорного процесу Україні варто було би чітко окреслити своє місце в новій системі європейської безпеки і свої функції. Можна було би наголошувати як на співробітництві ЄС із ГУАМ, так і на перспективі розбудови регіонального безпекового співробітництва в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні.

4. Виступати проти ведення діалогу в форматі міжнародних організацій, оскільки це як зменшить вплив України на переговорний процес, так і розділить його учасників на два блоки — держави ЄС і НАТО, з одного боку, і держави СНД та ОДКБ — з іншого. Адже поза цими сторонами існуватиме група буферних держав без інструментів впливу на політику безпеки, до якої входитиме Україна.

5. Закріпити в ДЄБ окремий розділ, присвячений енергетичній безпеці в Європі, який включав би в себе положення Енергетичної Хартії (яку відмовляється підписувати Росія), що сприяло би більшій прозорості діяльності на енергетичному ринку та регулювало би положення постачання газу в Європу. Можна було би розробити положення про розвиток газотранспортної системи України та режим користування нею.

6. Інтенсифікація безпекового діалогу України з ЄС і НАТО істотно сприяло би глибшій інтеграції України в систему європейської безпеки, що трансформується. З НАТО така співпраця базується на виконанні Річної програми. З Європейським Союзом потенціал безпекового співробітництва включає в себе спільні миротворчі операції (досвід яких Україна вже має), заходи з протидії спільним загрозам (поширення тероризму, зброї масового ураження і засобів її доставки; нелегальна міграція, заходи з протидії транснаціональній організованій злочинності, торгівлі людьми, наркотиками) та іншим викликам європейській безпеці. Запрошення Росії до двостороннього безпекового діалогу ЄС-Україна

видається доцільною, адже спільні заходи, взаємне інформування та координація могли би істотно посилити прозорість діяльності кожної зі сторін у сфері підтримання безпеки. Такий тристоронній діалог міг би бути ефективним у вирішенні як регіональних, так і глобальних транс-кордонних загроз. У безпековому діалозі Україна-ЄС, який має набути більш формалізованих форм і наповнитись змістом, достойне місце може зайняти програма «Східне партнерство», до пріоритетів якої може додатись безпекове співробітництво.

7. Важливе місце залишається за двостороннім діалогом України як з локомотивами європейської безпекової інтеграції — Францією, ФРН, — так і з країнами Центрально-Східної Європи, які, вочевидь, також шукатимуть свої варіанти відповіді на російські пропозиції.

Під час головування Польщі в ЄС в другій половині 2011 р. на рівні чиновників і експертів будуть обговорюватись питання секторальної інтеграції, зокрема про доступ до енергетичних і транспортних мереж. Тут же можна підняти питання співпраці в безпековій сфері — як приклад ефективної секторальної співпраці. Україна може бути ефективною в питаннях подолання м'яких загроз, які є нараз найбільш пріоритетними для Європи.

Для досягнення ефективних гарантій своєї безпеки Україна має активно використовувати всі можливі багатосторонні безпекові механізми та консультативні механізми — на рівні ЄС, НАТО, США та Росії, а також в рамках субрегіональних проектів.

Конкретним механізмом гарантування національної безпеки виступає розбудова двосторонніх симетричних взаємовигідних добросусідських відносин з Росією. Адже той високий ступінь інтегрованість Росії у європейський безпековий простір, який є на даний момент, тісна співпраця ЄС та НАТО з Росією по ряду напрямків, зокрема, у сфері безпеки, та просто демонстрація готовності Заходу до подальшого зближення з Росією за певних умов, не дає Україні права втратити шанс на покращення взаємин з північно-східним сусідом. Оскільки Україна виступає одним з ключових суб'єктів Східноєвропейського регіону, який залишився поза межами існуючих безпекових механізмів і який традиційно стоїть на перетині інтересів Росії і Заходу, будь-який запропонований обома сторонами безпековий проект буде стосуватись України.

Висновки.

Відтак, Україна має досягати вирівнювання відносин з Росією в напрямку зменшення асиметризації відносин на базі знаходження вза-

смовигідних моделей співробітництва. Адже налагодження відносин з Росією є для України як гарантією власної безпеки, так і підвищення своєї ролі і статусу в системі європейської безпеки, а також можливості впливати на неї. Потребує подальшої активізації діалог з ЄС стосовно спільних загроз і викликів безпеці та розвиток співробітництва з НАТО, співпраця зі США в безпекових питаннях, що становлять предмет спільного інтересу. Тим більше, що нова Стратегія національної безпеки проголошує намір США і надалі «підтримувати суверенітет та територіальну цілісність сусідів Росії» [5]. Налагоджуючи відносини з Росією, ЄС і НАТО Україна має приділяти серйозну увагу субрегіональним безпековим проектам. В якості таких можна розглядати ГУАМ, Вишеградську четвірку, а також останні проекти ЄС — Східне партнерство і Чорноморську синергію.

Наразі актуальною залишається реалізація проекту «Великої Європи», де Україна відігравала би роль сполучного елемента між ЄС і країнами пострадянського простору. Відтак, зближення Європи і США з Росією відповідає інтересам України.

Тож, найкращим інструментом гарантування незалежності, суверенітету та національної безпеки України може бути вироблення та відстоювання в переговорному процесі такої схеми кооперативних зв'язків, яка передбачала би формування взаємозалежної і взаємовигідної моделі безпеки на європейському безпековому просторі із залученням всіх її акторів. Інтеграція України до системи європейської безпеки повинна бути спрямована на забезпечення неподільної загальноєвропейської безпеки в усіх її вимірах, де Україна виступатиме в якості надійного стабільного елемента.

Література:

1. Ingolf Kiesow. The Global Race for Oil and Gas: Power Politics and Principles in Asia./Kiesow Ingolf.— Institute for Security and Development Policy. ASIA PAPER. Sweden. October, 2008.— 70 P.
2. Thom Françoise. Russia and Europe The Dangers Of A 'Reset'/Françoise Thom//CICERO Foundation Great Debate Paper.— No. 10/02.— February 2010.
3. Литвиненко О. Яку модель позаблоковості ми вибираємо?/О. Литвиненко//Дзеркало тижня.— № 12 (792).— 27 березня — 2 квітня 2010.

4. Манжола В., Вдовенко В. Нейтралітет та позаблоковість у зовнішньополітичній стратегії України/В. Манжола, В. Вдовенко//Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин: підручник/В. Манжола, В. Константинов, С. Андрущенко та ін. — К., 2008. — Гл.5.2.
5. National Security Strategy of the USA. — May 2010.//www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf

Хилько Е. Л. В поисках модели безопасности для Украины

Анализируются факторы, влияющие на нахождение оптимальной модели безопасности для Украины, и альтернативные модели безопасности для Украины. Предлагает шаги, направленные на обеспечение интересов безопасности Украины в процессе трансформации системы европейской безопасности.

Ключевые слова: *безопасность Украины, механизмы безопасности, европейская безопасность, общеевропейская безопасность, ЕС, НАТО, Россия.*

Khylko O. In Search of Security Model For Ukraine

The article examines the factors that influence the search of the optimal model for Ukrainian security, and alternative security models for Ukraine. It offers steps to ensure the security interests of Ukraine in transforming the European security system.

Keywords: *security of Ukraine, the security mechanisms, European security, All-European security, EU, NATO, Russia.*

УДК 341.16 (4):001.8

ШЛЯХИ ПОЗИЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ У БЕЗПЕКОВОМУ ВИМІРІ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПИ

Вонсович О. С.[©]

*Старший викладач кафедри міжнародних відносин Київської
гуманітарної академії*

Досліджено шляхи позиціонування України у безпековому вимірі геополітичного простору Європи крізь призму можливих сценаріїв подальшого розвитку системи європейської безпеки.

Ключові слова: *безпековий вимір, сценарій, простір, Україна, Росія, Європа.*

Постановка проблеми. Основною проблемою, яку досліджує автор в даній статті, — є дослідження шляхів позиціонування України у безпековому вимірі геополітичного простору Європи крізь призму можливих сценаріїв подальшого розвитку системи європейської безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сценарії подальшого розвитку системи європейської безпеки представлено в доповіді російських дослідників Караганова С. А. та Бордачева Т. В. «К новой архитектуре евроатлантической безопасности», в якій змістовно проаналізовано подальший розвиток системи європейської безпеки в умовах зміни геополітичної ситуації в Європі [1]. Значну увагу приділено ролі таких організацій як ЄС, НАТО, ОБСЄ та ОДКБ в розбудові безпекових механізмів в рамках геополітичного простору Європи.

Вітчизняний науковець та експерт Перепелиця Г. М. акцентує увагу на проблематиці пріоритетів та принципів безпекової політики України в умовах нейтрального та позаблокового статусів, а також на визначенні місця нашої держави в новій системі європейської безпеки [2]. Визначено позицію Росії по відношенню до розбудови системи європейської безпеки в рамках проекту Договору про європейську безпеку та можливі наслідки від цього договору для України.

Нормативно-правову частину складають такі документи як: «Спільна заява Президентів України та Російської Федерації з питань Європейської

безпеки» [3] та «Проект Договору о европейской безопасности» [5]. В них визначено офіційну позицію керівництва України та Росії стосовно подальшого розвитку системи європейської безпеки, а також підходи щодо зміцнення цієї системи. Ці документи є важливими з точки зору впливу на стан національної безпеки України. В документі «Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору» визначено офіційну позицію НАТО стосовно європейського та євроатлантичного просторів безпеки, а також посилення ролі цієї організації стосовно боротьби із сучасними викликами та загрозами [1].

Формулювання цілей статті. Метою даної статті — є визначення позитивних та негативних аспектів шляхів позиціонування України у безпековому вимірі геополітичного простору Європи з точки зору забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Шляхи позиціонування України у безпековому вимірі геополітичного простору Європи, на думку автора, доцільно досліджувати крізь призму можливих сценаріїв подальшого розвитку системи європейської безпеки. Ці сценарії запропоновані російськими вченими С.О. Каравановим і Т.В. Бордачевим, але вони стосуються євроатлантичної безпеки. В даному випадку, важливим є їх аналіз з точки зору європейського виміру і впливу на захист національної безпеки України. Це такі сценарії, як: статус-кво, статус-кво плюс, створення системи спеціалізованих договірних інструментів для колективних дій, вступ Росії в НАТО, підготовка нового всеосяжного Договору про колективну європейську безпеку.

Статус-кво. Цей сценарій передбачає продовження прихованого або відкритого суперництва між різними підструктурами системи європейської безпеки. Неминучим представляється в цьому випадку розширення в Європі вакууму безпеки, взаємне ослаблення євроатлантичних партнерів. Участь сторін у боротьбі з реальними викликами ХХІ століття буде набагато менш ефективним. У випадку поновлення Заходом спроб розширити зону свого військово-політичного впливу на територію колишнього СРСР, особливо Україну, знову виникне ризик конфлікту з непередбаченими наслідками [1, с. 16]. В рамках цього сценарію передбачено наявність, різних за своїм характером, структур безпеки: ЄС, НАТО, ОБСЄ, СНД, ОДКБ [2, с. 114]. Частина з них відноситься до систем європейської (ЄС, ОБСЄ) та євроатлантичної безпеки (ЄС, НАТО), а частина — до євразійської (СНД, ОДКБ). Така розбіжність

у підходах забезпечення безпеки створює ряд протиріч, які не дозволяють комплексно гарантувати безпеку на європейському просторі.

Європейська система безпеки, яка сьогодні знаходиться в стані становлення, зорієнтована на поширення комплексу безпеки на весь європейський простір, а в першу чергу — на країни, які є членами Європейського Союзу. Враховуючи те, що більшість країн-членів ЄС є членами НАТО можна констатувати той факт, що відбувається поєднання європейської та євроатлантичної систем безпеки для створення єдиного загального безпекового простору, в якому за рахунок універсальних механізмів та інструментів здійснюється протидія сучасним викликам і загрозам як для «м'якої», так і для «жорсткої» безпеки, а також геополітичному впливу Росії.

Країни, які знаходяться поза межами європейської та євроатлантичної систем безпеки, перебувають, у так званому, «вакуумі» безпеки, так як євроатлантична система, яка представлена ОДКБ та СНД і знаходиться під контролем Росії, визначається низьким рівнем довіри, різними підходами стосовно боротьби із загрозами, недостатньо чіткою структурою управління. Політика всередині євразійської системи безпеки визначається з позиції інтересів Росії в Європі та в світі, відтак інтереси країн-учасниць цих структур, в повній мірі, не реалізуються. Основною метою Росії — є переведення євразійської системи безпеки під свій контроль, тим самим створивши альтернативу європейській та євроатлантичній для того, щоб залучити до неї ті країни, які ще або не визначились із вибором, або перебувають в нейтральному статусі.

Між євразійською та європейською системами безпеки існує периферійний простір, так звана «буферна» зона, до якої відносяться такі країни, як Грузія, Азербайджан, Молдова та Україна. Перебуваючи в цій зоні, не будучи членом жодної із систем безпеки, країни ризикують втратити свою національну ідентичність та суверенітет. Відсутність надійних зовнішніх гарантій в сфері безпеки позбавляє їх права бути активними учасниками регіональних та міжнародних процесів.

За умов даного сценарію безпекове позиціонування України в Європейському Союзі видається неможливим, за рахунок існуючого позаблокового статусу, який на пряму суперечить положенню ст. 42 Лісабонського договору, в якій закріплено принцип колективної оборони в якості ключового принципу Спільної європейської політики в сфері безпеки та оборони. Участі в НАТО заважають вже згадана позаблоковість та нейтралітет, які унеможливають отримання необхідних

гарантій в сфері безпеки, а також існуючий рівень відносин в рамках конструктивного партнерства. Відсторонення від практичної участі нашої держави в Північноатлантичному альянсі наближує її до периферійного простору, в якому вона ризикує опинитись під повноцінним впливом Росії. Співробітництво з ОБСЄ не дає можливості вирішити питання надійного захисту національних інтересів та цінностей, так як вона є політичним форумом для обговорення питань в сфері безпеки. Те сприяння, яке може бути надано боку ОБСЄ, лише частково може задовольнити існуючі потреби. Перспективна участь в ОДКБ може взагалі позбавити Україну захисту національної безпеки шляхом входження в орбіту геополітичних інтересів Росії. Це призведе до втрати державного суверенітету та територіальної цілісності і перетворення України в сировинний придаток.

В загальному відношенні, даний сценарій є неприйнятним для України і таким, який може зашкодити позиціонуванню нашої держави в безпековому вимірі геополітичного простору Європи шляхом зведення до мінімуму вирішення ключових безпекових питань, внаслідок чого, як вже було зазначено вище, боротьба із загрозами буде неефективною. Розширення в Європі вакууму безпеки позбавить Україну можливості протидіяти сучасним викликам за рахунок відсутності надійних та чітких гарантій з боку провідних безпекових структур.

Сценарій «статус-кво плюс» — це рух по шляху незначного розширення повноважень ОБСЄ, переважно в сфері вирішення «заморожених конфліктів», модернізації існуючих і підготовці нових домовленостей в області обмеження та скорочення озброєнь [1, с. 16]. При цьому центр сили в забезпеченні безпеки в Європі поступово буде зміщуватись в бік НАТО і Європейського союзу, відтак основні повноваження відносно гарантування безпеки в рамках європейського простору будуть покладені на ці структури. Росії, в даній ситуації, пропонуються відносини на рівні конструктивного партнерства, які мають базуватись на основі довіри, прозорості та передбачуваності [2, с. 116]. Така ситуація може розглядатись в якості найбільш сприятливої для розбудови системи європейської безпеки.

У випадку реалізації даного сценарію досить імовірним стає подальше зменшення ролі та функцій ОБСЄ, якщо навіть за допомогою цієї організації вдасться врегулювати ситуацію в зонах «заморожених конфліктів» і розгорнути там військову та поліцейську присутність НАТО і Євросоюзу. У випадку завершення цього процесу всі функції

ОБСЄ будуть остаточно зведені до «третього кошика», що неминуче стане основою для нового наростання напруженості. Виключення з порядку денного ОБСЄ питань «жорсткої безпеки» може призвести до того, що їх регулювання буде здійснюватись односторонньо та в меншій мірі по лінії Росія — НАТО і, можливо, ОДКБ — НАТО [1, с. 17]. Дана напруженість може призвести до посилення геополітичного протистояння Росія — Захід, що призведе до посилення вже існуючого дисбалансу в Європі та ускладнить процес забезпечення надійного безпекового клімату внаслідок збільшення кількості загроз.

Автор вважає, що даний сценарій, який, в основному, зорієнтований на ролі ОБСЄ в системі європейської безпеки, можна визначити в якості шляху позиціонування України в цій організації, в якості чинного члена, в рамках безпекового виміру геополітичного простору Європи. Він є частково прийнятним з огляду на існуючий стан справ зовнішнього та внутрішнього характеру в державі. Як і у випадку із попереднім сценарієм, двома основними негативними чинниками виступають позаблоковість та нейтралітет, які зменшують кількість позитивних наслідків для зміцнення національної безпеки. Подальша участь України в ОБСЄ повинна визначатись з позиції європейської ідентичності та виходити із необхідності забезпечення надійного захисту національних інтересів та цінностей.

Позитивним моментом для України може бути скасування позаблокового та нейтрального статусу та повернення до повноцінної європейської та євроатлантичної інтеграції. Це надасть можливість в майбутньому відігравати більш впливову роль в ОБСЄ, а також, певною мірою, змінити геополітичну розстановку сил в Європі, за рахунок посилення європейського чинника у безпекових процесах. В разі набуття членства в Європейському Союзі та НАТО Україна зможе покращити національний безпековий клімат та ліквідувати загрози прикордонного характеру, а також інші виклики національній безпеці.

Негативним є те, що зменшується роль ОБСЄ, як однієї з впливових структур системи європейської безпеки, що в кінцевому рахунку може призвести до колізій та неузгодженості щодо вирішення ключових питань. Дана ситуація є несприятливою з точки зору майбутнього головування України в ОБСЄ в 2013 р. Розходження в поглядах Росії та Європи стосовно боротьби із існуючими загрозами негативно впливатиме на вироблення Україною своїх підходів та механізмів стабілізації безпекової ситуації в рамках європейського простору. Складна вну-

трішня ситуація, яка склалась сьогодні в нашій державі, а також ряд проблем в зовнішньополітичній сфері, ключовою з яких є енергетична залежність від Росії, ускладнюватимуть головування України в ОБСЄ. На думку автора це напругу може зашкодити зміцненню національної безпеки і оборони України, а також негативним чином позначитись на загальному позиціонуванні в безпековому вимірі геополітичного простру Європи.

Третім можливим сценарієм — є створення системи спеціалізованих договірних інструментів для колективних дій. Основну увагу в ньому зосереджено на перенаправленні колективних дій країн і міждержавних об'єднань на створення комплексу міждержавних угод, що стосуються, як вирішення частини їх проблем в сфері забезпечення національної безпеки, так і створення більш ефективних інструментів боротьби із зовнішніми для Європи загрозами [1, с. 17]. На підставі цього передбачено заміну єдиної системи європейської безпеки регіональним комплексом безпеки в Європі, який складався б із секторальних угод між усіма європейськими країнами з окремих проблем європейської безпеки [2, с. 118]. Основу секторальних угод можуть складати колективні дії європейських країн з метою боротьби із актуальними викликами глобального характеру. Це такі угоди, як: Договір про гарантії безпеки і територіальної цілісності нейтральних та позаблокових держав; Договір про боротьбу з тероризмом і транскордонною злочинністю; Угода про протидію наркотрафіку; Угода про боротьбу з піратством; Угода про колективну боротьбу із природними та техногенними катастрофами; Угода про спільні миротворчі операції та інші.

На підставі цих угод формується новий підхід Росії стосовно майбутньої системи безпеки в Європі. Передбачається закріплення за нею права давати чи не давати згоди на розширення НАТО, при чому законне право країн-кандидатів визначати свій спосіб забезпечення безпеки не передбачається [2, с. 13]. Виходячи з цього, зміщення європейського геополітичного центру безпеки в бік Росії означатиме зміну геополітичної ситуації в Європі та складатиме загрозу європейським демократичним принципам розвитку, а також, в кінцевому рахунку, може призвести до нівелювання європейських інтересів.

Автор вважає, що даний сценарій можна визначити, як позиціонування України в європейському просторі безпеки в площині російських координат. Ситуація, яка представляється можливою в рамках даного сценарію, повертає Україну в часи СРСР, коли вона була позбавлена

можливості самостійної участі в зовнішньополітичних процесах. Координація діяльності здійснювалась з Москви в контексті чітко визначених директив, які відповідали інтересам Радянського Союзу. Це саме може повторитись і зараз, якщо Україна не усвідомить своєї геополітичної важливості в Європі та своєї європейської ідентичності. Існуюча політична підтримка Росії з боку нашої держави в питанні забезпечення європейської безпеки може бути трактована, як підтримка запровадження даного сценарію, який не відповідає національним інтересам [3]. За таких умов, Україна ризикує втратити свій державний суверенітет та територіальну цілісність і звести нанівець всі намагання посісти гідне місце в системі європейської безпеки.

Позитивними аспектами цього сценарію є:

— залучення нашої держави до процесу розбудови нової колективної системи безпеки, яка спрямована на боротьбу із глобальними викликами та загрозами (про це сказано в спільній заяві Президентів України та Російської Федерації з питань Європейської безпеки). Практична участь в даному процесі надасть можливість розвивати конструктивний діалог з широкого спектра питань безпеки: контролю над озброєннями та заходами довіри, налагодження взаємодії між всіма організаціями, що діють в галузі безпеки, вироблення загальних критеріїв врегулювання конфліктів виключно мирними засобами на основі міжнародного права, а також протидії глобальним загрозам безпеки [10].

— можливість підписання Договору про гарантії безпеки та територіальної цілісності нейтральних та позаблокових країн. Якщо такий договір буде підписано, то можна передбачити, що безпекові гарантії, які він надаватиме, не зможуть в повній мірі забезпечити потреби національної безпеки України. Такі гарантії лише частково зможуть підвищити рівень захисту національних інтересів та цінностей.

Негативними наслідками розвитку даного сценарію можуть бути:

— зміна геополітичної ситуації в Європі за рахунок трансформації системи європейської безпеки, під впливом Росії, із загальноєвропейського рівня на рівень секторальний. За даних умов може відбутись загострення ситуації навколо кордонів України («розмороження» Придністровського конфлікту), що напряму впливатиме на стан національної безпеки. Секторальний рівень співробітництва не передбачатиме надійних гарантій в сфері безпеки, внаслідок чого Україна залишатиметься в периферійному просторі.

— вирішення безпекових питань в рамках ОБСЄ із можливістю Росії мати право вето, маргіналізує роль нашої держави в цій організації. В цій ситуації Україна ризикує втратити свою самостійність в процесах забезпечення європейської безпеки. Особливої актуальності, дане питання набирає в контексті головування нашої держави в ОБСЄ в 2013 р. Україна повинна вибудовувати свою політику в рамках цієї організації на засадах відповідності національним інтересам та поширення європейських демократичних цінностей з метою забезпечення національної безпеки, а також розвитку та вдосконалення загальноєвропейської системи безпеки.

Враховуючи вищенаведені позитивні та негативні аспекти, автор акцентує увагу на тому, що позиціонування України в безпековому вимірі геополітичного простору Європи в рамках цього сценарію повинно здійснюватись у відповідності до основоположних принципів та норм європейської безпеки, які в повній мірі відповідають національним інтересам нашої держави.

Четвертим сценарієм — є вступ Росії до НАТО за французьким сценарієм (не входження у військову організацію блоку) [1, с. 19]. Зацікавленість в реалізації такого сценарію, визначається, з боку НАТО, в залученні Росії до процесу вирішення питань, які пов'язані із глобальними викликами безпеці XXI ст. В Стратегічній концепції НАТО 2010 р. зазначено, що «відносини НАТО — Росія ґрунтуються на цілях, принципах і зобов'язаннях Основоположного акта НАТО — Росія та Римської декларації, особливо, щодо поваги демократичних цінностей і суверенітету, незалежності і територіальної цілісності всіх держав євроатлантичного простору. Співробітництво НАТО — Росії є стратегічно важливим, оскільки воно робить внесок у створення спільного простору миру, стабільності і безпеки» [4]. Виходячи з цього, можна стверджувати про те, що існує ряд спільних загроз глобальній безпеці для НАТО та Росії, навколо яких може відбутись вступ останньої до Північноатлантичного альянсу. Це сприятиме стабілізації відносин в рамках європейського та євроатлантичного просторів, а також зменшенню геополітичного впливу Росії в Європі, що, в свою чергу, може призвести до утворення певного балансу сил.

На думку автора, даний сценарій можна проаналізувати з точки зору позиціонування України в НАТО, враховуючи позицію Росії. Перебуваючи в рамках позаблокового статусу, Україна не має можливості інтегруватись до НАТО, залишаючись при цьому в зоні нестабільності.

Конструктивне партнерство, яке сьогодні задекларовано, як основа двосторонніх відносин між нашою державою і Північноатлантичним альянсом, не передбачає надання необхідних гарантій для національної безпеки, знижуючи тим самим обороноздатність держави. Вступ Росії до НАТО означатиме для України втрату самостійності у виборі власних шляхів інтеграції до безпекового простору Європи, а відтак — і власної європейської ідентичності.

Позитивним для нашої держави, в рамках даного сценарію, може бути наближення до НАТО за рахунок зменшення кількості суперечностей між Росією і Північноатлантичним альянсом внаслідок вступу Російської Федерації до цієї організації. Але дане наближення відбудеться лише при умові зацікавленості в ньому Росії. Інтеграція нашого північного сусіда до НАТО розширить межі Альянсу, відтак євроатлантичний простір безпеки наблизиться до кордонів України. Це надасть змогу використати таку ситуацію для вирішення «придністровського питання» та інших викликів і загроз національній безпеці.

Негативним наслідком для України від членства Росії в НАТО може стати поєднання євроатлантичного та євразійського просторів, які мають діаметрально протилежні засади розвитку та історико-цивілізаційні підходи стосовно забезпечення безпеки. Для України це означатиме перебування в стані невизначеності по відношенню до безпекового виміру європейського геополітичного простору. Можлива інтеграція Росії до НАТО може ще більш тісно прив'язати нашу державу до євразійського простору шляхом запевнення в надійних гарантіях захисту. За рахунок цього, відбуватиметься відчуження України від євроатлантичної та європейської інтеграції та її перехід в «буферну» зону.

Позиціонування України в НАТО повинно базуватись на принципах поваги національних інтересів та цінностей, а також власного місця в системі євроатлантичної та європейської безпеки. Для цього потрібно переглянути існуючу позаблокову політику та перевести її у формат повноцінної інтеграції до Північноатлантичного альянсу. Із Росією потрібно підтримувати конструктивний діалог на рівні відносин добросусідства та партнерства, які повинні базуватись на принципах довір та поваги один одного. Вигоди, які може принести членство в НАТО мають визначатись як стратегічно важливі з точки зору забезпечення національної безпеки. Жодна інша міжнародна організація в світі не здатна настільки комплексно та всебічно гарантувати захист життєво важливих цінностей, як НАТО. Виходячи з цього, потрібно сконцентрувати увагу

на практичній актуалізації євроатлантичного напрямку з метою розробки необхідних інструментів та механізмів для відновлення процесу інтеграції, який зможе не тільки підсилити національну безпеку, але і створить умови, при яких Україна зможе зайняти гідне місце в безпечовому вимірі геополітичного простору Європи.

І останній п'ятий сценарій — підготовка нового всеосяжного Договору про (колективну) європейську безпеку (ДЄБ). До участі в договорі можуть бути запрошені всі держави та основні міжнародні організації (ЄС, НАТО, СНД, ОДКБ), що діють на євроатлантичному просторі, при цьому країни, що не є членами цих організацій можуть брати участь у Договорі у своїй національній якості [1, с. 19]. Найбільш привабливим представляється варіант підписання договору тільки зацікавленими країнами, а організаціями — у міру досягнення згоди в них. Метою даного договору — є створення дійсних та оперативних механізмів взаємодії для врегулювання суперечок та розбіжностей, що виникають, зняття занепокоєнь, вироблення адекватної реакції на виклики та загрози у сфері безпеки [5]. Але з іншого боку, даний договір, в рамках нової колективної системи європейської безпеки, фактично, розподіляє її на дві частини: перша — це безпека, яка базуватиметься на основі НАТО та ЄС, тобто більшою мірою відповідатиме своєму призначенню, а друга — на основі СНД та ОДКБ, яка має євразійську основу і передбачає, в першу чергу, розвиток системи європейської безпеки шляхом поєднання євразійських та європейських цінностей. Панівне становище в рамках другої частини займатиме Росія, яка намагатиметься запровадити свої підходи стосовно стратегії забезпечення безпеки в Європі, базуючись на своїх інтересах. Така двоїста структура, на думку автора, може викликати дисбаланс геополітичної ситуації, а також диференціацію підходів стосовно розподілу повноважень і відповідальності серед організацій.

Цей сценарій, на думку автора, можна визначити як позиціонування України в ЄС з метою укріплення національної безпеки. Враховуючи ту обставину, що із всіх представлених організацій, Україна є членом лише СНД, можна зробити припущення про те, що в цій новій системі європейської безпеки наша держава буде сповідувати євразійські принципи забезпечення безпеки, які не відповідатимуть національним інтересам. Ще одним негативним моментом, є позаблоковий статус, враховуючи який Договором не передбачено надання безпекових гарантій. Передбачається надання колективної безпеки на принципах колективної

оборони. Сучасне положення України не дозволяє їй приймати участь в цьому Договорі. До негативних аспектів можна віднести залучення України до ОДКБ (яку передбачено вписати в нову архітектуру безпеки) з метою долучення її до системи європейської безпеки в якості сателіта Росії. Це може призвести до збільшення кількості викликів і загроз національній безпеці, а також до втрату державного суверенітету.

Єдиним позитивним моментом може бути положення пункту 4 ст. 9 проекту Договору про європейську безпеку, в якому сказано, що цей Договір не зачіпає права будь-якого учасника на нейтралітет [5]. Враховуючи нейтральний статус, який не передбачає жодних безпекових гарантій, дане положення може мати позитивний характер лише з точки зору надання геополітичної самостійності в праві вибору власного шляху входження до безпекового виміру геополітичного простору Європи, який би відповідав національним інтересам України.

Виходячи з того, що даний сценарій має більше негативних, ніж позитивних моментів, позиціонування України в Європейському Союзі з метою забезпечення національної безпеки, повинно здійснюватись на основі принципу національної самоідентичності та офіційно проголошеної стратегії європейського розвитку. Практична, а не декларативна, відповідність даним принципам має стати основою продовження курсу на європейську інтеграцію. Враховуючи існуючу на сьогоднішній день ситуацію всередині країни, потрібно сконцентрувати увагу на впровадженні необхідних першочергових реформ в політичній, економічній, воєнно-політичній, соціальній та інших сферах для створення надійного національного підґрунтя забезпечення національної безпеки. На його засадах у поєднанні із зовнішніми гарантіями, які можуть бути надані лише за умови скасування позаблокового та нейтрального статусів, можна розвивати систему комплексної безпеки для захисту національних інтересів та цінностей, яка буде відповідати європейським та міжнародним стандартам.

Висновки. Підводячи підсумок проаналізованим вище сценаріям та відповідним їм шляхам, автор робить висновок про те, що позиціонування України у безпековому вимірі геополітичного простору Європи повинно відбуватись в інтересах нашої держави, які повинні орієнтуватись на європейські. Варіант перебування у периферійному просторі і «буферній» зоні із існуючим позаблоковим та нейтральним статусом може призвести до входження України в орбіту інтересів Росії із подальшою втратою європейської ідентичності та територіальної цілісності.

Ці загрози повинні становити основу для розбудови національних векторів, які повинні враховувати історико-цивілізаційну приналежність та цінності, і на підставі яких повинно відбуватись забезпечення національної безпеки.

Лише такий шлях позиціонування, в якому будуть поєднані елементи європейської та євроатлантичної безпеки на основі спільних цінностей і традицій, може забезпечити Україні повноцінне входження до безпечного виміру геополітичного простору Європи.

Шляхи позиціонування України у безпековому вимірі геополітичного простору Європи повинні бути зорієнтовані на зміцнення національної безпеки та посилення геополітичної ролі нашої держави в Європі. Основними шляхами повинні стати європейський, євроатлантичний та активна участь в рамках ОБСЄ, використовуючи при цьому всі позитивні переваги та можливості. Вихід зі стану позаблоковості та нейтралітету повинен стати основою для відновлення процесу інтеграції до ЄС та НАТО. Лише Північноатлантичний альянс здатен надати необхідні практичні гарантії для укріплення системи національної безпеки. ЄС в даному випадку може розглядатись як можливість стабілізувати економічну ситуацію та підвищити рівень конкурентоздатності національної економіки.

Література:

1. Караганов С. А., Бордачев Т. В. К новой архитектуре евроатлантической безопасности/Доклад российских экспертов к конференции дискуссионного клуба «Валдай». — Лондон. — 8–10 декабря 2009 г. — 26 с.
2. Перепелиця Г. М. Чи знайдеться місце позаблоковій Україні в новій системі європейської безпеки?//Щорічник «Зовнішня політика України 2010: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети». — К.: Стилос, 2011. — 352 с.
3. Спільна заява Президентів України та Російської Федерації з питань Європейської безпеки/Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] — Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/643_360.
4. Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору, прийнята главами держав та урядів у Лісабоні 19 листопада 2010 року/Офіційний сайт Організації Північноатлантичного договору. [Електронний

ресурс] — Режим доступа до документа: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/official_texts_68580.htm.

5. Проект Договора о европейской безопасности/Официальный сайт Президента России. [Электронный ресурс]. — Режим доступа до документа: <http://www.kremlin.ru/news/6152>.

Вонсович А. С. Пути позиционирования Украины в измерении безопасности геополитического пространства Европы

Исследованы пути позиционирования Украины в измерении безопасности геополитического пространства Европы сквозь призму возможных сценариев дальнейшего развития системы европейской безопасности.

Ключевые слова: *измерение безопасности, сценарий, пространство, Украина, Россия, Европа.*

Vonsovych O. S. Ways of Ukraine's positioning in security's dimension of geopolitical space of Europe

Ways of Ukraine's positioning in security's dimension of geopolitical space of Europe are investigated through the prism of possible scenarios of subsequent development of the european security system.

Keywords: *security's dimension, scenario, space, Ukraine, Russia, Europe.*

УДК 327

ВИКОРИСТАННЯ США ПОЛІТИКИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ В ВІЙСЬКОВИХ ЦІЛЯХ

Алієв С. III.[©]

Студент 4-го курсу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Досліджуються питання розвитку інформаційної політики Сполучених Штатів в контексті еволюції військових загроз безпеці держави. Аналізуються кроки адміністрації Буша та Обама в інформаційній сфері, якими було створено нині діючу систему органів регулювання інфосфери.

Ключові слова: *інформаційні технології, кіберпростір, загрози інформаційній безпеці, військова перевага.*

Адміністрація США на офіційному рівні розглядає інформацію як стратегічного ресурсу, який виникає в результаті обробки даних за допомогою спеціалізованих систем аналізу. При використанні сучасних інформаційних технологій, таких, наприклад, як комп'ютерні мережі та бази даних, цінність інформації збільшується, оскільки вони дають можливість підвищити ступінь поінформованості, поліпшити взаємодію між органами військового управління та розвідки і тим самим реалізувати свою інформаційну перевагу. Ці ж інформаційні технології при використанні в цивільній сфері підвищують ефективність роботи систем життєзабезпечення, соціальних служб, фінансових інститутів та органів державного управління. Щодо попередніх досліджень близької тематики, то варто відзначити таких дослідників як Д. Ронтфельд [5], Ф. Тейлор [6], а також вітчизняних дослідників, зокрема В. Колах [1].

Тому завдання забезпечення кібернетичної безпеки комп'ютерних систем, що припускає ведення операцій в комп'ютерних мережах, вимагає високого рівня міжвідомчої взаємодії. Причому в даному контексті мова йде не тільки про захист власних інформаційних систем, а й про наступальні операції в мережах противника.

За проведення наступальних і оборонних операцій в комп'ютерних мережах в рамках міністерства оборони відповідають командування спільних інформаційних операцій (Joint Information Warfare

Command — JOWC) і командування бойових дій в кіберпросторі (US Cyber command), що входять до складу об'єднаного стратегічного командування (ОСК) США. Реальні можливості і конкретні напрямки діяльності цих структур засекречені, проте, за даними іноземних джерел, вони тісно співпрацюють з ЦРУ, УНБ, ФБР, а також залучають до своєї роботи цивільних і військових фахівців з держав-союзників. Ведення операцій в комп'ютерних мережах передбачає три основні напрями діяльності: захист власних інформаційних систем, збір розвідувальних даних в комп'ютерних системах противника і, нарешті, мережеві комп'ютерні атаки [3]. Хоча ці напрямки спочатку були сформульовані в міністерства оборони, разом з тим їх реалізацією займаються також і багата інших відомства Сполучених Штатів.

Захист комп'ютерних мереж охоплює заходи, спрямовані на захист інформації, комп'ютерів і мереж від проникнення, пошкодження або знищення противником. До найбільш вразливим елементів національної інформаційної інфраструктури належать такі: обладнання, включаючи периферійне і комунікаційне; комп'ютери, теле-, відео-та аудіообладнання; програмне забезпечення; мережеві стандарти та коди передачі даних; інформація як така, представлена у вигляді баз даних, аудіо-та відеозаписів, архівів тощо; фахівці, що працюють в інформаційній сфері. Розуміючи, що стійке функціонування держави і всіх її інститутів все більше залежить від стабільної роботи ключових елементів системи, в тому числі і інформаційних, американський уряд розпорядженням № 13010 від 15 липня 1996 року створив президентську комісію з захисту критично важливих інфраструктур (Presidential Commission for Critical Infrastructure Protection — PC-CIP). Ця комісія в жовтні 1997 року опублікувала звіт «Критичні основи. Захист американської інфраструктури». Керуючись його рекомендаціями, президент США в травні 1998 року підписав дві директиви — № 62 «Боротьба з тероризмом» і № 63 «Захист критично важливої інфраструктури», в яких були зафіксовані основні напрямки дій щодо захисту національних об'єктів інфраструктури, зокрема інформаційних [1].

Директива № 63 визначає відомства, відповідальні за пріоритетні напрямки діяльності, так чи інакше пов'язані із захистом критично важливих об'єктів інфраструктури, у тому числі за національну оборону — міністерство оборони, міжнародні відносини — державний департамент, розвідку — ЦРУ і законодавче забезпечення цієї діяльності — міністерство юстиції та ФБР. З урахуванням рекомендацій

провідних відомств і національної економічної ради президент США повинен був сформувати національну раду з безпеки інфраструктури (National Infrastructure Assurance Council — NIAC), покликану поліпшити взаємодію в цій сфері між державним і приватним секторами. Однак, незважаючи на ці заходи, безпосереднє завдання забезпечення безпеки критично важливих об'єктів інфраструктури залишалася не вирішеною.

У січні 2001 року був опублікований звіт комісії з національної безпеки (комісія Харта-Рудмана), в якому говорилося про «необхідність кардинальних змін у структурі та діяльності американських відомств, що забезпечують національну безпеку». Зокрема, було запропоновано зробити проблематику «внутрішньої безпеки» пріоритетною і створити самостійне агентство внутрішньої безпеки (АВБ) [2].

Ще в березні 2001 року президент США Джордж Буш, виступаючи в штаб-квартирі ЦРУ в Ленглі, перерахував головні загрози безпеці Сполучених Штатів [1]. На другому місці після тероризму в цьому переліку знаходиться інформаційна війна і вже за нею — розповсюдження зброї масового знищення і засобів її доставки.

Після терористичних атак 11 вересня 2001 року в кінці 2001 — на початку 2002 року США здійснили ряд організаційних і законодавчих заходів з підвищення безпеки національної території. Президент Дж. Буш призначив Т. Ріджа, колишнього губернатора штату Пенсільванія і свого особистого друга, на новостворену посаду радника з внутрішньої безпеки, а незабаром після цього заснував АВБ, при якому була створена рада внутрішньої безпеки. До складу цього органу увійшли: президент (голова), віце-президент, міністри фінансів, оборони, юстиції, охорони здоров'я і транспорту, директор федерального агентства з надзвичайних ситуацій, ФБР і ЦРУ, помічник президента з внутрішньої безпеки та інші посадові особи виконавчої гілки влади, яких глава держави може при необхідності запрошувати на засідання ради. Керівники адміністрацій президента і віце-президента, а також помічник президента з національної безпеки мають вільний доступ на будь-які збори ради. Держсекретар, міністри сільського господарства, внутрішніх справ, енергетики, праці і торгівлі, секретар у справах ветеранів, керівник агентства із захисту навколишнього середовища, помічники президента з економічної та внутрішньої політики запрошуються лише на ті засідання, де розглядаються питання, пов'язані з їх компетенції.

В ході радикальної реструктуризації та зміцнення виконавчої влади 25 листопада 2002 Дж. Буш підписав Закон про внутрішню безпеку, відповідно до якого в січні 2003-го АВБ було перетворено в міністерство внутрішньої безпеки (МВБ). Очолив міністерство Т. Рідж, а його заступником став міністр ВМС США Г. Інгланд [4].

У структурі МВБ було створено підрозділ кібернетичної безпеки (National Cyber Security Division — NCS), головним елементом якого є знову утворений за рахунок об'єднання трьох груп негайного реагування центр екстреного реагування на комп'ютерні події в США (US Computer Emergency Response Team — US-CERT). Головними завданнями US-CERT визначені виявлення факту нападу (вторгнення) на інформаційну структуру США і видача попередження (рекомендації) всім адміністраторам інформаційних систем країни протягом не більше 30 хв з моменту виявлення загрози. Основні завдання в галузі інформаційної безпеки відповідно до нової стратегії полягають в тому, щоб «запобігти кібернетичним нападам на інфраструктуру, знизити уразливість нації до таких нападів, а також мінімізувати збиток і час відновлення». При цьому під кібертероризмом в США сьогодні розуміють «умисне руйнування, переривання або перекручення даних у цифровій формі або потоків інформації, які мають широкомасштабні наслідки в політичному, релігійному або ідеологічному плані» [2]. В цілому стратегія інформаційної безпеки буде втілюватися в життя за класичною схемою системи цивільної оборони: навчання, попередження, оповіщення та ліквідація наслідків.

Вперше стратегія забезпечення внутрішньої безпеки була розроблена і оприлюднена ще в рамках АВБ в липні 2002 року. Той факт, що вона була прийнята незабаром після теракту 11 вересня, істотним чином вплинув на запропоноване в документі визначення поняття «внутрішня безпека». Завдання розробки комплексного плану захисту важливих об'єктів інфраструктури знайшли відображення у президентській директиві 2003 року «Визначення інфраструктури, розстановка пріоритетів та захист» [9]. У цьому документі міністерство внутрішньої безпеки було названо провідним національним відомством в даній сфері. Слідуючи вказівкам, МВБ за сприяння представників приватного бізнесу виробили національний план захисту інфраструктури (National Infrastructure Protection Plan — NIPP), в якому підкреслювалося, що стан американської економіки і національної безпеки у значній мірі залежить від

працездатності інформаційних систем, які широко використовуються різними службами США.

NCSD було створено в червні 2003 року на базі управління безпеки важливих інфраструктур, національного центру з захисту інфраструктури, федерального центру реагування на комп'ютерні збої і ряду інших структур. У його завдання входить міжвідомча координація та налагодження взаємодії з приватним сектором та зарубіжними партнерами у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Технічну підтримку забезпечувала US-CERT. В обов'язки цього підрозділу входять аналіз і виявлення джерел кіберзагроз та вразливих місць, а також поширення інформації про зміну рівня такої загрози. Крім того, US-CERT координує дії по відновленню федеральних комп'ютерних мереж і систем після збоїв і кібератак [2]. Збір розвідувальних даних з комп'ютерних систем противника дозволяє отримувати про нього дані стратегічного і оперативного характеру і виявляти вразливі місця в його інформаційних системах. У США на офіційному рівні визнають, що контроль над секретними комунікаціями противника при одночасному захисті своїх власних надає їм унікальні можливості для збереження лідируючих позицій у світі.

Відповідно до президентського указу № 12333 від 4 грудня 1981 року всі питання, пов'язані із забезпеченням доступу до секретних або шифрованих даних інших держав та захистом своїх інформаційних ресурсів від засобів технічної розвідки, знаходяться у віданні управління національної безпеки/центральної секретної служби (УНБ/ЦСС). Основними завданнями УНБ є: ведення радіотехнічної розвідки, криптоаналіз і захист федеральних комунікаційних та інформаційних систем від погроз від інших держав. Робота УНБ сконцентрована на двох напрямках: ведення радіо-і радіотехнічної розвідки (Signal Intelligence — SIGINT), якою займається відповідне управління (Signal Intelligence Directorate — SID), і забезпечення безпеки інформації (Informational Assurance — IA), що знаходиться у віданні управління інформаційної безпеки (Information Assurance Directorate — IAD) [6].

Одним з найбільш відомих проєктів УНБ є глобальна система перехоплення даних «Ешелон». Довгий/час саме її існування американськими властями ретельно приховувалося, та й сьогодні відкрита інформація про неї вельми обмежена. Проте в звіті тимчасового комітету Європарламенту (2001) факт існування цієї системи був переконливо доведений. За даними звіту, система створювалася в рамках угоди між

США і Великобританією, крім них в проекті брали участь Канада, Австралія та Нова Зеландія [5].

Можливості перехоплення інформаційних комунікацій залежать від того, які системи використовуються: радіорелейні, супутникові, тропосферні, кабельні або оптоволоконні. До 50-х років минулого століття для військового та дипломатичного інформаційного обміну застосовувалися головним чином короткохвильові радіопередавачі. З 60-х років з цією метою задіяні супутники зв'язку, виведені на геостаціонарні орбіти. На думку більшості дослідників, саме для перехоплення супутникових комунікацій і призначена система «Ешелон».

Виявлення, оповіщення і реагування на кібернетичні загрози, а також розробка систем шифрування для безпечного інформаційного обміну між системами в рамках УНБ покладено на управління інформаційної безпеки. IAD проводить сертифікацію користувальницьких систем безпеки (здійснюючи тим самим підтримку операцій по забезпеченню безпеки), а також оцінку комерційного програмного і апаратного забезпечення на відповідність державним стандартам. Воно ж курирує розробку систем забезпечення інформаційної безпеки для глобальної інформаційної решітки, створюваної міністерством оборони.

У зв'язку з цим інтерес представляють дослідницькі роботи, проведення яких у 2009 році запланувало управління перспективних досліджень міноборони (Defense Advanced Research Projects Agency — DARPA). Одне з них — так звана глобальна інформаційна мережа — бездротова мережа наступних поколінь (The Wireless Network after Next — WnaN, Global Information Grid-GIG) [2].

На початку 2008 року президент США Дж. Буш підписав дві секретні директиви — № 54 (з національної безпеки) та № 23 (з внутрішньої безпеки). У цих документах спецслужбам країни, і перш за все МВБ, а також УНБ, даються вказівки щодо посилення контролю за комп'ютерними мережами, використовуваними американськими федеральними структурами. Крім того, заокеанські розвідники і контррозвідники повинні розширити сфери моніторингу інформації, що надходить в мережі урядових відомств США через Інтернет.

Новими директивами Пентагону дозволяється розробляти плани проведення кібернетичних контратак на інформаційні мережі супротивників США. У тих випадках, коли в УНБ буде встановлений конкретний факт нападу і виявлено сервер іноземної держави, з якого була здійснена атака, фахівці Міноборони завдадуть по ньому удару у відповідь, щоб

запобігти новим атакам на інформаційні мережі американського уряду. Мережеві комп'ютерні атаки охоплюють весь спектр дій, спрямованих на порушення чи знищення інформації, що міститься в комп'ютерах чи комп'ютерних мережах противника. При цьому власне інформаційні потоки безпосередньо використовуються в якості зброї. До теперішнього часу немає достовірних даних про мережеві атаки, здійснені США. У кожному разі, природним обмеженням для цих атак служить не тільки і не стільки відсутність необхідних засобів і методів, скільки неможливість достовірно оцінити наслідки, в тому числі для своїх союзників, а також можливі відповідні дії противника.

Наприклад, під час проведення операції «Свобода Іраку» в 2002 році були підготовлені детальні плани проведення подібних атак, але вони так і не отримали схвалення вищих посадових осіб в Пентагоні [3]. Деякі експерти пов'язують це з тим, що банківські мережі Іраку мали прямий вихід на європейські комунікаційні мережі, і планувалася акція могла б одночасно порушити роботу фінансових установ і в Європі.

Сумніви в ефективності та передбачуваності наслідків мережевих операцій стали предметом обговорення на нараді урядовців та експертів в Массачусетському технологічному інституті в січні 2003 року. Заклопотаність політиків викликала перспектива виникнення транскордонного каскадного ефекту при здійсненні кібератак, здатного порушити функціонування цивільних комп'ютерних систем. Багато в чому керуючись результатами цієї дискусії, президент США в лютому 2003 року видав директиву № 16 з питань національної безпеки, що регламентує умови, при яких Сполучені Штати можуть почати мережеву атаку проти комп'ютерних систем іншої держави. У ній також були визначені посадові особи, повноважні приймати рішення про проведення таких операцій.

У грудні 2006 року Комітет начальників штабів підготував документ «Національна військова стратегія кібернетичних операцій» (на даний момент частково розсекречений), який визначив стратегічні пріоритети проведення операцій щодо забезпечення інформаційної безпеки США:

— Досягнення і утримання ініціативи в ході операцій, що проводяться всередині циклу прийняття рішення противником;

— Забезпечення захисту власних комп'ютерних систем і здійснення наступальних дій в комп'ютерних мережах противника;

— Включення операцій в кіберпросторі в систему оборонного планування для всього спектру збройних конфліктів з метою вироблення методів ведення таких операцій;

— Створення в рамках міністерства оборони необхідних умов для проведення кібернетичних операцій, включаючи організаційні заходи, підготовку фахівців і створення відповідної інфраструктури;

— Оцінка ризиків мережевих операцій, які можуть виникнути через недостатньо ефективний підбір засобів або зустрічне використання противником уразливих місць в кіберпросторі США, а також внаслідок побічного ефекту від проведення наступальних операцій [7].

Очевидно, що позначені пріоритети носять загальний характер і лише окреслюють орієнтири для майбутніх операцій в кіберпросторі. На початку березня 2008 року в Сполучених Штатах пройшли навчання під кодовою назвою «Кібершторм-2». Їх проводило МВБ за участю 18 федеральних відомств, в тому числі ЦРУ, ФБР, міноборони і УНБ, представників дев'яти американських штатів і понад три десятки приватних компаній, а також відповідних служб Австралії, Великобританії, Канади та Нової Зеландії. Командний пункт навчань розташовувався, як повідомляється} в штаб-квартирі секретної служби США, яка відповідає за безпеку глави держави і структурно входить до складу МВБ. «Ймовірний противник» не позначався, однак вважалось, що він переслідує політичні та економічні цілі і для їх досягнення зробив потужну кібератаку проти США і їх союзників. Незважаючи на те, що багато питань, що стосуються проведення таких операцій, залишаються неясними до сих пір, військове відомство США практично одночасно з прийняттям національної військової стратегії кібернетичних операцій початло обговорювати заходи щодо створення відповідних підрозділів. У листопаді 2006 року начальник штабу ВВС США М. Мослі оголосив про плани створення кібернетичного командування цього виду НД. Очікувалося, що воно зможе почати функціонувати в повному обсязі з жовтня 2008 року, в зв'язку з чим на перехідний період було вирішено сформуванати тимчасове кіберкомандування [8]. Однак через відсутність в Пентагоні і Держдепартаменті США єдиних поглядів з питань забезпечення інформаційної безпеки, а також через боротьбу різних видів національних НД за підпорядкованість їм новостворюваних структур дане командування реально так і не запрацювало.

Розвиток кіберпростору став одним з основних пріоритетів президента США Б. Обами, який повернувся до проекту створення

кіберкомандування, істотно підвищивши його рівень, але вже не в структурі військово-повітряних сил США, а в рамках ОСК НД США. Після свого обрання президент Б. Обама був ознайомлений з доповіддю управління національної розвідки США «Глобальні перспективи-2025», в якому міститься висновок про «назрілу необхідність прийняття заходів протидії інформаційним загрозам», а також про те, що ці загрози мають розглядатися на рівні національної безпеки країни [9].

До аналогічного висновку прийшли автори іншої доповіді, підготовленої в Центрі стратегічних і міжнародних досліджень і безпосередньо присвяченій політиці кібербезпеки, що проводиться Білим домом в даний час. У ньому президенту Б. Обамі рекомендується вжити невідкладних заходів, з тим щоб не допустити в цьому напрямі загострення загрози національній безпеці. Дії нової адміністрації свідчать про те, що вона відносить інформаційні загрози до рівня національної безпеки.

У травні 2009 року офіційні представники Пентагону оголосили про намір створити нову структуру — командування бойових дій в кіберпросторі, яке покликане забезпечити безпеку не тільки військових, а й цивільних інформаційних систем. На слуханнях в комітеті з питань збройних сил палати представників США директор УНБ заявив, що нове командування буде поєднувати оборонні та наступальні інформаційні засоби міноборони і агентства національної безпеки. Крім того, за допомогою створюваного органу УНБ планує підтримувати міністерство внутрішньої безпеки, в чій обов'язки в даний час входить забезпечення інформаційної безпеки країни. При цьому агентство не хоче брати на себе настільки великі повноваження і зобов'язання, проте цілком здатне допомогти МВБ. Штаб нового командування розташований в Форт-Мід (штат Меріленд), поблизу м. Вашингтон. Структурно воно входить в ОСК НД США і є сполучною елементом між УНБ та підрозділами міністерства оборони. Під свій захист кібернетичне командування бере військові системи Сполучених Штатів — 15 тис. електронних мереж, близько 7 млн. комп'ютерів та інші інформаційно-технологічні служби. Інші ж урядові чи приватні комп'ютерні мережі залишаються за рамками його відповідальності [9].

Необхідно відзначити, що в даний час застосування інформаційних технологій у військових цілях фактично не регулюється міжнародним правом. На думку зарубіжних експертів, ці питання повинні розглядатися і вирішуватися на багатосторонній основі за участю всіх зацікавлених сторін.

У той же час США не відмовляються від планів реалізації своєї інформаційної переваги, хоча один з основних пунктів стратегії проведення кібернетичних операцій — необхідність налагодження взаємодії видів збройних сил — з самого початку виявився заскладним. Можливо, це спричинить за собою глибокий перегляд всього комплексу проблем, пов'язаних із здійсненням кібератак.

Таким чином, політика США щодо військових елементів інформаційної безпеки пройшла динамічний шлях еволюції, поворотним моментом в чому стали теракти 2001 року. Як результат — змальована вище інституційна система регулювання інфосфери в США, що дає цій державі можливості перенесення своєї інформаційної переваги на інші сфери.

Література:

1. Колах В. К. Формування та реалізація державної політики США у сфері інформаційної безпеки після 11 вересня 2001 року//Стратегічна панорама. — 2003. — № 3–4. — С. 202–205.
2. Колах В. К. США перед викликом кіберзагроз//Політика і час. — 2005. — № 5. — С. 38–45.
3. Завадский И. И. Информационная война — что это такое?//Конфідент. — № 4. — 1996.
4. Дж. Арквілл, Д. Ронфельдт. Мережі і мережні війни. — К., 2005.
5. Arquilla, John, and David Ronfeldt, eds., In Athena's Camp: Preparing for conflict in the Information Age, Santa Monica, Calif.: RAND, MR-880-OSD/RC, 1997.
6. Тейлор Ф. Война и средства массовой информации. — М., 2004.
7. В США готовятся к защите информационных систем. — [електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.agentura.ru/equipment/psih/info/zashit>
8. Конгресс США отклонил законопроект о защите аутентификационных данных — [електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.itsec.ru/newstext.php?news_id=84012

9. Новые приоритеты в информационной безопасности США — [электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.agentura.ru/equipment/psih/info/prioritet>

Алиев С. Ш. Использование США политики в информационной сфере в военных целях

Исследуются вопросы развития информационной политики Соединенных Штатов в контексте эволюции военных угроз безопасности государства. Анализируются шаги администрации Буша и Обамы в информационной сфере, которыми было создано действующую систему органов регулирования инфосферы.

Ключевые слова: *информационные технологии, киберпространство, угрозы информационной безопасности, военное преимущество.*

Aliyev S. Sh. Use of policy in informational sphere in military goals by the USA

Questions of the development of informational policy of the USA in the context of evolution of military threats of state's safety are analyzed.

The steps of Bush's and Obama's administrations in the informational sphere are analyzed.

Keywords: *informational technologies, cyberspace, threats of informational safety, military advantage.*

Рецензія на монографію

Харченко Л. В. Становлення політико-управлінської еліти в Україні (історико-методологічний аспект). — Львів: ПАІС, 2011. — 370 с.

Сучасний стан української політико-управлінської еліти зумовлює необхідність дослідження історико-ментальної, світоглядно-ідеологічної та морально-ціннісної сутності цього явища в контексті політичних процесів, що відбуваються сьогодні в Україні. Поява дослідження Харченко Л. В. «Становлення політико-управлінської еліти в Україні (історико-методологічний аспект)» є як ніколи доречним і затребуваним для об'єктивного усвідомлення соціально-філософського і політологічного дискурсу цього явища.

Не таємниця, що українська політична еліта як і уявлення про неї є далекими від класичних європейських тлумачень про обрану верству суспільства, здатну якісно і неупереджено творити владу. Причин цьому безліч: тут і радянське минуле, і події набагато давніших часів протягом становлення України як політичного суб'єкта а частіше, на жаль, об'єкта світового історичного процесу.

Автор монографії достатньо чітко прописує кожен з періодів становлення політико-управлінської еліти в Україні і, що найголовніше, з деталей вибудовує нам по можливості цілісну картину елітотворчого процесу, місцями її праобразів, архетипів. Зокрема прослідковано, що в різні етапи свого існування як в державному, так і в бездержавному статусі, українська еліта мала свої специфічні риси, які різнили між собою ці етапи, проте існування можливості демократичних варіантів влади були притаманні кожному з них. На думку авторки, ця, подекуди реальна, а подекуди гіпотетична можливість в усі періоди руйнувалася саме через діяльність еліти, спрямованої на зміцнення власних позицій в системі влади.

Доцільно відзначити розділ монографії, присвячений становленню української еліти в радянський період. Досить цікаво авторка виходить з історіософського аналізу подій на архетипні паралелі, які формував радянський міфологічний простір, а разом з цим і змінював свідомість політико-управлінської еліти, на думку Л. В. Харченко у незворотні форми.

Важливим з точки зору прикладної політології є останній розділ дослідження, присвячений основним проблемам сучасного українського формування політико-управлінської еліти. Харченко Л.В. виділяє їх декілька: проблема консолідації еліти; зрощення влади і бізнесу; явища політичної міграції (перебіжництва); гендерний аспект формування влади; особливості формування політичної культури різних регіонів України (зокрема, порівняльна характеристика формування еліти Донбасу і Галичини). Доцільно відзначити, автор має своє нестереотипне бачення перелічених вище концептуальних проблем і аналізує їх крізь призму не лише здійсненого у попередніх розділах історіософського дослідження, але й враховуючи і використовуючи дані низки авторитетних соціологічних українських і всесвітніх організацій, та моніторинги актуальних політичних подій.

Важливо відмітити і схвалити ту копітку роботи з джерелами, в першу чергу історіографічними та архівними, яку здійснила Л.В. Харченко і на підставі якої прийшла до низки раніше невідомих політичній і історичній науці фактів, висновків, зауважень і оцінок становлення українського політичного класу, управлінських еліт.

Робота, на нашу думку, не позбавлена і певних недоліків. Зокрема, впадає у вічі певний концептуальний розрив між методологічною та історичною частиною монографії. Утім, це не применшує значущість проведеного дослідження. Загалом, висловлені в роботі теоретичні положення, методичні підходи і практичні рекомендації щодо вирішення актуальних проблем сучасної політико-управлінської еліти в Україні, є яскравим науковим баченням з чіткою авторською новаторською позицією, яка може бути цікавою не лише для наукового кола, але й для самої еліти — представників державної влади та самоврядування.

Доктор філософських наук,
професор кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка М. І. Хилько

Наукове видання

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

Випуск 61

Адреса редакційної колегії:
м. Київ, вул. Володимирська, 64, к. 308-А
Телефон: (044) 239 33 83

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.
Розповсюдження та тиражування матеріалів збірника без офіційного дозволу видавництва заборонено.

Редактор *Хилько М. І.*

Підписано до друку 19. 04. 2012 р. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк офс. Ум. друк арк. 17.
Гарнітура Times New Roman.
Наклад прим. 300.

Відруковано в друкарні фірми «Інтас»
04050, вул. Білоруська, 26. Тел. (044) 483 39 05